

สังคมเศรษฐกิจโลก : โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลง

รังสรรค์ ณะพรพันธุ์

คำนำ

บทความที่รวบรวมนำมาตีพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ เขียนในระหว่างปี 2534-2539 และตีพิมพ์ในคอลัมน์หนังสือพิมพ์และนิตยสารรวม 3 ฉบับ อันได้แก่ คอลัมน์ “จากท่าพระจันทร์ถึงสนามหลวง” ในหนังสือพิมพ์ ผู้จัดการรายวัน คอลัมน์ “หอคอยส่องโลก” ในหนังสือพิมพ์ Financial Day และคอลัมน์ “เศรษฐกิจทศวรรษท่าพระจันทร์” ในนิตยสาร Corporate Thailand ในการจัดพิมพ์หนังสือนี้ ผู้เขียนคัดสรรเฉพาะบทความที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในระบบทุนนิยมโลก

ด้วยเหตุที่ผู้เขียนมีอาชีพเป็นครูสอนหนังสือ จึงอดติดนิสัย ‘ครู’ ในยามที่เขียนบทความเหล่านี้ไม่ได้ แม้จะเป็นเพียงบทความในหน้าหนังสือพิมพ์ก็ตาม บทความที่เขียนส่วนใหญ่หากไม่มุ่ง ‘ขาย’ บทวิเคราะห์หรือมุมมองที่แตกต่างจากคนอื่น ๆ แล้ว ก็มุ่ง ‘ขาย’ ข้อมูลและสารสนเทศเป็นสำคัญ ด้วยเหตุที่ผู้เขียนอยู่ในวงวิชาการ จึงได้เปรียบนักหนังสือพิมพ์และคอลัมนิสต์โดยทั่วไปในด้านข้อมูลข่าวสารและความใกล้ชิดในการติดตามวิวัฒนาการในวงวิชาการ ความพิถีพิถันในการรวบรวมและตรวจสอบข้อมูล จึงทำให้บทความเหล่านี้ยังคงเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักศึกษาและประชาชนทั่วไป นอกเหนือจากประโยชน์ในการติดตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจโลกในรอบครึ่งทศวรรษที่ผ่านมา

หนังสือเล่มนี้จำแนกเนื้อหาออกเป็น 4 ภาค ภาคแรกว่าด้วยโครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบทุนนิยมโลก สารสำคัญของเนื้อหาในภาคนี้อยู่ที่การนำเสนอความเห็นที่ว่าโลกกำลังแปรเปลี่ยนเป็น “ไตรภพรัฐพิภพ” (Tripolarity) ในทางเศรษฐกิจและ “พหุภพรัฐพิภพ” (Multi-polarity) ในทางการเมือง โดยที่ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ มีการเปลี่ยนแปลงศูนย์อำนาจในระบบเศรษฐกิจโลกด้วย

ภาคที่สองเป็นบทความที่กล่าวถึงกระบวนการไล่กวดทางเศรษฐกิจ (Catching-up Process) ซึ่งมีมาตั้งแต่เริ่มเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ 18 และทวีความเข้มข้นมากขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง บทความส่วนหนึ่งชี้ให้เห็นการเติบโตใหญ่ของ “ทุนนิยมตะเกียบ” และการวิ่งไล่กวดทางเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออก

ภาคที่สามเป็นบทความที่กล่าวถึงการก่อตัวและพัฒนาการของเศรษฐกิจภูมิภาคในส่วนต่างๆของโลก ซึ่งครอบคลุมทั้งสหภาพยุโรป NAFTA TAFTA APEC AFTA MERCOSUR และเขตการค้าเสรีลุ่มสมุทรอินเดีย

ภาคที่สี่เป็นบทความที่กล่าวถึงปัญหาของสังคมเศรษฐกิจโลก อันประกอบด้วยปัญหาการใช้จ่ายในด้านการป้องกันประเทศมากเกินไป ปัญหาการขาดแคลนเงินออม ปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาการเงินระหว่างประเทศ

ผู้เขียนขอขอบคุณหนังสือพิมพ์ ผู้จัดการการรายวัน *Financial Day* และนิตยสาร
Corporate Thailand อันเป็น 'สนาม' ที่บทความเหล่านี้ได้ตีพิมพ์ครั้งแรก

รังสรรค์ ณะพรพันธุ์

เมษายน 2540

สารบัญ

ภาคที่หนึ่ง

ระบบทุนนิยมโลก : โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลง	1
อนิจลักษณะของระบบทุนนิยมโลก	2
จาก Pax Britannica ถึง Pax Sinoica	6
ไตรอภิวรัฐภาพ	10
พหุอภิวรัฐภาพ	14
อาเซียนตะวันออก ศูนย์กลางการเติบโตทางเศรษฐกิจของโลก ?	18
อนิจลักษณะของเศรษฐกิจญี่ปุ่น	22
เกาะใหญ่ที่ห้าของญี่ปุ่น	27

ภาคที่สอง

กระบวนการไล่กวตทางเศรษฐกิจ	31
ตะเกียบ ข้อนล้อม และการวิ่งไล่กวตทางเศรษฐกิจ	32
ทุนนิยมตะเกียบ	37
สาธารณรัฐประชาชนจีน บนเส้นทางสู่มหาอำนาจทางเศรษฐกิจ ?	40
เมื่อภัยเหลืองระบอบ	44
กองทัพนักลงทุนญี่ปุ่นกำลังร่นถอย	49
เวียดนามกับการไล่กวตเศรษฐกิจไทย (1)	53
เวียดนามกับการไล่กวตเศรษฐกิจไทย (2)	57

ภาคที่สาม

เขตเศรษฐกิจภูมิภาค	61
เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ	62
เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือกับสังคมโลก	66
สหภาพยุโรปกับเครือข่ายทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ	71
EMEA	76
เขตการค้าเสรีกลุ่มสมุทรแอตแลนติก (TAFTA)	80
บนเส้นทางสู่ไตรอภิวรัฐภาพ	85

Osaka APEC Summit	89
เขตเศรษฐกิจจีนอันไพศาล	92
เราหวังอะไรจาก AFTA?	96
เขตการค้าเสรีมหาสมุทรอินเดีย	101
MERCOSUR	106

ภาคที่สี่

ปัญหาของสังคมเศรษฐกิจโลก	112
งบประมาณการป้องกันประเทศ : ภาพรวมของโลก	113
สังคมโลกกับโรคพร่องเงินออม	119
วังวนแห่งการกีดกันการค้า	123
ปัญหาสิ่งแวดล้อมกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ	127
เหตุเกิดที่โกपाल	131
สงครามประมงระหว่างสเปนกับคานาดา	134
ดอลลาร์กับเยน	138
ค่าเงินดอลลาร์	142
วิกฤติการณ์การเงินญี่ปุ่น	145

ภาคที่หนึ่ง

ระบบทุนนิยมโลก :

โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลง

อนิจลักษณะของระบบทุนนิยมโลก

โลกกำลังก้าวสู่ยุคแห่งสภาวะความไม่แน่นอน (The Age of Uncertainty) สังคมเศรษฐกิจไทยในฐานะดาวบริวารในสังคมทุนนิยมโลกมีอาภัพหลักหนึ่งกระแสหลักดังกล่าวนี้ได้สภาวะความแน่นอนที่สังคมไทยต้องเผชิญมีทั้งสภาวะความไม่แน่นอนที่เกิดขึ้นในระบบทุนนิยมโลก และสภาวะความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจและการเมืองภายในประเทศ

ระบบทุนนิยมโลกกำลังเกิดภาวะความไม่แน่นอน 2 ด้าน ด้านหนึ่งได้แก่ สภาวะความไม่แน่นอนอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง อีกด้านหนึ่งได้แก่ สภาวะความไม่แน่นอนอันเกิดจากการจัดระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศ (International economic order) อันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป

สังคมทุนนิยมโลกมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้แก่ การเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลก แต่กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ดำเนินไปอย่างเชื่องช้า และกินเวลานานนับศตวรรษกว่าที่จะเห็นภาพได้ชัดเจน ดังจะเห็นได้ว่าศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลกเริ่มย้ายจากอังกฤษไปสู่สหรัฐอเมริกาตั้งแต่ศตวรรษ 2430 แต่กว่าที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จะปรากฏภาพอย่างชัดเจนก็เป็นช่วงทศวรรษ 2490 ในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจยุคใหม่ ศูนย์อำนาจในระบบโลกเดิมอยู่ในบริเวณขอบสมุทรเมดิเตอร์เรเนียน จากนครรัฐอิตาลีไปสู่คาบสมุทรไอบีเรีย ไม่น่าเชื่อเลยว่า ครึ่งหนึ่งสเปนและโปรตุเกสเคยเป็นมหาอำนาจที่เกรียงไกร แต่เพียงชั่วเวลาสองศตวรรษเศษ ประเทศทั้งสองก็กลายเป็นประเทศล้าหลัง โดยที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่แตกต่างจากกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย (Asian NICs) มากนัก กลุ่มสมุทรเมดิเตอร์เรเนียนต้องสูญเสียความเป็นผู้นำในระบบโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 17 โดยศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลกโยกย้ายไปอยู่กลุ่มสมุทรทะเลเหนือ เนเธอร์แลนด์กลายเป็นผู้นำใหม่ และเพียงอีกศตวรรษเศษต่อมา อังกฤษก็ก้าวขึ้นมาเป็นจ้าวโลกเมื่อประสบความสำเร็จในการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งแรก (First Industrial Revolution) ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีบนพื้นฐานของการใช้พลังไอน้ำนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้อังกฤษขึ้นมาเป็นมหาอำนาจ อังกฤษได้ใช้พละานุภาพทางทหารในการยึดครองดินแดนต่างๆ

ตีพิมพ์ครั้งแรกในคอลัมน์ "จากท่าพระจันทร์ถึงสนามหลวง" ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันศุกร์ที่ 3 มกราคม 2535
เดิมบทความนี้ตั้งชื่อว่า "แลไปข้างหน้าปี 2535 (ตอนที่หนึ่ง) อนิจลักษณะในระบบทุนนิยมโลก"

มาเป็นอาณานิคม หรือมิฉะนั้นก็บังคับให้ประเทศต่างๆ จำต้องลงนามในสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค เพื่อเปิดประตูการค้าระหว่างประเทศ อาณาจักรของอังกฤษกว้างใหญ่ไพศาลมากพอที่จะให้อวดว่า "พระอาทิตย์ไม่เคยตกในดินแดนของอังกฤษ" อังกฤษได้ชูนโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยมในการพัฒนาศักยภาพทางเศรษฐกิจ โดยที่สำนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกให้ความชอบธรรมทางวิชาการแก่นโยบายดังกล่าวนี้ ภายใต้นโยบายการค้าเสรี ไม่มีประเทศหนึ่งประเทศใดจะ "ไล่กวด" อังกฤษได้ทัน เพราะอังกฤษไม่เพียงแต่จะมีพหุภาพทางทหารเหนือกว่าประเทศอื่นๆ เท่านั้น หากทว่ายังมีพหุภาพทางเศรษฐกิจเหนือกว่าอีกด้วย อย่างไรก็ตาม รัฐบาลบางประเทศเริ่มรู้เท่าทัน และไม่ตกอยู่ในกับดักนโยบายการค้าเสรี เพราะตระหนักดีว่า หากยึดถือนโยบายการค้าเสรี จะไม่สามารถแข่งขันกับอังกฤษได้ เพราะอังกฤษยึดครองตลาดและยึดครองแหล่งวัตถุดิบไว้เป็นจำนวนมาก บางประเทศดังเช่นเยอรมนีจึงหันมาใช้นโยบายการปกป้องคุ้มครองอุตสาหกรรมภายในประเทศ กระบวนการไล่กวดทางเศรษฐกิจ (Catching-up process) เกิดขึ้นในระบบทุนนิยมโลกนับตั้งแต่การปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งแรกเป็นต้นมา อังกฤษได้วิ่งนำหน้าชาติอื่นๆ โดยที่เยอรมนี ฝรั่งเศส รัสเซีย และสหรัฐอเมริกาวิ่งไล่กวดตามมา

ยุคความเป็นจ้าวโลกของอังกฤษ (Pax Britannica) กินเวลาถึงศตวรรษครึ่งและสิ้นสุดลงเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง แต่ความเสื่อมถอยของอังกฤษมีอาการปรากฏมาก่อนหน้านี้แล้ว การโยกย้ายศูนย์อำนาจของระบบทุนนิยมโลกไปสู่สหรัฐอเมริกา ซึ่งอยู่อีกฟากหนึ่งของกลุ่มสมุทรแอตแลนติกเริ่มต้นมาแต่ทศวรรษ 2430 แล้ว เมื่อสหรัฐอเมริกาประสบความสำเร็จในการก่อให้เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่สอง (Second Industrial Revolution) ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีบนพื้นฐานของพลังงานไฟฟ้าและพลังงานจากการสันดาปภายใน ทำให้สหรัฐอเมริกาไล่หน้าชาติอื่นๆ แต่กว่าที่ความเป็นจ้าวโลกของสหรัฐอเมริกา (Pax Americana) จะปรากฏชัดเวลาก็กว้างไกลมาถึงทศวรรษ 2490 ในทศวรรษ 2500 ประชาคมยุโรปเริ่มเผยโฉมเป็นศูนย์อำนาจใหม่ในระบบทุนนิยมโลก ตามมาด้วยการปรากฏตัวของญี่ปุ่นในทศวรรษ 2510 ในขณะที่ญี่ปุ่นวิ่งไล่กวดสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรป กลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย อันประกอบด้วยเกาหลีใต้ ไต้หวัน ฮองกง และสิงคโปร์ก็กำลังวิ่งไล่กวดญี่ปุ่น การปรากฏโฉมของกลุ่มสี่เสือนี้ทำให้มีการคาดการณ์กันว่า ศูนย์อำนาจของระบบทุนนิยมโลกกำลังย้ายฐานจากกลุ่มสมุทรแอตแลนติกมาสู่กลุ่มสมุทรแปซิฟิก (Pacific Rim or Pacific Basin) ทั้งนี้โดยมีเทคโนโลยีชีวภาพ (biotechnology) และไมโครอิเล็กทรอนิกส์ (Micro-electronics) เป็นปัจจัยชี้ขาด

ความอ่อนล้าทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาได้ปรากฏให้เห็นมากกว่าสองทศวรรษแล้ว การขาดดุลบัญชีเดินสะพัดและการขาดดุลงบประมาณเป็นปัญหาที่รัฐบาลอเมริกันชุดแล้วชุดเล่าไม่สามารถแก้ไขให้ตกไปได้ ความเสื่อมถอยของภาคอุตสาหกรรมทำให้สินค้าอเมริกันไม่สามารถแข่งขันในตลาดโลกได้ แต่อำนาจและอิทธิพลของกลุ่มนายทุนอุตสาหกรรม

ทำให้รัฐบาลอเมริกันยังคงต้องคุ้มครองอุตสาหกรรมต่างๆต่อไป โดยที่ในขณะเดียวกันรัฐบาลอเมริกันก็ยังคงให้เงินอุดหนุนในการผลิตทางการเกษตร เนื่องจากมีอาจทดแทนพลังทางการเมืองของกลุ่มเกษตรกรได้ ผลที่ตามมาก็คือ ระบบเศรษฐกิจอเมริกันมีอาจปรับโครงสร้างการผลิตตามการเปลี่ยนแปลงของความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (Comparative advantage) ได้ ตามหลักการเศรษฐกิจเสรีนิยม ประเทศต่างๆควรจะผลิตสินค้าและบริการที่ตนมีความชำนาญพิเศษและความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ เพื่อนำไปแลกเปลี่ยนซื้อขายกับสินค้าและบริการที่ตนไม่มีความถนัดในการผลิต แต่ความชำนาญพิเศษและความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบดังกล่าวนี้ไม่ได้อยู่คงที่ หากแปรเปลี่ยนตามกาลเวลา เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงราคาสัมพัทธ์ของสินค้าและบริการ หรือเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงราคาสัมพัทธ์ของปัจจัยการผลิต หรือเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี ระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการเศรษฐกิจเสรีนิยมจึงต้องปรับโครงสร้างการผลิตเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ แต่การปรับโครงสร้างการผลิตมิใช่เรื่องง่าย เพราะกระทบต่อผลประโยชน์ของกลุ่มคนต่างๆในสังคม

การแข็งขันต่อการปรับโครงสร้างการผลิตของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรป ทำให้รัฐบาลประเทศเหล่านี้หันมาใช้มาตรการการกีดกันการค้าเพื่ออ้าวงไว้ซึ่งโครงสร้างการผลิตเก่า แต่การกีดกันการค้ายุคใหม่ (New Protectionism) มิได้ใช้วิธีการสร้างกำแพงภาษีศุลกากร หรือการตั้งกำแพงภาษี (tariff barriers) ดังสงครามการค้าที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2460 หากแต่อาศัยมาตรการที่มีใช้ภาษีศุลกากร (non-tariff barriers) การกีดกันการค้ายุคใหม่ได้ปรากฏโฉมอย่างเด่นชัดมาแต่ทศวรรษ 2520 และจะยังคงอ้าวงต่อไปอย่างน้อยจนถึงสิ้นทศวรรษ 2530 บรรยากาศทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศจึงเต็มไปด้วยความตึงเครียด สหรัฐอเมริกาได้แสดงอาการของผู้ที่กำลังสูญเสียความเป็นผู้นำในระบบทุนนิยมโลกอย่างเห็นได้ชัด การตรา Omnibus Trade and Competitiveness Act of 1988 และใช้เป็นเครื่องมือในการข่มขู่ประเทศคู่ค้าให้ซื้อสินค้าอเมริกันมากขึ้น และ/หรือลดการส่งสินค้าออกสู่สหรัฐฯ นับเป็นประพฤติกรรมเยี่ยงอันธพาล หาใช่ประพฤติกรรมของราชสีห์ไม่

ปี 2535 อยู่ในช่วงที่กระบวนการโยกย้ายศูนย์อำนาจของระบบทุนนิยมโลกกำลังเกิดขึ้น หากภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจในกลุ่มประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจยังไม่หมดสิ้นไป ความตึงเครียดในระบบทุนนิยมโลกย่อมมีมากขึ้น โดยที่อาการฟาดงวงฟาดงาของราชสีห์ที่สิ้นอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกาจะรุนแรงมากกว่าที่ผ่านมาแต่ปี 2535 ไม่เพียงแต่จะให้เห็นการดิ้นรนของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมเก่าเพื่ออ้าวงไว้ซึ่งฐานอำนาจดั้งเดิมในระบบทุนนิยมโลกเท่านั้น หากทว่ายังได้เห็นอาการการล่มสลายของกลุ่มโซเวียต (Soviet Bloc) อีกด้วย กลุ่มประเทศสังคมนิยมเหล่านี้กำลังโคจรเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอย่างสำคัญ

ปี 2535 ไม่เพียงแต่จะมีสภาวะความไม่แน่นอนอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในระบบทุนนิยมโลกเท่านั้น หากทว่ายังมีสภาวะความไม่แน่นอนในด้านระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศอีกด้วย การล่มสลายของระบบเบรตตันวูดส์ (Bretton Woods System) ในปี 2514 ทำให้ระบบทุนนิยมโลกปราศจากระเบียบการเงินระหว่างประเทศ แต่ระเบียบการค้าระหว่างประเทศภายใต้ข้อตกลงทั่วไปว่าด้วยภาษีศุลกากรและการค้า (GATT) ซึ่งใช้มาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ก็ขาดความเที่ยงธรรมและมิได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปรัชญาเศรษฐกิจเสรีนิยมอย่างแท้จริง การเจรจาการค้าพหุภาคีรอบอุรุกวัย (Uruguay Round) ซึ่งจะต้องมีข้อสรุปในต้นปี 2535 อาจไม่ช่วยลดความตึงเครียดและความขัดแย้งในระบบทุนนิยมโลกได้มากนัก ขณะเดียวกัน นานาประเทศพากันหันไปจัดระเบียบเศรษฐกิจภายในกลุ่มย่อยด้วยการจัดตั้ง กลุ่มการค้า (trading bloc) หรือเขตการค้าเสรี (free trade area) การรวมตัวของประชาคมยุโรปเป็นตลาดเดียว (Single Europe) การเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างประชาคมยุโรปกับเขตการค้าเสรียุโรป (EFTA) การจัดตั้งและขยายเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) ตลอดจนการฟื้นฟูสัมพันธไมตรีระหว่างสหรัฐอเมริกากับเวียดนาม เหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้ ล้วนมีผลกระทบต่อการจัดระเบียบเศรษฐกิจระหว่าง ประเทศในชุมชนทุนนิยมโลก

อนาคตของสังคมโลกในปี 2535 จะรุ่งเรืองและอุดมด้วยสันติสุขมากน้อยเพียงใด ไม่เพียงแต่จะขึ้นอยู่กับว่า ระบบทุนนิยมโลกจะสามารถฟื้นตัวจากภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจได้รวดเร็วเพียงใดเท่านั้น หากยังขึ้นอยู่กับความราบรื่นในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบทุนนิยมโลก ตลอดจนความเป็นธรรมอันเกิดจากการจัดระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศอีกด้วย มิฉะนั้นความตึงเครียดและความขัดแย้งในระบบทุนนิยมโลก จะไม่บรรเทาเบาบางลง

สังคมเศรษฐกิจไทยในฐานะระบบเศรษฐกิจแบบเปิดมีอาทิลักษณะที่ชะตากรรมอันเกิดจากความเป็นไปในระบบทุนนิยมโลกได้

จาก Pax Britannica ถึง Pax Sinoica

นับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา อัตราการจำเรียดเติบโตทางเศรษฐกิจของสาธารณรัฐประชาชนจีนอยู่ในระดับสูงยิ่ง แม้ในช่วง 2-3 ปีหลังนี้ เมื่อการเติบโตของประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออก ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มประเทศอาเซียนจะชะลอตัวลง แต่การเติบโตของสาธารณรัฐประชาชนจีนยังคงอยู่ในระดับสูงกว่าปีละ 10% หรืออัตราใกล้เคียงกัน ยิ่งกว่านั้น ศักยภาพในการเติบโตต่อไปก็ยังมีอยู่อีกมาก จนนักวิชาการจำนวนไม่น้อยรวมทั้งปัญญาชนชาวอเมริกันบางคนพากันทำนายทายทักว่า สาธารณรัฐประชาชนจีนกำลังเดินอยู่บนถนนสายที่นำไปสู่การเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ คำทำนายทายทักนี้แสดงให้เห็นถึงความชื่นชมในความสำเร็จของสาธารณรัฐประชาชนจีนแต่ประการใดไม่ หากแต่เจือปนด้วยความหวั่นวิตกในสภาวะความไม่แน่นอนที่กำลังจะเกิดขึ้น

บางคนไปไกลถึงขั้นทำนายทายทักว่า สังคมโลกกำลังก้าวไปสู่ยุคที่สาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นจ้าว หรือที่ภาษาละตินเรียกว่า Pax Sinoica

ระบบโลกที่มีประเทศมหาอำนาจประเทศหนึ่งประเทศใดทำหน้าที่เป็น 'จ้าวโลก' นั้นเป็นปรากฏการณ์หลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม เมื่ออังกฤษประสบความสำเร็จในการปฏิวัติอุตสาหกรรมเป็นชาติแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 18 อังกฤษก็เผยอตัวเป็นผู้นำของโลก ระบบโลกที่อังกฤษเป็น 'จ้าวโลก' หรือที่ภาษาละตินเรียกว่า Pax Britannica นั้น เริ่มต้นเมื่อไร? เรื่องนี้เป็นประเด็นถกเถียงทางประวัติศาสตร์ ข้อเท็จจริงบ่งชี้ว่า อังกฤษเพิ่งเผยอตัวเป็น 'จ้าวโลก' ภายหลังจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมเริ่มต้นไปแล้วไม่น้อยกว่าครึ่งศตวรรษ

คำว่า Pax ในภาษาละตินแปลว่า สันติภาพ หรือศานติสุข (Peace)

Pax Britannica จึงแปลว่า ศานติสุขที่ดลบันดาลให้เกิดขึ้นหรือกำกับให้ดำรงอยู่โดยอังกฤษ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ระบบโลกที่อังกฤษเป็น 'จ้าว'

บทบาทสำคัญของ 'จ้าวโลก' ก็คือ การจัดระเบียบโลก (World Order) ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ในด้านเศรษฐกิจ อังกฤษทรงเศรษฐกิจเสรีนิยม ทั้งนี้โดยอ้างอิงความชอบธรรมจากบทวิเคราะห์ของสำนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทวิเคราะห์ที่ว่า การค้าระหว่างประเทศโดยเสรีจะช่วยเพิ่มพูนสวัสดิการของโลก และด้วย

บทวิเคราะห์นี้เอง อังกฤษได้อาศัยพลาณภาพทางทหารในการข่มขู่ประเทศอื่นๆ ให้เปิดประตูการค้าต่างประเทศ ประเทศที่ขัดขึ้นหลายต่อหลายประเทศต้องเผชิญชะตากรรมอย่างเดียวกัน ด้วยการตกเป็นอาณานิคม ประเทศที่หลีกเลี่ยงการตกเป็นอาณานิคมได้มักต้องจำยอมทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ดังเช่นไทยที่ต้องจำยอมทำสนธิสัญญาบาวริง

อังกฤษไม่เพียงแต่จะพยายามจัดระเบียบการค้าระหว่างประเทศบนพื้นฐานของปรัชญาเศรษฐกิจเสรีนิยมเท่านั้น อิทธิพลทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศของอังกฤษยังทำให้เงินปอนด์สเตอร์ลิงกลายเป็นเงินตราสกุลหลักในการประกอบธุรกรรมระหว่างประเทศอีกด้วย เมื่ออังกฤษมีเศรษฐกิจอันมั่นคง เงินปอนด์สเตอร์ลิงก็มีค่าอันมั่นคงด้วย แต่เมื่ออังกฤษเริ่มอ่อนเปลี้ยทางเศรษฐกิจ เสถียรภาพของเงินปอนด์สเตอร์ลิงก็คลอนแคลนตามไปด้วย

อังกฤษเริ่มปรากฏอาการไม่สู้ดีมาแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ฐานะความเป็นผู้นำของอังกฤษก็สิ้นสุดลง จุดจบของ Pax Britannica สานต่อด้วย Pax Americana แต่กว่าที่สหรัฐอเมริกาจะปรากฏโฉมเป็น 'จ้าวโลก' อย่างชัดเจนก็ต่อเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง เพราะตลอดระยะเวลา 4 ทศวรรษก่อนหน้านี้ สักคมโลกต้องเผชิญกับปัญหาเสถียรภาพทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจระหว่างประเทศ เริ่มต้นด้วยสงครามโลกครั้งที่ 1 ในทศวรรษ 1910 ตามมาด้วยสงครามการค้าในทศวรรษ 1920 ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ในทศวรรษ 1930 และสงครามโลกครั้งที่ 2 ในทศวรรษ 1940

ระเบียบการค้าระหว่างประเทศในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองยังคงอ้างอิงปรัชญา เศรษฐกิจเสรีนิยม สหรัฐอเมริกาทำตัวเป็น 'พี่เอื้อย' ในการจัดระเบียบการเงินระหว่างประเทศ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า "ระบบเบรตตันวูดส์" (Bretton Woods) ภายใต้ระบบการเงินดังกล่าวนี้ สหรัฐฯยินยอมรับแลกเงินดอลลาร์อเมริกันเป็นทองคำโดยไม่จำกัดจำนวน เพราะถือว่า ผู้ที่ถือเงินดอลลาร์อเมริกันเป็นเจ้าของรัฐบาลอเมริกัน แต่ด้วยเหตุที่สหรัฐฯ ทำตัวเป็น 'ตำรวจโลก' และทุ่มเทการใช้ภัยด้านกลาโหม ในการจัดระเบียบการเมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำสงครามเวียดนาม ฐานะการคลังของรัฐบาลอเมริกันจึงเริ่มอ่อนแอ นอกจากนี้ การผันทรัพย์ากรทั้งทางด้านการวิจัยและด้านการผลิตไปใช้ในด้านอาวุธยุทธโปกรณ์ เพื่อเสริมฐานะความเป็น 'จ้าวโลก' ของสหรัฐฯ มีส่วนทำลายพลาณภาพทางเศรษฐกิจของสหรัฐฯ ถึงฐานราก ฐานะการแข่งขันของสหรัฐฯ ในระบบทุนนิยมโลกเสื่อมทราบลงตามลำดับ ไม่เพียงแต่ภาครัฐบาลจะขาดดุลการคลังเท่านั้น หากทว่าดุลการค้าและดุลบัญชีเดินสะพัดยังขาดดุลอย่างยืดยื้อและกลายเป็นปัญหาร้ายแรงอีกด้วย ฐานะเศรษฐกิจอันอ่อนแอทำให้สหรัฐฯ ไม่สามารถทนรับแลกเงินดอลลาร์อเมริกันเป็นทองคำอีกต่อไป ระบบเบรตตันวูดส์จึงถึงแก่กรรมใน ปี 2514 และถือเป็นจุดจบของ Pax Americana ด้วย

หลังจากปี 2514 นักเศรษฐศาสตร์ก็เฝ้ามองดูว่า ประเทศใดที่จะเติบโตขึ้นมา สถาปนาศานติสุขของโลก เมื่อเกิดวิกฤติการณ์น้ำมันครั้งแรกในปี 2516 นักเศรษฐศาสตร์บางท่าน ตั้งข้อสังเกตเล่นๆว่า อิทธิพลของกลุ่มประเทศ OPEC อาจทำให้โลกก้าวสู่ยุค Pax Arabica ซึ่งแปลตามตัวอักษรว่า ศานติสุขอันดลบันดาลให้เกิดขึ้นและดำรงไว้โดยกลุ่มประเทศอาหรับ แต่ 'ระบบโลกที่มีอาหรับเป็นจ้าว' ก็เป็นเพียงมายาภาพ เพราะ OPEC มิได้แข็งแกร่งสมดังที่ใคร ต่อใครคาดหมาย มีหน้าซ้ายยุทธวิธีการรวมหัวในการขึ้นราคาน้ำมันดิบกลับเป็นปัจจัยที่ทำลาย OPEC ในระยะยาว นอกจากนี้ กลุ่มประเทศอาหรับหาได้มีความสมานฉันท์อีกด้วย

การเติบโตใหญ่ทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นปรากฏการณ์ใหม่ ซึ่งส่วนหนึ่งก่อให้เกิดความตื่นตระหนกแก่ประเทศมหาอำนาจเก่า นับตั้งแต่ ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ประชาคมยุโรปและสหรัฐฯ เริ่มศึกษาอย่างจริงจังว่า กลุ่มประเทศ มหาอำนาจเก่าสามารถต่อกรกับญี่ปุ่น และกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย (Asian NICs) ได้หรือไม่ อุตสาหกรรมใดบ้างที่สู้ไม่ได้ และอุตสาหกรรมใดบ้างที่ยังพอที่จะแข่งขันด้วยได้

การปรากฏตัวสู่บรรณพิภพของหนังสือเรื่อง *Japan as Number One : Lessons for America* ของศาสตราจารย์เอสว่า โฟเกล (Ezra Vogel) แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ในปี 2522 มีส่วนสำคัญในการปลุกชาวอเมริกันให้สนใจศึกษาสังคมเศรษฐกิจญี่ปุ่น และจุดปะทุ ให้มีการทำนายทายทักกันว่า โลกกำลังก้าวสู่ยุค Pax Japonica และศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจ ของโลกกำลังเคลื่อนย้ายจากกลุ่มสมุทรแอตแลนติกมาสู่กลุ่มสมุทรแปซิฟิก แม้ว่าเวลาจะล่วงเลย มาแล้วทศวรรษเศษ แต่ 'ระบบโลกที่มีญี่ปุ่นเป็นจ้าว' ก็ยังไม่ปรากฏโฉม

การกล่าวขวัญถึง Pax Sinoica ก็ดูจะเดียวกัน Pax Arabica และ Pax Japonica กล่าวคือ เป็นเพียงมายาภาพในจินตนาการ สังคมโลกในปัจจุบันและอนาคตเป็นสังคมอันยาก ที่ประเทศมหาอำนาจประเทศหนึ่งประเทศใดจะเติบโตขึ้นมาเป็น 'จ้าวโลก' ได้ ส่วนหนึ่งเป็น เพราะว่า โลกเติบโตใหญ่ทางเศรษฐกิจในช่วงครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาเกินกว่าที่ประเทศหนึ่ง ประเทศใดจะสามารถ 'จัดการ' ได้ ในขณะที่เดียวกันโลกก็สลับซับซ้อนมากขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และแรงกดดันจากการแข่งขันทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ความขัดแย้ง ในโลกมีแนวโน้มรุนแรงมากขึ้นด้วย ไม่เฉพาะแต่ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจอันเกิดจากการ แย่งชิงตลาด และความร่อยหรอของทรัพยากร ซึ่งเกิดขึ้นควบคู่กับการเพิ่มขึ้นของประชากรเท่านั้น หากทว่ายังมีความขัดแย้งระหว่างชาติพันธุ์และระหว่างวัฒนธรรมอีกด้วย ประเทศมหาอำนาจที่ จะลุกขึ้นมาเป็น 'ผู้จัดการ' โลกได้นั้นจะต้องมีพละานุภาพทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจระหว่าง ประเทศ ในปัจจุบัน ประเทศที่มีคุณสมบัติดังกล่าวนี้หาไม่

เมื่อสหรัฐฯ เริ่มเป็น 'ผู้จัดการ' โลกนั้น รายได้ประชาชาติของสหรัฐฯมีมูลค่ามากกว่าหนึ่งในสามของผลิตภัณฑ์มวลรวมของโลก (World GDP) สัดส่วนนี้มีแนวโน้มตกต่ำลงเมื่อ

สหรัฐฯ สูญเสียพลานุภาพทางเศรษฐกิจ จนในปัจจุบันเหลือเพียง 25% เศษ ก็สิ้นความสามารถในการจัดการโลกเสียแล้ว ในปัจจุบันไม่มีประเทศใดที่มีรายได้ประชาชาติสูงกว่า 25% ของผลิตภัณฑ์มวลรวมของโลก

สาธารณรัฐประชาชนจีนมีรายได้ประชาชาติไม่ถึง 2% ของโลก ถึงจะสามารถรักษาอัตราการเจริญเติบโตในระดับ 10% ต่อปี ในขณะที่โลกเติบโตในอัตรา 3-4% ต่อปี ฐานะสัมพัทธ์ของสาธารณรัฐประชาชนจีนในสังคมเศรษฐกิจโลกในอีก 50 ปีข้างหน้าก็ยังมีโอกาสเทียบเท่ากับฐานะของสหรัฐฯ ในทศวรรษ 2490 ได้ มีหน้าซำยังมีแนวโน้มอย่างสูงที่จะเกิดปัญหาเสถียรภาพทางการเมืองภายในสาธารณรัฐประชาชนจีนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแย่งชิงอำนาจภายหลังมรณกรรมของเติ้งเสี่ยวผิง และสงครามระหว่างชาติพันธุ์ที่กำลังจะตามมา ความไร้เสถียรภาพทางการเมืองจะบั่นทอนศักยภาพทางเศรษฐกิจของสาธารณรัฐประชาชนจีนเอง

คำทำนายที่ว่า โลกกำลังก้าวไปสู่ยุค Pax Sinoica จึงเป็นเพียงมายาภาพในจินตนาการ และแท้ที่จริงแล้ว ไม่มีประโยชน์ที่จะเฝ้ามองดูว่า ประเทศใดกำลังก้าวขึ้นมาเป็น 'จ้าวโลก' เพราะยุคของจ้าวโลกยุคติดแล้ว บัดนี้บรรดาประเทศมหาอำนาจพากันเสริมฐานที่มั่นด้วยการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจ โลกในอนาคตจะเป็นโลกที่มี 3 ก๊ก อันได้แก่ เขตเศรษฐกิจยุโรป เขตเศรษฐกิจอเมริกาเหนือ และเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิก

ไตรอภิปห

สังคมเศรษฐกิจโลกกำลังแบ่งซอยเป็นเขตเศรษฐกิจภูมิภาคจำนวนหลายต่อหลายเขต โดยที่ในขณะเดียวกันก็มีกระบวนการก่อตัวของเขตเศรษฐกิจขนาดใหญ่ ทั้งนี้มีความเป็นไปได้สูงที่โลกจะมีเขตเศรษฐกิจขนาดใหญ่ 3 เขต หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือโลกกำลังพัฒนาไปสู่การเป็นไตรอภิปห (Tripolarity)

เขตเศรษฐกิจขนาดใหญ่ 3 เขตประกอบด้วยเขตเศรษฐกิจยุโรป เขตเศรษฐกิจอเมริกา และเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิก ในบรรดาเขตเศรษฐกิจขนาดใหญ่ทั้งสามนี้เขตเศรษฐกิจยุโรปปรากฏเป็นรูปเป็นร่างมากที่สุด ในขณะที่เขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิกมีแต่เงาที่ไม่มีร่าง

เขตเศรษฐกิจยุโรป (European Economic Area = EEA) ปรากฏเป็นรูปเป็นร่างในเดือนพฤษภาคม 2535 เมื่อมีการรวมประชาคมยุโรป (European Community) เข้ากับเขตการค้าเสรียุโรป (European Free Trade Area = EFTA)

ประชาคมเศรษฐกิจยุโรป (European Economic Community = EEC) ก่อตั้งขึ้นในปี 2500 โดยที่ก่อนหน้านี้มีการจัดตั้งประชาคมถ่านหินและเหล็กกล้ายุโรป (European Coal and Steel Community) และประชาคมพลังงานปรมาณูยุโรป (European Atomic Energy Community = EURATOM) ต่อมาในปี 2510 องค์การทั้งสามนี้รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยเรียกชื่อว่า ประชาคมยุโรป (European Community = EC) ภายหลังมีการจัดตั้งศาลยุติธรรมยุโรป (European Court of Justice) และรัฐสภายุโรป (European Parliament) ประชาคมยุโรปไม่เพียงแต่จะมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังมีการพัฒนาทางการเมืองและสังคมอีกด้วย เหตุุดังนี้ ประชาคมยุโรปจึงพัฒนามาเป็นสหภาพยุโรป (European Union) ในเดือนธันวาคม 2536

ส่วนเขตการค้าเสรียุโรป (EFTA) นั้นถือกำเนิดขึ้นในปี 2503 หลังจากที่มีการจัดตั้งประชาคมเศรษฐกิจยุโรป (EEC) สมาชิกดั้งเดิมประกอบด้วยออสเตรีย นอร์เวย์ สวีเดน สวิตเซอร์แลนด์ โปรตุเกส เดนมาร์ก และสหราชอาณาจักร ต่อมาไอซ์แลนด์และฟินแลนด์เข้าร่วม

เป็นสมาชิก โดยที่เดนมาร์ก สหราชอาณาจักร และปอร์ตุเกสถอนตัวไปเป็นสมาชิกประชาคมยุโรป เขตการค้าเสรียุโรปปล่อยให้มีการค้าสินค้าहतฤตอุตสาหกรรมภายในเขตโดยไม่เก็บภาษีศุลกากร แต่ไม่ได้กำหนดอัตราอากรขาเข้าร่วมกันสำหรับสินค้าที่นำเข้าจากนอกเขต ขณะเดียวกัน เขตการค้าเสรียุโรปก็ทำข้อตกลงการค้าเสรีหลายต่อหลายเรื่องกับประชาคมยุโรป จนกระทั่งรวมตัวกันเป็น เขตเศรษฐกิจยุโรปในที่สุด โดยที่สวิตเซอร์แลนด์และลิกเตนสไตน์มิได้เข้าร่วมด้วย

ในช่วงเวลา 10 ปีข้างหน้า ยุโรปจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ในด้านหนึ่ง สหภาพยุโรปจะมีการผนึกตัวทางการเมือง ในอีกด้านหนึ่ง เขตการค้าเสรียุโรปจะหล่อหลอมเข้ากับสหภาพยุโรปในทางเศรษฐกิจ โดยที่จะมีการหล่อหลอมทางการเมืองในภายหลัง นอกจากนี้ ยังมีความเป็นไปได้สูงที่ยุโรปตะวันออกบางประเทศ ดังเช่นโปแลนด์ ฮังการี และรูมาเนีย จะเข้าร่วมเขตเศรษฐกิจยุโรป ดังนั้น เขตเศรษฐกิจยุโรปจึงอยู่ในกระบวนการพัฒนาเป็นอภิมหารัฐทางเศรษฐกิจ

การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (North America Free Trade Area = NAFTA) ในปี 2535 ด้วยการรวมตัวระหว่างสหรัฐอเมริกา แคนาดา และเม็กซิโก นับเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการพัฒนาไปสู่เขตเศรษฐกิจอเมริกาในภายหลัง ทั้งนี้มีความเป็นไปได้สูงที่เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือจะขยายตัวไปสู่ละตินอเมริกาและอเมริกาใต้

ในขณะที่เขตเศรษฐกิจยุโรปและเขตเศรษฐกิจอเมริกากำลังปรากฏเป็นรูปเป็นร่าง เขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิกยังเป็นเพียงเงาที่ไม่มีร่าง เขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) ไม่อยู่ในฐานะที่จะเติบโตเป็นเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิกได้ เพราะแม้แต่การผนึกเป็นกลุ่มก็ยังเป็นไปไม่ได้ด้วยความยากลำบาก เนื่องจากโครงสร้างการผลิตของประเทศต่างๆ ในอาเซียนคล้ายคลึงกัน เขตความร่วมมือทางเศรษฐกิจแห่งเอเชียแปซิฟิก (Asia Pacific Economic Cooperation = APEC) อยู่ในฐานะที่จะพัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิกได้ แต่การรวมตัวยังเป็นไปอย่างหลวมๆ เนื่องจากเป้าประสงค์ในการรวมตัวแตกต่างกัน ออสเตรเลียซึ่งเป็นผู้ริเริ่มจัดตั้ง APEC ต้องการให้ APEC เป็นเครื่องมือในการคานอำนาจของสหรัฐอเมริกาในเอเชียแปซิฟิก และเป็นกลไกในการส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศของออสเตรเลีย ด้วยเหตุนี้เอง ออสเตรเลียจึงพยายามกันสหรัฐอเมริกาออกไปจาก APEC ตั้งแต่ต้น ส่วนสหรัฐฯ ซึ่งประสบความสำเร็จในการแทรกตัวเข้าสู่ APEC ต้องการให้ APEC เป็นเครื่องมือในการต่อรองผลประโยชน์กับญี่ปุ่น พร้อมทั้งผลักดันให้ APEC เป็นเขตการค้าเสรี แต่ญี่ปุ่นซึ่งมีฐานเศรษฐกิจในเอเชียแปซิฟิกอยู่แล้วไม่ต้องการให้ APEC เป็นเขตการค้าเสรี เพราะจะมีผลในการเปิดตลาดให้สหรัฐฯ เข้ามาแย่งชิงผลประโยชน์ในอาณาจักรของญี่ปุ่น

นโยบายของกลุ่มประเทศอาเซียนมีความสำคัญต่อการพัฒนา APEC แต่ภาคีอาเซียนก็มีนโยบายในเรื่องนี้แตกต่างกัน โดยที่มาเลเซียแสดงความไม่ยินดียินร้ายกับการรวมกลุ่ม

APEC ส่วนประเทศอื่นๆก็แสดงความไม่แน่ใจว่า การผลักดันให้ APEC เป็นเขตการค้าเสรี โดยที่มี ญี่ปุ่นและสหรัฐฯ ร่วมอยู่ด้วย จะเป็นประโยชน์ต่อตน

ในขณะที่สหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรป พยายามรักษาตำแหน่งสัมพัทธ์ของตน ในสังคมเศรษฐกิจโลก ด้วยการขยายเขตเศรษฐกิจภูมิภาค แต่เอเชียแปซิฟิกยังไม่สามารถก่อตั้ง เขตเศรษฐกิจของตนได้ ในสภาพการณ์เช่นนี้ ทั้งสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปไม่เพียงแต่ จะรักษาระยะห่างจากญี่ปุ่นและกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย (Asian NICs) เท่านั้น หากยังสามารถวิ่งหนีห่างไกลออกไปอีกได้ด้วย ทั้งๆที่เอเชียแปซิฟิกเป็นภูมิภาคที่มีศักยภาพ ในการจำริญเติบโตทางเศรษฐกิจมากกว่าภูมิภาคอื่นใด แรงกดดันจากกระบวนการวิ่งไล่กวาด ทางเศรษฐกิจในสังคมโลก (Catching-up Process) จะทำให้เอเชียแปซิฟิกรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ เพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับเขตเศรษฐกิจยุโรปและเขตเศรษฐกิจอเมริกาในอนาคต

แต่เขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิกจะก่อเกิดขึ้นได้อย่างไร? คำตอบคำถามข้อนี้มีอาจ หลีกเลี่ยงการคาดเดาได้

การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิกจากกลุ่ม APEC เป็นเรื่องยากยิ่ง ความเป็น ไปได้ที่มีมากกว่าน่าจะเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศในเอเชีย แปซิฟิกที่มีพื้นฐานวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่ถูกครอบงำโดย 'ระบบ ทุนนิยมจีน' ซึ่งครอบคลุมไม่เฉพาะแต่สาธารณรัฐประชาชนจีนและไต้หวัน หากยังรวมถึงประเทศ ที่กลุ่มทุนจีนโพ้นทะเลเข้าไปมีอิทธิพล ดังเช่นสิงคโปร์ ฟิลิปปินส์ และไทย แม้แต่มาเลเซีย อินโดนีเซีย และเวียดนามก็มีโช้ยอกแว่น ในขั้นแรกแม้จะยังมีไม่มีการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจเอเชีย แปซิฟิก แต่การขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ในการลงทุนในสาธารณรัฐประชาชนจีนและเวียดนาม จะมีผลอย่างสำคัญต่อการเติบโตของ 'ระบบทุนนิยมจีน' เครือข่ายความสัมพันธ์การลงทุนระหว่าง ประเทศดังกล่าวนี้ย่อมมีผลในการขยายเครือข่ายการค้าระหว่างประเทศด้วย ในขณะที่มีการ เติบโตของ 'ระบบทุนนิยมจีน' ญี่ปุ่นได้เข้ามาสู่เครือข่ายความสัมพันธ์นี้ด้วย การผนึกเข้าด้วยกัน ระหว่าง 'ระบบทุนนิยมจีน' กับ 'ระบบทุนนิยมญี่ปุ่น' จะก่อให้เกิด 'ระบบทุนนิยมตะเกียบ' (Chopsticks Capitalism) อันเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศที่มี วัฒนธรรมการใช้ตะเกียบ ภายใต้ข้อคาดคะเนดังกล่าวนี้ ประเทศที่จะเข้าร่วมเขตเศรษฐกิจเอเชีย แปซิฟิกจะประกอบด้วยญี่ปุ่น สาธารณรัฐประชาชนจีน เวียดนาม กลุ่มประเทศอาเซียน และกลุ่ม ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย

หากเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิกเกิดการรวมกลุ่มของประเทศที่มีวัฒนธรรม การใช้ตะเกียบ การรวมกลุ่มจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีผู้นำ คำถามต่อไปก็คือ ใครจะเป็นผู้นำในการ รวมกลุ่มนี้ สาธารณรัฐประชาชนจีนหรือญี่ปุ่น ?

ญี่ปุ่นอยู่ในฐานะที่จะเป็นผู้นำได้ดีกว่าสาธารณรัฐประชาชนจีน เพราะญี่ปุ่นเหนือกว่าสาธารณรัฐประชาชนจีนทั้งในด้านพหุภาพทางเศรษฐกิจและเสถียรภาพทางการเมือง ความเป็นไปได้ที่จะมีปัญหาคารกบอดอำนาจภายหลังมรณกรรมของเติ้งเสี่ยวผิง สงครามระหว่างชาติพันธุ์อันเกิดจากปัญหาชนกลุ่มน้อย และความขัดแย้งอันเกิดจากการเติบโตของขบวนการประชาธิปไตย ทำให้สาธารณรัฐประชาชนจีนอาจไม่อยู่ในฐานะผู้นำการรวมกลุ่มได้ อย่างไรก็ตาม แม้ญี่ปุ่นจะพยายามถိบตัวเองขึ้นมาเป็นผู้นำเอเชียแปซิฟิก ก็ยังมีปัญหาอีกว่าประเทศอื่นๆ จะยอมรับความเป็นผู้นำของญี่ปุ่นหรือไม่ ปัจจัยเดียวที่จะจุดปะทุการรวมเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิก ก็คือ การที่เขตเศรษฐกิจยุโรปและเขตเศรษฐกิจอเมริกา กลายเป็นป้อมปราการที่สกัดสินค้าเข้าจากนอกเขตอย่างเข้มงวดและรุนแรง ถึงตอนนั้น อาณิสัยของการรวมกลุ่มจะเป็นเรื่องเห็นได้ชัด

โลกกำลังแบ่งเป็น 3 ก๊กใหญ่ๆ คำถามปฐมฐานที่พึงหาคำตอบต่อไปก็คือ โลกที่มี 3 ก๊กนี้จะอุดมด้วยสันติสุข หรืออุดมด้วยความขัดแย้ง

พหุอภิปรัชญา

ในขณะที่โลกมีแนวโน้มที่จะแบ่งซอยเป็นเขตเศรษฐกิจขนาดใหญ่ (super blocs) อย่างน้อย 3 เขต อันประกอบด้วยเขตเศรษฐกิจยุโรป เขตเศรษฐกิจอเมริกา และเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิก จนกลายเป็นไตรอภิปรัชญา (Tripolarity) ในทางเศรษฐกิจ แต่ในทางการเมือง โลกมีแนวโน้มที่จะเป็นพหุอภิปรัชญา (Multi-polarity)

เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง โลกถูกจัดระเบียบเป็นทวิอภิปรัชญา (Bipolarity) กล่าวคือ จำแนกออกเป็นสองขั้ว ระหว่างขั้วเสรีประชาธิปไตยกับขั้วคอมมิวนิสต์ แม้สงคราม 'ร้อน' จะยุติลงแล้ว แต่สิ่งที่มาแทนที่กลับเป็นสงครามเย็น ซึ่งมีอาการรุนแรงเป็นระยะๆ โดยที่มี 'สงครามร้อน' เกิดขึ้นในบางภูมิภาคเป็นครั้งคราว เพื่อทดสอบพละการทางทหารของอภิมหาอำนาจทั้งสองขั้ว การทำ 'สงครามตัวแทน' ปรากฏตลอดช่วงเวลา 30 ปีหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

ทวิอภิปรัชญาค่อยๆ สลายไปภายหลังการพังทลายกำแพงเบอร์ลินและการล่มสลายของอาณาจักรโซเวียตนับตั้งแต่ปี 2532 เป็นต้นมา นักรัฐศาสตร์อเมริกันจำนวนไม่น้อยเสนอทวิเคราะห์ว่า โลกกำลังแปรสภาพเป็นเอกอภิปรัชญา (Uni-polarity) กล่าวคือ เป็นโลกที่มีขั้วเดียว โดยที่มีอภิมหาอำนาจเพียงประเทศเดียว และสหรัฐอเมริกาเป็นอภิมหาอำนาจดังกล่าว นั้น ยิ่งสหรัฐฯ แสดงตนเป็นผู้นำอันโดดเด่นในสงครามอ่าวเปอร์เซียด้วยแล้ว นักวิชาการอเมริกันบางคนถึงกับตีขลุมว่า บัดนี้ สหรัฐฯ หวนกลับมาเป็น 'จ้าวโลก' อีกครั้งหนึ่ง ความเห็นทำนองนี้ปรากฏอย่างเด่นชัดในวารสาร *Foreign Affairs*

โลกเคยมีอภิมหาอำนาจที่ทำหน้าที่ 'จ้าวโลก' มาแล้ว แต่ 'จ้าวโลก' ในความหมายที่เคร่งครัดหาไม่มี เพราะไม่เคยมีอภิมหาอำนาจประเทศหนึ่งประเทศใดเพียงประเทศเดียวที่ทำหน้าที่ 'โลกบาล' ดูแลสถานติสุขครอบคลุมทั้งโลกได้ บทวิเคราะห์ที่ตรงต่อความเป็นจริงมากกว่า ก็คือ การมองโลกเป็นส่วนๆ โลกประกอบด้วย 'ระบบโลก' (world-systems) หลายระบบ 'ระบบโลก' แต่ละระบบล้วนมีผู้นำอันเด่นชัด โดยที่ระบบโลกแต่ละระบบหา้อาณาบริเวณอัน

เท่าเทียมกันไม่ ในแต่ละยุคแต่ละสมัย จะมีระบบโลกบางระบบที่ครอบคลุมอาณาบริเวณและทรงอิทธิพลทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจเหนือระบบโลกอื่น ๆ

ภายหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ระบบโลกที่มีอังกฤษเป็นผู้นำแปลงประกายอิทธิพลเหนือระบบโลกอื่นใด ระบบโลกที่อังกฤษเป็นผู้สถาปนาและดำรงไว้ซึ่งศานติสุขนี้มีชื่อเรียกในภาษาละตินว่า Pax Britannica ซึ่งสืบทอดด้วย Pax Americana เมื่อสหรัฐขึ้นเป็นผู้นำแทนอังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ตลอดยุคสงครามเย็นระหว่างปี 2488-2532 โลกประกอบด้วยระบบโลกที่มีพลานุภาพไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน 2 ระบบ อันได้แก่ ระบบโลกภายใต้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และระบบโลกภายใต้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม

ระบบโลกภายใต้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมเริ่มไร้เอกภาพเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างสาธารณรัฐประชาชนจีนกับสหภาพโซเวียตในปลายทศวรรษ 2490 และเริ่มสั่นคลอนเมื่อสาธารณรัฐประชาชนจีนละทิ้งแนวทางสังคมนิยม โดยประกาศใช้นโยบาย 'สี่ทันสมัย' ตามแนวทางทุนนิยมในปี 2521 ยิ่งเมื่อเยอรมนีตะวันออกผนึกเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเยอรมนีตะวันตก ประกอบกับสหภาพโซเวียตหันเข้าสู่ระบบตลาดด้วยแล้ว ระบบโลกภายใต้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมนับตั้งแต่ปี 2532 เป็นต้นมา ก็หดตัวไปเป็นอันมาก

ในขณะที่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมขยายตัวอย่างรวดเร็ว และปกคลุมโลกกว้างขวางขึ้น ระบบโลกในส่วนนี้กลับไร้ 'จ้าวโลก' นับตั้งแต่ปี 2514 เป็นต้นมา เมื่อสหรัฐไม่สามารถทำหน้าที่จัดระเบียบและดูแลระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศ จนเป็นเหตุให้ระบบเบรตตันวูดส์ (Bretton Woods System) ซึ่งเป็นระเบียบการเงินระหว่างประเทศต้องล่มสลาย

ในปัจจุบัน การอ้างสถานะความเป็น 'จ้าวโลก' เป็นเรื่องยากยิ่ง ความเป็นจ้าวโลกมิได้มาจากการครอบครองอาวุธนิวเคลียร์เพียงอย่างเดียว ดังเช่นที่เป็นอยู่ในยุคสงครามเย็น พลังภาพและศักยภาพทางเศรษฐกิจกลับกลายเป็นตัวแปรสำคัญ ทั้งนี้ น่าสังเกตว่า บรรดาประเทศอภิมหาอำนาจล้วนแล้วแต่มีปัญหาเศรษฐกิจในขั้นรากฐาน และอยู่ในช่วงของการปรับโครงสร้างการผลิต รวมตลอดจนการปรับตำแหน่งสัมพัทธ์ในสังคมโลกด้วยการขยายเขตเศรษฐกิจ ความอ่อนแอทางเศรษฐกิจทำให้ไม่มีประเทศอภิมหาอำนาจใดขึ้นมาเป็น 'จ้าวโลก' ได้ นอกจากนี้ บรรดาประเทศอภิมหาอำนาจต่างมีความขัดแย้งในผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จนถึงขั้นเกิดข้อพิพาทอยู่เนืองๆ การที่ประเทศต่างๆ จะยอมรับประเทศอภิมหาอำนาจประเทศหนึ่งประเทศใดเป็นจ้าวโลกจึงเป็นไปได้ยากยิ่ง เพราะภาพลักษณ์ของจ้าวโลกก็คือการเป็นผู้ให้ โดยต้องไม่เข้าไปยุ่งชิงผลประโยชน์กับประเทศอื่น ในปัจจุบันไม่มีประเทศอภิมหาอำนาจใดที่มีภาพลักษณ์เช่นนี้

สังคมโลกเติบโตใหญ่และซับซ้อนเกินกว่าที่จะมีประเทศหนึ่งประเทศใดเป็นเจ้าโลกได้ ส่วนสำคัญเป็นเพราะการเป็นเจ้าโลกมีต้นทุนที่ต้องเสีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าโลกต้องแบกรับภาระต้นทุนการผลิตสินค้าสาธารณะระหว่างประเทศ (International Public Goods) หากมิใช่การรับภาระทั้งหมด ก็ต้องรับภาระส่วนสำคัญ สินค้าสาธารณะระหว่างประเทศที่สำคัญ ได้แก่ สันติภาพ เสถียรภาพทางการเมืองระหว่างประเทศ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรโลก การจัดระเบียบการสัญจรในอวกาศ ฯลฯ

ในยุค Pax Britannica และ Pax Americana เจ้าโลกเป็นผู้รับภาระต้นทุนการผลิตสินค้าสาธารณะระหว่างประเทศในสัดส่วนสำคัญ ในปัจจุบัน ประเทศอภิมหาอำนาจต่างลังเลที่จะรับภาระดังกล่าวนี้ต่อไป ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความอ่อนแอทางเศรษฐกิจ อีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะต้นทุนการผลิตสินค้าสาธารณะระหว่างประเทศถีบตัวสูงขึ้นมาก

ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวข้างต้นนี้ ระบบโลกที่มีประเทศหนึ่งประเทศใดเป็นเจ้าโลก แต่เพียงประเทศเดียวจะไม่หวนกลับมาอีก นั้นย่อมหมายความว่า การที่โลกจะพัฒนาไปสู่เอกอภิรัฐพิภพ นั้นเป็นเรื่องที่เกือบเป็นไปได้ไม่ได้เลย

แม้ว่าโลกจะแปรสภาพเป็นไตรอภิรัฐพิภพในทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ประกอบด้วยเขตเศรษฐกิจขนาดใหญ่ 3 เขต แต่เขตเศรษฐกิจแต่ละเขตมิได้มีฐานะเป็นเอกรัฐ (unitary state) เพราะยังมิได้มีการผนึกตัวทางการเมือง แม้แต่สหภาพยุโรปก็ยังมีลักษณะเป็นเอกรัฐ เพราะภาคีสมาชิกแต่ละประเทศยังไม่ยินยอมที่จะสละอธิปไตยของตนเอง ดังนั้น ไตรอภิรัฐพิภพทางเศรษฐกิจจึงมิได้มีความหมายเท่ากับไตรอภิรัฐพิภพทางการเมือง เพราะเขตเศรษฐกิจแต่ละเขตเกิดจากการผนึกตัวทางเศรษฐกิจเท่านั้น หาได้มีการผนึกตัวทางการเมืองการปกครองไม่ได้ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้เอง โลกจึงกำลังดำเนินอยู่บนเส้นทางของการเป็นไตรอภิรัฐพิภพทางเศรษฐกิจควบคู่กับการเป็นพหุอภิรัฐพิภพทางการเมือง

การเมืองในโลกแตกกระจายเป็นหลายขั้ว ในกลุ่มประเทศทุนนิยมดั้งเดิม ไม่เพียงแต่สหรัฐฯเท่านั้นที่เป็นอภิมหาอำนาจ หากยังมีเยอรมนี ญี่ปุ่น อังกฤษ และฝรั่งเศสด้วย ส่วนในกลุ่มประเทศสังคมนิยมดั้งเดิม รัสเซียและสาธารณรัฐประชาชนจีนยังคงทรงอิทธิพลทางการเมืองระหว่างประเทศ ด้วยเหตุดังนี้ สังคมการเมืองโลกจึงแปรสภาพจากทวิอภิรัฐพิภพ (Bi-polarity) มาสู่พหุอภิรัฐพิภพ (Multi-polarity)

การที่โลกมีอภิมหาอำนาจหลายประเทศเช่นนี้อาจมีผลเสียในข้อที่ไม่มีผู้นำในการจัดและรักษาระเบียบการเมืองระหว่างประเทศ การผลิตสินค้าสาธารณะระหว่างประเทศจะมีน้อยกว่าระดับที่ก่อให้เกิดสวัสดิการสูงสุดแก่สังคมโลก (global optimal level) เนื่องจากประเทศ อภิมหาอำนาจต่างเกี่ยงกันรับภาระต้นทุนการผลิตสินค้าสาธารณะเหล่านั้นทุกประเทศจะมีพฤติกรรม ประหนึ่ง 'ผู้โดยสารที่ขอบิตตัวฟรี' (free rider) เพราะตระหนักแก่ใจดีว่า หากมี

ประเทศหนึ่งประเทศได้รับการผลิตสินค้าสาธารณะระหว่างประเทศ ประโยชน์มิได้ตกแก่ประเทศผู้รับภาระเท่านั้น ประเทศอื่น ๆ ก็ร่วมรับประโยชน์ด้วย

ความลังเลใจของสหรัฐอเมริกาและประเทศมหาอำนาจอื่น ๆ ในการเข้าไปมีบทบาท เพื่อยุติสงครามบอสเนียก็ดี หรือสงครามในรวันดาก็ดี รวมตลอดจนการที่นานาประเทศ ค้างชำระค่าสมาชิกแก่องค์การสหประชาชาติก็ดี ล้วนแล้วแต่เป็นประจักษ์พยานอันดียิ่งว่า ในพหุภพรัฐพิภพ นานาประเทศมีแนวโน้มที่จะเป็น 'ผู้โดยสารที่ไม่ยอมเสียค่าโดยสาร' และสินค้าสาธารณะระหว่างประเทศจะมีน้อยกว่าระดับอันเหมาะสม สภาพการณ์ดังกล่าวนี้จะไม่ก่อผลต่อการสถาปนาสันติสุขในโลก และอาจเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างอันนำมาสู่สภาพ 'นิวโลกาจาจล' (New World Disorder)

เอเชียตะวันออก ศูนย์กลางการเติบโตทางเศรษฐกิจของโลก?

นับเป็นเวลาเกือบทศวรรษที่เอเชียตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (Asian NICs) และกลุ่มประเทศอาเซียน ถูกธนาคารโลกชี้ให้เป็นแบบอย่างของโลกที่สามในการพัฒนาเศรษฐกิจ จนถึงกับมีการกล่าวถึง "แบบจำลองเอเชียตะวันออก" (East Asian Model) ประดุจว่าประเทศเหล่านี้ดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนารูปแบบเดียวกันโดยไม่ผิดเพี้ยน ซึ่งมีได้ตรงกับข้อเท็จจริง ยิ่งธนาคารโลกกล่าวถึงความมหัศจรรย์ของเศรษฐกิจเอเชียตะวันออก จนถึงกับมีการตีพิมพ์เผยแพร่หนังสือชื่อ *The East Asian Miracle : Economic Growth and Public Policy* (Oxford University Press, 1993) เพื่อที่จะให้ภูมิภาคอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งละตินอเมริกาและแอฟริกาเอาเป็นแบบอย่าง ก็ยิ่งเป็นการกระทำที่เลอะเลือนไปมาก

บัดนี้ นักเศรษฐศาสตร์จำนวนหนึ่งเริ่มตีพิมพ์ผลงานวิจัยเพื่อชี้ให้เห็นว่าความมหัศจรรย์ของเศรษฐกิจเอเชียตะวันออกเป็นเพียงมายาคติเท่านั้น งานชิ้นสำคัญเป็นของศาสตราจารย์ลอว์เรนซ์ ลอ (Lawrence Lau) แห่ง Stanford University และศาสตราจารย์อัลวิน ยัง (Alwyn Young) แห่ง M.I.T.

เมื่อศาสตราจารย์พอล ครูกแมน (Paul Krugman) กล่าวถึง The Myth of Asia's Miracle ในการประชุม Pacific Rim Forum เมื่อต้นเดือนธันวาคม 2538 นักเศรษฐศาสตร์เอเชียร่วมกัน 'เหยียบ' ศาสตราจารย์ครูกแมนด้วยความพร้อมใจยิ่ง

ผมไม่มีโอกาสอ่านบทความที่ศาสตราจารย์ครูกแมนเสนอต่อที่ประชุมครั้งนี้ แต่เมื่ออ่านจากรายงานข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์แล้ว มั่นใจว่าเป็นบทความเดียวกับบทความชื่อเดียวกันนี้ ซึ่งตีพิมพ์ในวารสาร *Foreign Affairs*, Vol.73, No.6 (November-December 1994)

ในบทความดังกล่าว ศาสตราจารย์ครูกแมนชี้ให้เห็นว่า การเติบโตของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย (Asian NICs) อันประกอบด้วยสิงคโปร์ ฮองกง ไต้หวัน และเกาหลีใต้ เกิดจากการเพิ่มปัจจัยการผลิตมากกว่าการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต การระดม

ทรัพยากรเป็นหัวใจสำคัญของการเติบโตทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศดังกล่าวนี้ ไม่ว่าจะเป็นการระดมแรงงานในการผลิต การระดมเงินทุนจากการออมและการทุ่มการลงทุนทางกายภาพ โดยที่เกือบจะไม่มีมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเลย

แต่การเจริญเติบโตด้วยการเพิ่มปัจจัยการผลิตนั้นเป็นยุทธวิธีที่มีข้อจำกัด เพราะในวันหนึ่งปัจจัยการผลิตต้องร่อยหรอลง และระบบเศรษฐกิจจะไม่สามารถเจริญเติบโตต่อไปได้ ภาคเกษตรกรรมที่เติบโตด้วยการขยายพื้นที่การเพาะปลูกก็ต้องเผชิญจุดอับตันเมื่อไม่มีที่ดินที่จะขยายต่อไปได้ ในประการสำคัญ การเพิ่มปัจจัยการผลิตปัจจัยหนึ่งปัจจัยใดเพียงปัจจัยเดียว ถึงจุดหนึ่งก็ต้องเผชิญกับภาวะผลผลิตลดน้อยถอยลง (Diminishing Returns)

ผลการวิจัยที่พบว่า กลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียไม่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และด้วยเหตุดังนั้นประสิทธิภาพการผลิตจึงมิได้เพิ่มขึ้น นับเป็นประจักษ์พยานสำคัญที่บ่งบอกว่า การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกมิใช่สิ่งมหัศจรรย์ เพราะเป็นการเจริญเติบโตที่กำลังรอวันพบจุดอับตัน

ศาสตราจารย์ครูกแมนพยายามประมวลผลการวิจัยที่เสนอประมาณการเกี่ยวกับ Total Factor Productivity ในกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย ซึ่งเป็นการประมาณการภายใต้ระเบียบวิธีการศึกษาที่เรียกว่า Growth Accounting อันเป็นวิธีการศึกษาที่พยายามประมาณการตัวเลขว่า การเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่างๆเกิดจากการใช้ปัจจัยการผลิตเพิ่มขึ้นเล็กน้อยเพียงใด และเกิดจากการเพิ่มขึ้นของประสิทธิภาพการผลิตเล็กน้อยเพียงใด

ศาสตราจารย์ครูกแมนวิพากษ์ความมหัศจรรย์ทางเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกอย่างมีการจำแนก แม้เขาจะเชื่อว่ากลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ไม่สามารถเติบโตในอัตราสูงได้นานเนื่องจากประสิทธิภาพการผลิตมิได้เพิ่มขึ้น แต่ก็มีความเห็นที่เห็นว่า ญี่ปุ่นเลือกใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่แตกต่างออกไป เพราะญี่ปุ่นเน้นการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างสำคัญ จนสามารถไล่กวาดประเทศมหาอำนาจอื่นในด้านเทคโนโลยีได้ (technological catching-up) การเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นมิได้เกิดจากการใช้ปัจจัยการผลิตเพิ่มขึ้นเท่านั้น หากยังเป็นผลจากประสิทธิภาพการผลิตที่เพิ่มขึ้นอีกด้วย การทุ่มพัฒนาด้านเทคโนโลยีนี้เองทำให้นักวิชาการอเมริกันจำนวนไม่น้อยเฝ้ามองญี่ปุ่นด้วยความหวาดหวั่น ชื่อหนังสือเรื่อง *The Emerging Japanese Superstate* ของ Herman Kahn ก็ดี และ *Japan as Number One* ของ Ezra Vogel ก็ดีสะท้อนให้เห็นความรู้สึกดังกล่าวนี้ แต่ญี่ปุ่นก็ต้องเผชิญกับภาวะถดถอยนับแต่ปี 2534 เป็นต้นมา และยากที่จะเติบโตในอัตราสูงดังปางก่อนอีกได้

ศาสตราจารย์ครูกแมนมีความเห็นว่า ผู้คนมองสาธารณรัฐประชาชนจีนว่าจะมีความรุ่งโรจน์ทางเศรษฐกิจเกินกว่าความเป็นจริง การคาดการณ์เกี่ยวกับภาวะเศรษฐกิจในอนาคต

เป็นเรื่องยากยิ่ง เนื่องจากสาธารณรัฐประชาชนจีนมีปัญหาข้อมูลสถิติที่เชื่อถือมิได้อยู่มากนัก แม้ยังมีปัญหาในการเลือกใช้ปีฐานในการประมาณการอีกด้วย

เส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียแตกต่างจากญี่ปุ่นและสาธารณรัฐประชาชนจีน อีกทั้งยังแตกต่างกันภายในกลุ่มเดียวกันอีกด้วย แต่ความรู้เรื่องทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศดังกล่าวนี้ ทำให้นักวิชาการจำนวนไม่น้อยเสนอบทสรุปสำคัญอย่างน้อย 3 ประการคือ

ประการแรก โลกมีการถ่ายทอดเทคโนโลยีระหว่างประเทศอย่างสำคัญ จนเป็นเหตุให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกสูญเสียความได้เปรียบที่มีอยู่เดิม แต่ศาสตราจารย์ครูกแมนเสนอให้มองข้อเท็จจริงที่ว่า ความแตกต่างด้านเทคโนโลยีระหว่างประเทศต่างๆ ได้ลดลงไม่ การถ่ายทอดเทคโนโลยีระหว่างประเทศอาจจะมีเฉพาะบางอุตสาหกรรม หากได้มีทุกอุตสาหกรรมหรือหากได้เป็นปรากฏการณ์ทั่วไป ด้วยเหตุดังนี้เอง การเติบโตของประสิทธิภาพการผลิตในกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่จึงมีได้มีมากไปกว่าในประเทศที่พัฒนาแล้ว ข้อเท็จจริงที่ว่า ความแตกต่างด้านเทคโนโลยีระหว่างประเทศมิได้ลดลงอย่างสำคัญนี้เอง ช่วยอธิบายว่า เหตุใดเงินทุนจากประเทศที่พัฒนาแล้วจึงเคลื่อนย้ายไปสู่โลกที่สามไม่มากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทศวรรษ 2530 ส่วนใหญ่เคลื่อนย้ายไปสู่ละตินอเมริกา มีอาเซียนตะวันออก มีหนี้จากอาเซียนตะวันออกกลับถูกส่งออกไปลงทุนในประเทศอื่น ในทัศนะของศาสตราจารย์ครูกแมน ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ อาจเป็นเพราะว่า อาเซียนตะวันออกกำลังเผชิญกับภาวะผลตอบแทนจากการลงทุนลดน้อยถอยลง

ประการที่สอง มีความเชื่อในหมู่นักวิชาการจำนวนมากว่า ศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจของโลกกำลังเคลื่อนย้ายไปสู่อาเซียนแปซิฟิก แม้ว่าการเติบโตอย่างรวดเร็วของอาเซียนตะวันออกมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงศูนย์อำนาจในสังคมเศรษฐกิจโลก แต่ศาสตราจารย์ครูกแมนก็ชี้ให้เห็นว่า หากอาเซียนตะวันออกยังมิได้เติบโตด้วยการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต และหากอาเซียนตะวันออกต้องเผชิญกับภาวะความตกต่ำของผลตอบแทนจากการลงทุน การคาดการณ์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจของโลกก็จะเกินเลยจากความเป็นจริง

ประการที่สาม นักวิชาการจำนวนไม่มากนักชี้ให้เห็นว่า ความสำเร็จทางเศรษฐกิจของอาเซียนตะวันออกเป็นผลจากระบบสังคมเศรษฐกิจที่ 'เหนือ' กว่าสังคมตะวันตก โดยที่ระบบสังคมเศรษฐกิจตะวันออกเป็นระบบที่มีการลิดรอนสิทธิเสรีภาพ ควบคู่กับการแทรกแซงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของรัฐ แต่ศาสตราจารย์ครูกแมนก็ชี้ให้เห็นว่า ข้อสรุปดังกล่าวนี้มีลักษณะเหวี่ยงแหมากเกินไป เพราะระบบอาเซียนมิได้มีอยู่เพียงระบบเดียว แต่ก็ยอมรับว่า อาเซียนตะวันออกได้ประโยชน์อย่างสำคัญจากนโยบายการค้าเชิงยุทธศาสตร์และนโยบายการส่งเสริมอุตสาหกรรม

บรรดานักเศรษฐศาสตร์อาเซียนพากันรุม 'ถล่ม' เมื่อศาสตราจารย์ครูกแมนเสนอความเห็นข้างต้นนี้ต่อที่ประชุม Pacific Rim Forum ในจำนวนนี้รวมนายศุภชัย พานิชภักดิ์ จากประเทศไทย เอ็ดเวิร์ด เซ็น (Edward Chen) จากฮ่องกง นอร์ดิน โซปีอี (Noordin Sopiee) จากมาเลเซีย และทีโมธี อ่อง (Timothy Ong) จากบรูไน

ผมประมวลข้อวิพากษ์วิจารณ์จากรายงานข่าวใน *The Nation* (December 2, 1995) และ *Financial Day* (ฉบับวันจันทร์ที่ 4 ธันวาคม 2538) และเห็นว่าข้อวิพากษ์วิจารณ์ที่สำคัญเป็นประเด็นเกี่ยวกับระเบียบวิธีการศึกษาของ Growth Accounting ซึ่งเป็นเรื่องเทคนิคการประมาณการอันไม่เหมาะที่จะกล่าว ณ ที่นี้

ในอดีตที่เป็นมา บทวิพากษ์ "แบบจำลองอาเซียนตะวันออก" มักจะมาจากนักวิชาการนอกกระแสหลัก แต่งานของ Lawrence Lau, Alwyn Young และ Paul Krugman เป็นการวิพากษ์จากกระบวนทัศน์ของสำนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก อันเป็นสำนักเดียวกับที่เชิดชูแบบจำลองนี้

บทวิพากษ์ที่ว่า ความมหัศจรรย์ทางเศรษฐกิจของอาเซียนตะวันออกเป็นเพียงมายาภาพ จึงควรแก่การรับฟังและพินิจพิจารณาอย่างยิ่ง

อนิจลักษณะของเศรษฐกิจญี่ปุ่น

รัฐบาลนายมอริฮิโตะ โฮโซกาวา (Morihiro Hosokawa) กำลังผลักดันให้รัฐสภาญี่ปุ่นยอมรับมาตรการการลดภาษีอากรเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยที่มาตรการชุดนี้ยังผลให้รายได้จากภาษีอากรลดลง 6 ล้านล้านเยน (หรือประมาณ 55 พันล้านเหรียญอเมริกัน)

เศรษฐกิจญี่ปุ่นอยู่ในภาวะถดถอยที่ยืดเยื้อและรุนแรงมากกว่าที่คาดคิด และยังไม่มีความหวังว่าจะฟื้นตัว ผลกระทบของภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจปรากฏไปทั่วหัวระแหง เพียงเมื่อกว่าทศวรรษที่แล้วนี้เอง เมื่อญี่ปุ่นเจริญรุ่งเรือง ผู้คนพากันคาดการณ์กันว่า ญี่ปุ่นจักต้องเติบโตใหญ่เป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ และญี่ปุ่นก็เดินอยู่บนเส้นทางสายนั้นจริงๆ จนเป็นที่เกรงขามของกลุ่มประเทศมหาอำนาจเก่า ไม่ว่าจะเป็นยุโรปตะวันตกหรือสหรัฐอเมริกา ภาวะเศรษฐกิจถดถอย ซึ่งเริ่มมาแต่ปี 2534 บ่งบอกถึงอนิจลักษณะของเศรษฐกิจญี่ปุ่น อย่างน้อยที่สุดก็แสดงถึงจุดอ่อนของระบบเศรษฐกิจซึ่งไม่เคยเป็นที่รับรู้กันมาก่อน

จุดหักเหสำคัญมีที่มาอยู่ 2 กระแส กระแสแรกเกิดจากข้อตกลงพลาซ่า (Plaza Accord) ระหว่างประเทศมหาอำนาจ 5 ประเทศ (G-5) ในเดือนกันยายน 2528 ซึ่งยังผลให้เงินดอลลาร์อเมริกันมีค่าตกต่ำลง ในขณะที่เงินเยนญี่ปุ่นและเงินมาร์กเยอรมันแข็งตัวขึ้น อีกกระแสหนึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการบริโภคของชาวญี่ปุ่นเอง การเติบโตทางเศรษฐกิจในช่วงทศวรรษ 2500 และทศวรรษ 2510 ทำให้แบบแผนการบริโภคของชาวญี่ปุ่นในทศวรรษ 2520 เริ่มแปรเปลี่ยนไปเป็นการบริโภคที่ฟุ่มเฟือยมากขึ้นเรื่อย ๆ

การที่เงินเยนมีค่าเพิ่มขึ้น อันเป็นผลจากข้อตกลงพลาซ่าในเดือนกันยายน 2528 ชักนำไปเกิดภาวะเศรษฐกิจถดถอยในเวลาต่อมา ฐานการแข่งขันของสินค้าญี่ปุ่นในตลาดโลกตกต่ำลง เนื่องจากสินค้าญี่ปุ่นมีราคาแพงขึ้น เมื่อคิดเป็นเงินตราสกุลหลักอื่นๆ ที่มีใช้เงินเยนและเงินมาร์ก ยังผลให้การส่งออกถดถอย ธุรกิจขนาดกลางและขนาดเล็กจำนวนมากต้องประสบภาวะล้มละลาย การแข็งตัวของเงินเยนนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ผู้ประกอบการชาวญี่ปุ่นโยกย้ายโรงงานผลิตไปสู่ต่างประเทศ (relocation of production) อันเป็นกระแสการย้ายแหล่งที่ตั้งการผลิตที่สำคัญในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

รัฐบาลญี่ปุ่นอาศัยเครื่องมือทางการเงินในการแก้ปัญหาภาวะเศรษฐกิจถดถอย ทั้งนี้ด้วยการลดอัตราดอกเบี้ยของธนาคารกลาง (official discount rate) จนอยู่ในระดับ 2.5% ในเดือนกุมภาพันธ์ 2530 และตรึงอยู่ในระดับนี้จนถึงเดือนพฤษภาคม 2532 การที่ดอกเบี้ยอยู่ในอัตราต่ำมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้มีการเก็งกำไรซื้อขายที่ดินและหลักทรัพย์ ประชาชนสามารถกู้เงินจากสถาบันการเงินโดยเสียต้นทุนต่ำเพื่อนำมาใช้ในการเก็งกำไร การเก็งกำไรนี้มิได้มีเฉพาะแต่ภาคครัวเรือน หากแต่คลุมถึงภาคธุรกิจด้วย ภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ (Bubble Economy) ขยายตัวอย่างรวดเร็วระหว่างปี 2529-2533

ภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ทำให้ประชาชนชาวญี่ปุ่นรู้สึกมั่งคั่งขึ้น ผลกระทบอันเกิดจากการที่ทรัพย์สิน ไม่ว่าจะเป็นอสังหาริมทรัพย์และหลักทรัพย์ทางการเงินมีราคาสูงขึ้น (Wealth Effect) ทำให้ประชาชนเพิ่มการบริโภคที่ฟุ่มเฟือยมากขึ้น ในอีกด้านหนึ่ง ธุรกิจญี่ปุ่นก็กระโดดเข้าไปซื้อขายที่ดินและหลักทรัพย์เพื่อเก็งกำไรด้วย ธุรกิจเหล่านี้อาศัยที่ดินและหลักทรัพย์ที่มีราคาสูงขึ้นนี้ค้ำประกันเงินกู้จากสถาบันการเงิน ซึ่งย่อมหมายความว่าปริมาณเงินกู้เพิ่มขึ้นตามมูลค่าหลักทรัพย์ที่ใช้ค้ำประกันด้วย ดังนั้นในช่วงเวลาเดียวกับที่เกิดเศรษฐกิจฟองสบู่ขึ้นเอง ภาคการผลิต (real sector) ก็ขยายตัวด้วย แท้ที่จริงแล้ว แม้เมื่อเศรษฐกิจฟองสบู่เริ่มแตกกระจาย การลงทุนของธุรกิจญี่ปุ่นก็ยังคงขยายตัวอยู่

ความกังวลต่อภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ทำให้ธนาคารแห่งประเทศไทยเริ่มปรับอัตราดอกเบี้ยของธนาคารกลาง มีการเพิ่มอัตราดอกเบี้ยในปี 2532 ถึง 3 ครั้ง และอีก 2 ครั้งในปี 2533 อัตราดอกเบี้ยของธนาคารกลางเพิ่มจากระดับ 2.5% ในเดือนพฤษภาคม 2532 ไปสู่ระดับ 6.0% ในเดือนสิงหาคม 2533 อัตราดอกเบี้ยยืนอยู่ในระดับนี้เป็นเวลา 11 เดือน ซึ่งยาวนานพอที่จะทำให้เศรษฐกิจฟองสบู่แตกกระจาย ราคาที่ดินเริ่มตกต่ำในเดือนสิงหาคม 2533 ส่วนราคาหลักทรัพย์เริ่มตกต่ำในเดือนตุลาคม ศกเดียวกัน

การตกต่ำของราคาหลักทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์มีผลกระทบต่อการบริโภคภายในประเทศอย่างสำคัญ เพราะประชาชนชาวญี่ปุ่นถือว่ามูลค่าทรัพย์สินที่เพิ่มขึ้น แม้จะยังมิได้ขายทรัพย์สินนั้น (unrealized capital gains) มีส่วนเพิ่มพูนความมั่งคั่งของบุคคล ในช่วงที่มีเศรษฐกิจฟองสบู่ การเพิ่มขึ้นของราคาทรัพย์สินมีส่วนผลักดันให้การบริโภคของประชาชนเพิ่มขึ้น ครั้นเมื่อเศรษฐกิจฟองสบู่แตกกระจาย การบริโภคภายในประเทศจึงตกต่ำลง ผลที่ตามมาก็คือภาคการผลิตเริ่มขายสินค้าได้น้อยลง สินค้าคงคลังสะสมมากขึ้น เมื่อสินค้าล้นโกดัง ภาคธุรกิจต้องลดการผลิตตามการบริโภคของประชาชนเป็นสะพานเชื่อมโยงเศรษฐกิจฟองสบู่ไปสู่การผลิต

การลดลงของการบริโภคและการลงทุนภายในประเทศ อันเป็นผลจากการแตกกระจายของเศรษฐกิจฟองสบู่ นำมาซึ่งภาวะเศรษฐกิจถดถอย เริ่มตั้งแต่ปี 2534 เป็นต้นมา

จนถึงบัดนี้ อัตราการจำเริญเติบโตซึ่งเคยสูงถึง 5-6% ในระหว่างปี 2530-2533 ลดลงเหลือ 4.1% ในปี 2534 และ 1.5% ในปี 2535 ทั้งนี้คาดว่าจะเหลือเพียง 0.2% ในปี 2536

เมื่อภาวะเศรษฐกิจถดถอยเริ่มปรากฏในปี 2534 นั้น ผู้บริหารนโยบายเศรษฐกิจญี่ปุ่นมิได้คาดคิดว่า ปรากฏการณ์นี้จะยืดเยื้อ นิตยสาร *The Economist* ของอังกฤษนำเสนอบทวิเคราะห์ว่า แม้ญี่ปุ่นจะเผชิญภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจ แต่ระบบเศรษฐกิจญี่ปุ่นยังคงแข็งแกร่งในเชิงโครงสร้าง มีหน้าซ้ำยังกล่าวเกินเลยถึงขั้นที่ว่า ภาวะเศรษฐกิจถดถอยตามนัยของชาวญี่ปุ่นมิได้หมายถึงสภาวะการณ์ที่ผลผลิตตกต่ำ หากแต่หมายถึงสภาวะการณ์ที่อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจต่ำกว่าปีละ 3% (*The Economist*, November 9, 1991)

ในวงวิชาการเศรษฐศาสตร์มีการถกเถียงกันไม่น้อยว่า ภาวะเศรษฐกิจถดถอยของญี่ปุ่นเกิดจากเหตุปัจจัยอะไรบ้าง บ้างก็เชื่อว่าเป็นไปตามวัฏจักรธุรกิจ (business cycle) บางคนถึงกับนำทฤษฎีคลื่นยาว (Long Wave Theory) ขึ้นมาปิดฝุ่นเพื่อให้orroธาธิบาย บางคนเชื่อว่า เกิดจากความผิดพลาดในการดำเนินนโยบาย (policy slump) แม้หลายคนจะยังเชื่อว่า เศรษฐกิจญี่ปุ่นแข็งแกร่งพอที่จะก้าวไปเป็นประเทศมหาอำนาจ แต่ภาวะเศรษฐกิจถดถอยที่ยืดเยื้อและรุนแรงครั้งนี้เริ่มสั่นคลอนความเชื่อมั่นในหมู่นักเศรษฐศาสตร์ญี่ปุ่นด้วยตนเอง บางคนเริ่มมองเห็นจุดอ่อนของสังคมเศรษฐกิจญี่ปุ่น รวมตลอดจนระบบการบริหารจัดการในบริษัทญี่ปุ่น

เมื่อภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่เริ่มแตกกระจาย เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่เงินเยนมียุค่าแข็งตัวอีกครั้งหนึ่ง ส่วนสำคัญเป็นเพราะญี่ปุ่นมีบัญชีเดินสะพัดเกินดุลเพิ่มขึ้นมากในช่วงปี 2534-2536 ประกอบกับอัตราดอกเบี้ยระยะยาวในสหรัฐอเมริกาลดลง ในปี 2536 อัตราแลกเปลี่ยนของเงินเยนเพิ่มจากระดับ 124.75 เยนต่อดอลลาร์อเมริกัน เป็น 100 เยนต่อดอลลาร์อเมริกัน การแข็งตัวของเงินเยนช่วยซ้ำเติมภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจ เพราะทำให้การส่งออกขยายตัวได้น้อยลง

การลดการบริโภคของชาวญี่ปุ่น ประกอบการชะลอตัวของการส่งออก ทำให้การลงทุนในภาคเอกชนซบเซา การผลิตในภาคอุตสาหกรรมตกต่ำลง ในปี 2534 ผลผลิตภาคอุตสาหกรรม เพิ่มขึ้นเพียง 2.1% แต่แล้วในปี 2535 อัตราการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมเริ่มติดลบ (-6.1%) ภาวะตกต่ำในด้านการผลิตในภาคอุตสาหกรรมยังคงปรากฏสืบมาในปี 2536 อุตสาหกรรมที่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงได้แก่ อุตสาหกรรมรถยนต์ อุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์ และอุตสาหกรรมเครื่องจักรกล ผลที่ตามมาก็คือ ญี่ปุ่นเริ่มมีการว่างงานอย่างเปิดเผยดุจเดียวกับที่เกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกาและยุโรปตะวันตก โดยที่อัตราการว่างงานมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจากรีการจ้างงานตลอดชีวิต (lifetime employment) ซึ่งดำรงอยู่ในตลาดแรงงานญี่ปุ่นกำลังถูก

สิ้นคลอนอย่างรุนแรง เพราะความซบเซาทางเศรษฐกิจทำให้ธุรกิจต่างๆ จำต้องปลดแรงงานเพื่อความอยู่รอด

ธุรกิจจำนวนมากล้มละลายในปี 2534 การล้มละลายมีมากขึ้นในปี 2535-2536 หนังสือพิมพ์บางฉบับรายงานว่า จำนวนธุรกิจที่ล้มละลายในปี 2534 มีถึง 10,723 แห่ง และคาดว่าจะล้มละลายอีก 14,000-15,000 แห่งในปี 2535 (*The Nation*, July 17, 1992) โดยที่การล้มละลายมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในปี 2536 เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจถดถอยรุนแรงมากขึ้น

การล้มละลายของธุรกิจมิได้เป็นผลจากความถดถอยทางเศรษฐกิจ อันเกิดจากการหดตัวของอุปสงค์มวลรวมเท่านั้น หากยังเป็นเพราะเหตุว่า ธุรกิจเหล่านี้จำนวนมากก้าวเข้าไปซื้อขายหลักทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์เพื่อเก็งกำไรในช่วงที่เศรษฐกิจฟองสบู่แบ่งบานอีกด้วย สินทรัพย์เหล่านี้ถูกใช้ไปเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้จากสถาบันการเงิน เงินกู้ที่ได้มาส่วนหนึ่งใช้ไปในการขยายการลงทุน อีกส่วนหนึ่งใช้ไปในการเก็งกำไรต่อไป ซึ่งยิ่งทำให้เศรษฐกิจฟองสบู่แบ่งบานมากขึ้น ภาวะอัตราดอกเบี้ยต่ำเกื้อกูลให้ธุรกิจมีพฤติกรรมเช่นนี้ แต่ครั้นเมื่อเศรษฐกิจฟองสบู่เริ่มแตกกระจาย และธนาคารแห่งประเทศไทยป็นดำเนินนโยบายการเงินแบบหดตัว ด้วยการขึ้นอัตราดอกเบี้ยของธนาคารกลาง ฐานะการเงินของธุรกิจเหล่านี้เริ่มสั่นคลอน สินทรัพย์มีมูลค่าตกต่ำลงอย่างคาดไม่ถึง เนื่องจากราคาหลักทรัพย์และที่ดินลดลงอย่างฮวบฮาบ ซึ่งหมายความว่าหลักทรัพย์ที่ใช้ค้ำประกันเงินกู้มีมูลค่าตกต่ำลงด้วย เมื่อถูกซ้ำเติมด้วยภาวะธุรกิจซบเซา ธุรกิจเหล่านี้ก็หมดความสามารถในการชำระหนี้ ซึ่งก่อผลกระทบเชื่อมโยงไปถึงฐานะการประกอบการของสถาบันการเงินต่าง ๆ ด้วย

รัฐบาลญี่ปุ่นแก้ปัญหาภาวะเศรษฐกิจถดถอยด้วยการลดอัตราดอกเบี้ยของธนาคารกลางเป็นหลัก อัตราดอกเบี้ยลดลงจากระดับ 6% ก่อนเดือนกรกฎาคม 2534 เหลือเพียง 3.25% เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2535 ในเวลาปีเศษนี้มีการลดอัตราดอกเบี้ยถึง 5 ครั้ง ครั้นเมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2536 อัตราดอกเบี้ยลดลงเหลือ 2.5% และในที่สุดเหลือเพียง 1.75% เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2536 แต่การลดอัตราดอกเบี้ยไม่ช่วยให้เศรษฐกิจกระเตื้องขึ้นได้มากนัก

การอัดฉีดเงินงบประมาณเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเป็นมาตรการสำคัญที่รัฐบาลญี่ปุ่นเลือกใช้ควบคู่กับการลดอัตราดอกเบี้ย รัฐบาลญี่ปุ่นใช้มาตรการอัดฉีดงบประมาณมาแล้ว 3 ครั้ง โดยใช้เงินไปแล้ว 29 ล้านล้านเยน ครั้งแรกในเดือนสิงหาคม 2535 จำนวน 10 ล้านล้านเยน ครั้งที่สองในเดือนเมษายน 2536 จำนวน 13 ล้านล้านเยน และครั้งที่สามในเดือนกันยายน 2536 จำนวน 6 ล้านล้านเยน ขณะเดียวกันรัฐบาลญี่ปุ่นก็ใช้นโยบายงบประมาณแบบขยายตัวนับตั้งแต่ปีงบประมาณ 2535 เป็นต้นมา รวมทั้งปีงบประมาณ 2537 ซึ่งจะเริ่มต้นในเดือนเมษายน 2537 นี้ด้วย

แต่นโยบายการอัดฉีดเงินงบประมาณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการก่อสร้างและงานโยธา ต้องประสบปัญหาในข้อที่ว่า บรรดาบริษัทก่อสร้างขนาดใหญ่ทั้งหลายล้วนแล้วแต่มีชนกติดหลัง เนื่องจากมีคดีติดสินบาทคาดสินบนนักการเมือง คดีการใช้อำนาจรั้งหลวงเหล่านี้มีส่วนบั่นทอนเสถียรภาพทางการเมืองภายในประเทศ ซึ่งกลายเป็นอุปสรรคในการแก้ปัญหาภาวะเศรษฐกิจถดถอย

รัฐบาลญี่ปุ่นชุดแล้วชุดเล่าต่างหลีกเลี่ยงการเข้ามาตรกรภาษีในการกระตุ้นเศรษฐกิจ ส่วนสำคัญเป็นเพราะบรรดาเทคโนโลยีในกระทรวงการคลังต่อต้าน พรรคสังคมนิยมซึ่งร่วมอยู่ในรัฐบาลนายโฮโซกาว่าก็คัดค้านด้วยเหตุผลที่ว่า การลดภาษีอากรเป็นมาตรการที่เกื้อประโยชน์คนรวย อย่างไรก็ตาม เมื่อการดำเนินนโยบายการเงินและนโยบายงบประมาณไม่สามารถจุดให้ญี่ปุ่นหลุดพ้นจากภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจ รัฐบาลนายโฮโซกาว่าจึงจำต้องนำมาตรการภาษีมาใช้เพื่อการนี้

ญี่ปุ่นเคยผันฝามรสุมเศรษฐกิจมาอย่างงามสง่าหลายครั้งหลายครา ไม่ว่าจะเป็นการฟื้นตัวจากภัยพิบัติของสงครามโลกครั้งที่สองโดยใช้เวลาเพียงทศวรรษเศษ การรอดพ้นจากวิกฤติการณ์น้ำมันทั้งในปี 2516 และปี 2522 และการฟื้นตัวจากภาวะเงินเยนแข็งตัวภายหลังการทำข้อตกลงพลาซ่าเดือนกันยายน 2528 บัดนี้ ระบบเศรษฐกิจญี่ปุ่นเผชิญกับการทดสอบครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง

เกาะใหญ่ที่ห้าของญี่ปุ่น

ประเทศญี่ปุ่นประกอบด้วยเกาะใหญ่เพียง 4 เกาะ อันได้แก่ เกาะฮอนชู (Honshu) เกาะฮอกไกโด (Hokkaido) เกาะเกียวชู (Kyushu) และเกาะชิโกกุ (Shikoku) นับเป็นเวลหลายพันปีแล้วที่สภาพภูมิศาสตร์ประเทศญี่ปุ่นมิได้แปรเปลี่ยนไปอย่างสำคัญ แต่แล้วเกาะใหญ่ที่ห้าของญี่ปุ่นก็ปรากฏโฉมขึ้นในยุโรปตะวันตก

ด้วยเหตุที่ญี่ปุ่นเข้าไปลงทุนในประเทศอังกฤษเป็นอันมาก และได้อาศัยอังกฤษเป็นฐานการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม เพื่อส่งออกไปขายในประชาคมยุโรปและยุโรปตะวันออก สินค้าบางรายการถึงกับข้ามฟากไปสู่อเมริกาเหนือ อังกฤษยอมเป็นฐานที่มั่นทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น จนนายจาคส์ กัลแวกต์ (Jacques Galvet) ประธานบริษัททรอยนต์เปอโยต์ (Peugot) แห่งฝรั่งเศส เคยค่อนข้างจะว่า บัดนี้อังกฤษได้กลายเป็น 'เกาะใหญ่เกาะที่ห้า' ของญี่ปุ่นไปแล้ว

ในขณะที่ประเทศอุตสาหกรรมเก่า (Old Industrialized Countries = OICs) อื่นๆ หวาดกลัว 'ภัยเหลือง' โดยเฉพาะอย่างยิ่งภัยอันเกิดจากการขยายอาณาจักรทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น และที่ตามมาเป็นระลอกก็คือ กลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย (Asian NICs) แต่รัฐบาลอังกฤษกลับยึดมั่นในจุดยืนเศรษฐกิจเสรีนิยม โดยต้อนรับการลงทุนจากต่างประเทศอย่างเต็มที่ ในขณะที่ประเทศอุตสาหกรรมเก่าอื่นๆพากันตั้งป้อมต้านทาน 'ภัยเหลือง' ในสหรัฐอเมริกาถึงกับมีความพยายามที่จะตรากฎหมายให้อำนาจแก่ประธานาธิบดีอเมริกันในการห้ามมิให้ชาวต่างชาติเข้าไปลงทุน หากการลงทุนนั้นเป็นภัยต่อความมั่นคงแห่งชาติ

ประเทศอุตสาหกรรมเก่ามีทางเลือกในการต้านทาน 'ภัยเหลือง' หลายหนทาง แต่ละหนทางล้วนแล้วแต่มีผลดีและผลเสียแตกต่างกัน

หนทางที่หนึ่ง ได้แก่ การสกัดมิให้สินค้าญี่ปุ่นเข้าประเทศ มาตรการทางนโยบายสำหรับหนทางนี้มีตั้งแต่การห้ามนำเข้า การตั้งกำแพงภาษี (tariff barriers) ไปจนถึงการใช้มาตรการที่มีใช้ภาษีศุลกากร (non-tariff barriers) แต่การใช้มาตรการการห้ามนำเข้ามีอาจใช้กับสินค้าอุตสาหกรรมได้ เนื่องจากขัดต่อบทบัญญัติของ GATT ประเทศอุตสาหกรรมเก่าจึงมักจะใช้พลังทางการเมืองระหว่างประเทศในการบีบบังคับให้ญี่ปุ่นทำสัญญาจำกัดการส่งออกโดยสมัครใจ

(voluntary export restraints = VERs) ดังกรณีของสิ่งทอและรถยนต์ การจำกัดมิให้สินค้าญี่ปุ่นเข้าประเทศยังเป็นการซ้ำเติมความไร้ประสิทธิภาพของอุตสาหกรรมในประเทศอุตสาหกรรมเก่า เพราะการสกัดกั้นการนำเข้าทำให้อุตสาหกรรมภายในประเทศไม่ต้องเผชิญกับการแข่งขันจากต่างประเทศ สิ่งจูงใจในการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตจึงอ่อนระโหย ผลที่ตามมาก็คือประชาชนภายในประเทศต้องซื้อสินค้าราคาแพงกว่าที่ควรจะเป็น และอาจได้สินค้าที่มีคุณภาพเลวกว่าที่ควรจะเป็น หากสินค้าที่ได้รับการปกป้องนั้นเป็นสินค้าขั้นกลาง (intermediate goods) หรือสินค้าประเภททุน (capital goods) นโยบายการปกป้องดังกล่าวนี้จะส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพการผลิตสินค้าขั้นสุดท้าย และต่อฐานะการแข่งขันในตลาดโลกด้วย ตัวอย่างของความข้อนี้พิจารณาได้จากกรณีการตั้งกำแพงภาษีของประชาคมยุโรปเพื่อสกัดการนำเข้าอุปกรณ์เซมิคอนดักเตอร์ (semi conductor) จากญี่ปุ่น โดยเก็บอากรขาเข้าสูงถึง 14% นโยบาย ดังกล่าวนี้นี้แม้จะเป็นการปกป้องการผลิตเซมิคอนดักเตอร์ในประชาคมยุโรป แต่ก็มีผลกระทบต่อการผลิตอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ เพราะทำให้ต้องซื้อเซมิคอนดักเตอร์แพงกว่าที่ควรจะเป็น สินค้าอิเล็กทรอนิกส์ในประชาคมยุโรปจึงเสียต้นทุนการผลิตสูงกว่าปกติ อันกระทบต่อฐานะการแข่งขันในตลาดโลก นโยบายการปกป้องการผลิตเซมิคอนดักเตอร์จึงก่อให้เกิดแรงกดดันให้มีการปกป้องการผลิตสินค้าอิเล็กทรอนิกส์เป็นลูกโซ่

เมื่อญี่ปุ่นเผชิญกับการกีดกันการค้า ซึ่งรุนแรงขึ้นตามลำดับ ญี่ปุ่นก็เริ่มหาทางออกด้วยการย้ายโรงงานเข้าไปตั้งในกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรปด้วยยุทธวิธีเช่นนี้ การกีดกันสินค้าญี่ปุ่นทำได้ยากขึ้น เพราะสินค้าญี่ปุ่นได้เปลี่ยนสัญชาติเป็นสินค้าอเมริกัน หากผลิตในสหรัฐอเมริกา และเปลี่ยนสัญชาติเป็นสินค้ายุโรป หากผลิตในประชาคมยุโรป แต่กลุ่มประเทศอุตสาหกรรมเก่ายังคงตามเล่นงานสินค้าญี่ปุ่นอย่างไม่ลดละ ดังกรณีที่ประชาคมยุโรปพยายามกดดันให้ญี่ปุ่นจำกัดการส่งออกรถยนต์ไปประชาคมยุโรป โดยยึดหลัก 'เชื้อชาติ' ของสินค้ามากกว่าหลัก 'สัญชาติ' ของสินค้า ทั้งนี้ประชาคมยุโรปถือว่า การนำเข้ารถยนต์ญี่ปุ่นที่ผลิตในสหรัฐอเมริกาอยู่ในโควต้าเดียวกับการนำเข้ารถยนต์ญี่ปุ่นจากประเทศญี่ปุ่น

หนทางที่สอง ได้แก่ การให้เงินอุดหนุนแก่อุตสาหกรรมที่ต้องเผชิญกับการแข่งขันจากต่างประเทศ ทั้งนี้โดยหวังว่า นโยบายการให้เงินอุดหนุนจะช่วยเพิ่มความแข็งแกร่งแก่การผลิตภายในประเทศ จนช่วยให้ฐานะการแข่งขันในตลาดโลกดีขึ้นได้ แต่ประสบการณ์ของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมเก่าในการดำเนินนโยบายดังกล่าวนี้ค่อนข้างเลวร้าย ทั้งนี้ไม่เพียงแต่การให้เงินอุดหนุนจะไม่ช่วยให้ประสิทธิภาพการผลิตเพิ่มขึ้นเท่านั้น หากทว่าปริมาณเงินอุดหนุนยังเพิ่มขึ้นจนเป็นภาระทางการคลังอย่างสำคัญอีกด้วย

หนทางที่สาม ได้แก่ การให้เงินอุดหนุนในด้านการวิจัย การพัฒนา และการออกแบบสินค้า (research, development, and design) เงินอุดหนุนในด้านนี้จะช่วยเสริมฐานการผลิตให้มั่นคง และสามารถแข่งขันกับสินค้าญี่ปุ่นได้ แต่ปัญหาสำคัญอยู่ที่การตัดสินใจว่าจะทุ่มเงินอุดหนุนด้านการวิจัย การพัฒนา และการออกแบบสินค้าประเภทใด รัฐบาลอังกฤษและฝรั่งเศส เคยร่วมกันให้เงินอุดหนุนในการพัฒนาเครื่องบินคอนคอร์ด (Concorde) แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จในเชิงธุรกิจ เพราะมีแต่สายการบินอังกฤษและฝรั่งเศสเท่านั้นที่ใช้เครื่องบินดังกล่าวนี้

อังกฤษเคยเลือกหนทางที่สองในการพัฒนาอุตสาหกรรม กล่าวคือ การให้เงินอุดหนุน ในการผลิต โดยที่ในบางกรณีถึงกับแปรรูปเป็นรัฐวิสาหกิจ ซึ่งผุดขึ้นราวกับดอกเห็ดในยุคที่พรรค กรรมกรครองเมือง ในบางกรณี นโยบายเงินอุดหนุนมีส่วนผลักดันให้วิสาหกิจเอกชนรวมตัวกันเป็นการประกอบการขนาดใหญ่ อุตสาหกรรมรถยนต์นับเป็นตัวอย่างที่ดีของความข้อนี้ ดังจะเห็นได้ว่า ในช่วงทศวรรษ 2500 และ 2510 บริษัทรถยนต์อังกฤษที่ละบริษัทสองบริษัทค่อยๆ รวมตัวกัน ไม่ว่าจะเป็นบริษัท Austin, Morris, Standard, Triumph, Rover และ Jaguar จนท้ายที่สุดรวมเป็นรัฐวิสาหกิจยักษ์ใหญ่ในปี 2529 แต่การรวมหรือควบบริษัทนี้ไม่ได้ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพ การผลิตแต่ประการใดไม่ การณ์กลับปรากฏว่า รัฐวิสาหกิจยักษ์ใหญ่นี้ขาดทุนถึงปีละ 1,000 ล้านปอนด์ จนต้องขายคืนแก่ภาคเอกชนในปี 2531

นับตั้งแต่ปี 2522 เป็นต้นมา รัฐบาลอังกฤษเริ่มปรับเปลี่ยนนโยบายในแนวทางเศรษฐกิจเสรีนิยมมากขึ้น ทั้งนี้ด้วยการลดและผ่อนคลายข้อจำกัดในการนำเข้า เพื่อให้อุตสาหกรรม ภายในประเทศต้องเผชิญแรงกดดันจากการแข่งขันจากต่างประเทศ โดยมีเป้าหมายในการเพิ่มคุณภาพของสินค้าและประสิทธิภาพการผลิต ขณะเดียวกันก็เปิดประตูต้อนรับการลงทุนจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากญี่ปุ่น ทั้งนี้โดยหวังที่จะเรียนรู้ระบบการบริหารจัดการแบบญี่ปุ่น และหวังที่จะได้รับถ่ายทอดเทคโนโลยีจากญี่ปุ่นด้วย อังกฤษยอมรับว่าอ่อนด้อยกว่าญี่ปุ่นในด้านการผลิตสินค้าที่ต้องอาศัยพื้นฐานความรู้ทางด้านฟิสิกส์ (physics-based industries) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เทคโนโลยีด้านสารสนเทศ (information technology)

รัฐบาลอังกฤษไม่เพียงแต่ปรับนโยบายต้อนรับการลงทุนจากต่างประเทศเท่านั้น หากยังมีการปฏิรูปด้านอุปทาน (supply-side reform) เพื่อให้เกื้อกูลต่อการประกอบการอังกฤษ มีบริการสาธารณูปโภคที่ดีเยี่ยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านการคมนาคมและโทรคมนาคม ระบบราชการอังกฤษทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และมีระบบการบริหารราชการแผ่นดินอย่างโปร่งใส อุปสรรคสำคัญในการประกอบธุรกิจอุตสาหกรรมอยู่ที่ระบบแรงงานสัมพันธ์ ซึ่งมีการนัดหยุดงานบ่อยครั้ง รัฐบาลนางมาร์กาเรต แธตเชอร์ พยายามปราบปรามสหภาพแรงงาน และจัดระบบแรงงานสัมพันธ์เพื่อให้ฝ่ายบริหารจัดการและกรรมกรร่วมกันทำงานในการยกระดับประสิทธิภาพการผลิต การนัดหยุดงานลดน้อยถอยลง จนเกือบไม่มีเลยในปลายทศวรรษ 2520 นอกจากนี้

รัฐบาลอังกฤษยังลดอัตราภาษีเงินได้นิติบุคคลเหลือ 35% ในปี 2529 และ 33% ในปี 2535 การเปลี่ยนแปลงต่างๆเหล่านี้ทำให้อังกฤษกลายเป็น 'คู่ข้าวคู่น้ำ' ของนักลงทุนจากต่างประเทศ

ในปัจจุบัน การลงทุนในต่างประเทศของญี่ปุ่นประมาณ 75% กระจุกอยู่ในสหรัฐอเมริกา ละตินอเมริกา และเอเชีย ประมาณ 20% ไปสู่ยุโรป ข้อมูลในปี 2534 บ่งบอกว่า อังกฤษสามารถดูดซับ 53% ของการลงทุนโดยตรงของญี่ปุ่นในประชาคมยุโรป รองลงมาได้แก่ เนเธอร์แลนด์ 19% เยอรมนี 9% และฝรั่งเศส 8%

นโยบายของรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับการลงทุนจากต่างประเทศแตกต่างจากรัฐบาลอเมริกันเกือบโดยสิ้นเชิง ในขณะที่ชาวอเมริกันเริ่มมีความรู้สึกเกรงกลัวภัยเหลือ และรัฐสภาอเมริกันถึงกับพยายามตรากฎหมายเพื่อกีดกันการลงทุนจากต่างประเทศ โดยมีญี่ปุ่นเป็นเป้าหมายหลัก แต่รัฐบาลอังกฤษยังคงเชื้อเชิญให้ญี่ปุ่นเข้าไปลงทุนในอังกฤษต่อไป นายจอห์น เมเจอร์ (John Major) นายกรัฐมนตรีอังกฤษพยายามตอกย้ำนโยบายดังกล่าวนี้ ในคราวเยือนประเทศญี่ปุ่น เมื่อกลางเดือนกันยายน 2536 ความรู้สึกเกรงกลัวภัยเหลือมีอยู่อย่างเจือจางมาก ในอังกฤษ ในช่วงทศวรรษเศษที่ผ่านมา อังกฤษได้เรียนรู้เทคโนโลยีและเทคนิคการบริหารการจัดการจากญี่ปุ่นเป็นอันมาก อุตสาหกรรมรถยนต์และอุตสาหกรรมผลิตเครื่องรับโทรทัศน์ ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมที่ญี่ปุ่นเข้าไปลงทุนเป็นอันมาก มีประสิทธิภาพการผลิตเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งเป็นเหตุให้การส่งออกขยายตัวอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้เอง รัฐบาลอังกฤษจึงเห็นอานิสงส์ของการลงทุนจากต่างประเทศ

บัดนี้ อังกฤษได้แปรสภาพเป็น "ญี่ปุ่นแห่งอัสตดงคตประเทศ" ในขณะที่ "อังกฤษแห่งบูรพาทิศ" กลับคืนสภาพเป็นประเทศญี่ปุ่นเรียบร้อยแล้ว

นี่คืออนิจลักษณะของสังคมนิยมโลก

ภาคที่สอง

กระบวนการไล่กวตทางเศรษฐกิจ

ตะเกียบ ช้อนส้อม และการวิ่งไล่กวาดทางเศรษฐกิจ

ทุกครั้งที่ *World Development Report* ซึ่งเป็นรายงานประจำปีของธนาคารโลก ปรากฏผู้บรรณพิภพ ผมมักนั่งดูข้อมูลสถิติอันเป็นภาคผนวกของรายงานนี้ ธนาคารโลกนำเสนอ ข้อมูลสถิติเศรษฐกิจของภาคีสมาชิก โดยจัดจำแนกเป็นกลุ่มประเทศตามฐานะเศรษฐกิจ ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มประเทศรายได้ต่ำ (Low-income Economies = LIEs) กลุ่มประเทศรายได้ปานกลาง (Middle-income Economies = MIEs) และกลุ่มประเทศรายได้สูง (High-income Economies = HIEs)

ผมสนใจกลุ่มประเทศรายได้สูง (HIEs) มากเป็นพิเศษ เมื่อศึกษาจาก *World Development Report 1995* พบว่ากลุ่มประเทศ HIEs มีสมาชิกอยู่ 24 ประเทศ (ดูตารางที่ 1) ในจำนวนนี้ยังมีสถานะประเทศกำลังพัฒนา 4 ประเทศ อันได้แก่ สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ สิงคโปร์ คูเวต ฮ่องกง และอิสราเอล ส่วนที่เหลือ 20 ประเทศถือเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว

ธนาคารโลกใช้รายได้ประชาชาติต่อหัว (GNP per capita) เป็นเกณฑ์ในการจัดกลุ่มประเทศต่างๆ ซึ่งอาจถูกวิพากษ์วิจารณ์ได้มาก เพราะข้อมูลรายได้ประชาชาติเพียงอย่างเดียว มิได้สะท้อนความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ในประการสำคัญ รายได้ประชาชาติ มิใช่ดัชนีที่ใช้วัดสวัสดิการสังคม (social welfare) มิหนำซ้ำยังมิได้คำนึงถึงต้นทุนสิ่งแวดล้อมและ ต้นทุนสังคมอื่นๆที่เกิดจากกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอีกด้วย รายได้ประชาชาติ จึงมิใช่ดัชนีวัดคุณภาพชีวิตของประชาชน

นอกจากนี้ การนำรายได้ประชาชาติต่อหัวมาใช้เปรียบเทียบระหว่างประเทศ มีปัญหาพื้นฐานบางประการที่ต้องคำนึงถึง ในประการสำคัญระบบบัญชีประชาชาติในประเทศต่างๆ มีวิธีการจัดทำที่แตกต่างกัน แม้สหประชาชาติจะจัดทำคู่มือการจัดทำบัญชีประชาชาติเพื่อให้ข้อมูลรายได้ประชาชาติของภาคีสมาชิกอยู่บนบรรทัดฐานที่ใช้เปรียบเทียบกันได้ กระนั้นก็ตาม ความแตกต่างพื้นฐานบางประการยังคงปรากฏอยู่ ปัญหาในประการต่อมาก็คือ ความน่าเชื่อถือ

ของข้อมูลจำนวนประชากร ด้วยเหตุที่รายได้ประชาชาติต่อหัวเป็นข้อมูลรายได้ประชาชาติถัวเฉลี่ยต่อประชากรหนึ่งคน หากข้อมูลจำนวนประชากรคลาดเคลื่อน รายได้ประชาชาติต่อหัวที่คำนวณได้ก็คลาดเคลื่อนด้วย นอกจากนี้ อัตราแลกเปลี่ยนก็เป็นปัญหาในการเปรียบเทียบข้อมูล สถิติรายได้ประชาชาติของประเทศต่างๆ แสดงเป็นตัวเงินตราสกุลท้องถิ่น เมื่อนำมาเปรียบเทียบระหว่างประเทศ ก็ต้องปรับเป็นเงินตราสกุลสากลดังเช่นดอลลาร์อเมริกัน หากอัตราแลกเปลี่ยนไม่ตรงต่อสภาพความเป็นจริง เนื่องจากมีค่าสูงกว่าหรือต่ำกว่าความเป็นจริงก็ดี การเปรียบเทียบก็จะคลาดเคลื่อนตามไปด้วย

ธนาคารโลกตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวข้างต้นนี้ และใช้ความพยายามในการ ‘ชำระล้าง’ ข้อมูลเพื่อให้สามารถเปรียบเทียบกันได้ ขอให้สังเกตว่า ข้อมูลรายได้ประชาชาติต่อหัวตามที่ปรากฏในตารางที่ 1 เป็นข้อมูลในปี 2536 เนื่องจากมีความล่าช้าในการจัดทำข้อมูล

ในบรรดาประเทศที่พัฒนาแล้ว 20 ประเทศ กระจุกอยู่ในทวีปยุโรปถึง 15 ประเทศ ทวีปอเมริกาเหนือ 2 ประเทศ (สหรัฐอเมริกาและแคนาดา) และทวีปเอเชีย 1 ประเทศ (ญี่ปุ่น)

ผมนั่งดูรายชื่อประเทศที่พัฒนาแล้ว 20 ประเทศนี้ แล้วพบข้อเท็จจริงสำคัญว่า เกือบทั้งหมดมีวัฒนธรรมการใช้ช้อนส้อมในการบริโภค (19 ประเทศ) ญี่ปุ่นเป็นเพียงชาติเดียวที่ไม่มีวัฒนธรรมตะเกียบ

ผมไม่ทราบแน่ชัดว่า วัฒนธรรมใดเกิดก่อนกัน ข้อที่แน่ชัดก็คือ มนุษย์ใช้มือในการบริโภคอาหารก่อนที่จะใช้อุปกรณ์อื่นๆ วัฒนธรรมการใช้มือในการบริโภคยังคงตกค้างอยู่ในแอฟริกา เอเชีย และส่วนอื่นของโลกในปัจจุบัน สารานุกรมบางฉบับกล่าวว่า ตะเกียบเป็นประดิษฐกรรมในแผ่นดินจีนยุคก่อนคริสตกาลประมาณ 400 ปี คนจีนรู้จักใช้ช้อนด้ามสั้นด้วย แต่ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเริ่มในยุคสมัยใด การใช้ช้อนด้ามยาวปรากฏในยุคกรีกและโรมันเรื่องอำนาจ แต่การใช้ช้อนควบคู่กับส้อม ยังค้นไม่พบว่าเริ่มต้นในสมัยใด ส้อมหรือที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า fork นั้น มิได้หมายถึงอุปกรณ์ในการบริโภคของมนุษย์เท่านั้น หากยังหมายถึงอุปกรณ์การผลิตในการเกษตรและอาวุธอีกด้วย

ไม่ว่าวัฒนธรรมช้อนส้อมเกิดก่อนวัฒนธรรมตะเกียบหรือไม่ก็ตาม ข้อที่ประจักษ์ชัดก็คือ ประเทศที่มีวัฒนธรรมช้อนส้อมเริ่มครอบงำระบบทุนนิยมโลกนับตั้งแต่การปฏิวัติอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา ระบบทุนนิยมโลกจวบจนสิ้นสงครามโลกครั้งที่สอง

มิใช่อะไรอื่น หากแต่เป็น ‘ทุนนิยมชั้นล่อม’ นั่นเอง บรรดาสมาชิก ‘สโมสรคนรวย’ ในสังคมโลก ล้วนแล้วแต่เป็นประเทศ ‘ทุนนิยมชั้นล่อม’ ทั้งสิ้น แต่แล้วญี่ปุ่นก็เขยิบฐานะเป็นประเทศ มหาอำนาจทางเศรษฐกิจในทศวรรษ 2510 ปรากฏการณ์ของ ‘ทุนนิยมชั้นล่อม’ ต้องเผชิญกับการทะลุ ทะลงของ ‘ทุนนิยมตะเกียบ’ และนับตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2539 เป็นต้นมา สิงคโปร์ก็แปรสภาพ เป็นประเทศที่พัฒนาแล้วตามบรรทัดฐานของ OECD หากฮ่องกงไม่ถูกผนวกเข้าสู่สาธารณรัฐ ประชาชนจีน ฮ่องกงก็จะเป็นชาติต่อไปที่ก้าวเข้าสู่ ‘สโมสรคนรวย’ ตามหลังด้วยไต้หวันและ เกาหลีใต้

ณ บัดนี้ ‘ทุนนิยมชั้นล่อม’ มิได้ผูกขาดการครอบงำระบบทุนนิยมโลกอีกต่อไป เนื่องเพราะการเติบโตใหญ่ของ ‘ทุนนิยมตะเกียบ’ จนสามารถมีบทบาทและอิทธิพลในสังคม เศรษฐกิจโลกระดับหนึ่ง ปรากฏการณ์ที่เรียกกันว่า ‘ความมหัศจรรย์ทางเศรษฐกิจของเอเชีย ตะวันออก’ (The East Asian Miracle) ก็เกิดจากการเติบโตใหญ่ของ ‘ทุนนิยมตะเกียบ’ นี้เอง ผู้คนจำนวนไม่น้อยพากันคาดการณ์กันว่า ‘ทุนนิยมตะเกียบ’ จะทำให้อาเซียนแปซิฟิกกลายเป็น ศูนย์กลางการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจของโลก ซึ่งเป็นประเด็นที่ก่อให้เกิดการถกเถียงได้มาก

ในขณะที่ ‘ทุนนิยมตะเกียบ’ รุกคืบเข้าสู่ ‘สโมสรคนรวย’ สโมสรดังกล่าวนี้ไม่มี พื้นที่สำหรับชาติที่ใช้มือในการบริโภครุค กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ชาติที่ใช้มือในการบริโภครุคยังคงล้าหลัง ทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ชาติที่ใช้ชั้นล่อมในการบริโภครุคเติบโตใหญ่เป็นประเทศมหาอำนาจ โดยที่ ตามหลังด้วยชาติที่ใช้ตะเกียบ บรรดาประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่กำลังเร่งรัด พัฒนาประเทศเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะเกียบ มากบ้างน้อยบ้างตามแต่กรณี

ผมตั้งข้อสังเกตข้างต้นนี้จากการพิจารณาสหสัมพันธ์ระหว่างความสำเร็จในการ พัฒนาเศรษฐกิจกับวัฒนธรรมการบริโภค โดยมีได้มีเจตนาที่จะบ่งบอกว่า เส้นทางเดินไปสู่ ‘สโมสรคนรวย’ อยู่กับการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการบริโภค สหสัมพันธ์ดังกล่าวนี้มีได้บ่งบอกถึง เหตุปัจจัย ถึงประชาชนในแอฟริกาเปลี่ยนมาใช้ชั้นล่อมในการบริโภคในวันนี้ ก็มีใช่เป็นจักรกลใน การแปรโฉมประเทศให้เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ ประเทศที่พัฒนาแล้วก่อนปี 2539 ล้วนแล้วแต่ เป็นประเทศในเขตหนาว สิงคโปร์เป็นประเทศเขตร้อนประเทศแรกที่กำลังยกฐานะเป็นประเทศที่ พัฒนาแล้ว

ในลู่ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศทุกวันนี้ ไม่เพียงแต่ ‘ทุนนิยมตะเกียบ’
 วิ่งไล่กวาด ‘ทุนนิยมซ้อนล้อย่อม’ เท่านั้น หากประเทศเขตร้อนยังพยายามวิ่งไล่กวาดประเทศเขตนหนาว
 อีกด้วย

หมายเหตุ ในปี 2535 OECD ประกาศว่า ความช่วยเหลือที่สมาชิก OECD ให้แก่ประเทศที่มี
 รายได้สูง ดังเช่นสิงคโปร์จะไม่ถือเป็นความช่วยเหลือการพัฒนาของทางการ
 (Official Development Assistance) ในเดือนพฤษภาคม 2538 OECD ประกาศ
 ว่า สิงคโปร์มีได้ถือเป็น ‘ประเทศกำลังพัฒนา’ (Developing Country) นับตั้งแต่
 วันที่ 1 มกราคม 2539 ซึ่งทำให้เข้าใจกันว่า สิงคโปร์จะถูกจัดอยู่ในกลุ่มประเทศที่
 พัฒนา ครึ่งกลางเดือนมกราคม 2539 นั้นเอง OECD แถลงว่า สิงคโปร์เป็น More
 Advanced Developing Country (*Asia Times*, January 18, 1996) การ
 เปลี่ยนแปลงนี้มีได้มีผลกระทบต่อการวิเคราะห์ในบทความนี้

ตารางที่ 1
รายได้ประชาชาติต่อหัว (GNP per capita)
พ.ศ. 2536
(ดอลลาร์อเมริกันต่อปีต่อคน)

ประเทศ	รายได้ประชาชาติต่อหัว
1. สวิสเซอร์แลนด์	35,760
2. ญี่ปุ่น	31,490
3. เดนมาร์ก	26,730
4. นอร์เวย์	25,970
5. สหรัฐอเมริกา	24,740
6. สวีเดน	24,740
7. เยอรมนี	23,650
8. ออสเตรีย	23,510
9. ฝรั่งเศส	22,490
10. เบลเยียม	21,560
11. สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ (*)	21,430
12. เนเธอร์แลนด์	20,950
13. แคนาดา	19,970
14. สิงคโปร์ (*)	19,850
15. อิตาลี	19,840
16. คูเวต (*)	19,360
17. ฟินแลนด์	19,300
18. สหราชอาณาจักร	18,060
19. ฮองกง (*)	18,060
20. ออสเตรเลีย	17,500
21. อิสราเอล	13,920
22. สเปน	13,590
23. ไอร์แลนด์	13,000
24. นิวซีแลนด์	12,600

ที่มา The World Bank, *World Development Report 1995* (Oxford University Press, 1995)

หมายเหตุ ประเทศต่อไปนี้ยังคงมีสถานะเป็นประเทศกำลังพัฒนา คือ อิสราเอล ฮองกง คูเวต สิงคโปร์ และสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์

ทฤษฎีบทตะเกียบ

วันที่ 1 มกราคม 2539 สิงคโปร์แปรสภาพเป็นประเทศที่พัฒนาแล้วตามคำนิยามของ OECD (= Organization for Economic Cooperation and Development) แต่ผู้นำสิงคโปร์มิได้รู้สึกยินดีในร้ายกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ไม่มีเสียงไชโยโห่ร้องและการดีใจอย่างกว้าง (Asia Times, December 8, 1995)

OECD ยึดเกณฑ์รายได้ประชาชาติต่อหัว (per capita GNP) เพียงเกณฑ์เดียวในการจัดกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้ว นั่นก็คือ หากประเทศใดมีรายได้ประชาชาติต่อหัวถึงระดับ 22,400 ดอลลาร์อเมริกันต่อปี ประเทศนั้นก็ยกฐานะเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว

ข้อมูลของธนาคารโลกตามที่ปรากฏใน *World Development Report 1995* บ่งบอกว่า สิงคโปร์มีรายได้ประชาชาติต่อหัวสูงเป็นอันดับที่ 14 ของโลก สูงกว่าประเทศที่เคยเป็นเมืองแม่ดังเช่นสหราชอาณาจักร (อันดับที่ 18) สูงกว่าอิตาลี (อันดับที่ 15) ออสเตรเลีย (อันดับที่ 20) และนิวซีแลนด์ (อันดับที่ 24) ในเอเชีย สิงคโปร์เป็นรองเฉพาะญี่ปุ่น (อันดับที่ 2) เท่านั้น

แต่ผู้นำสิงคโปร์หาได้หลงมกมายกับมายาภาพดังกล่าวนี้ไม่ เพราะตระหนักดีว่า สิงคโปร์ยังล้าหลังประเทศที่พัฒนาแล้วอื่นๆ อีกมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ และความสามารถและทักษะในการก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในประการสำคัญ สิงคโปร์มีโครงสร้างการผลิตที่ต้องพึ่งพิงต่างประเทศอย่างมาก เมื่อสิงคโปร์สิ้นฐานะการเป็นประเทศด้อยพัฒนา สิงคโปร์เริ่มถูกตัดความช่วยเหลือจากต่างประเทศและถูกตัดสิทธิพิเศษทางด้านภาษีศุลกากร (GSP) ณ บัดนี้ สิงคโปร์ต้องแข่งขันกับประเทศที่พัฒนาแล้วบนพื้นฐานที่เท่าเทียมกัน

นายโก๊ะจกตง (Goh Chok Tong) นายกรัฐมนตรีสิงคโปร์เชื่อมั่นว่า สิงคโปร์สามารถฝ่า 'วังสือำมหิต' อันเกิดจากแรงกดดันในการแข่งขันในระบบทุนนิยมโลกได้ แต่ทั้งนี้ สิงคโปร์ก็ต้องจัดระบบการบริหารให้ดี และดำเนินนโยบายเศรษฐกิจมหภาคและนโยบายสังคมอย่างเหมาะสม

ระบบทุนนิยมโลกถูกรวบงำโดยกลุ่มคนที่ใช้ซ้อนซ้อนในการบริโภคมมาเป็นเวลากว่าสองศตวรรษ จนอาจกล่าวได้ว่า ในอดีตกาล ระบบทุนนิยมโลกถูกรวบงำโดย 'ทุนนิยมซ้อน'

ล้อม' ญี่ปุ่นเป็นชาติที่ใช้ตะเกียบชาติแรกที่ก้าวเข้าสู่ 'สโมสครนวนย' หลังสงครามโลกครั้งที่สอง บัดนี้ 'สโมสครนวนย' ต้องแบ่งปันพื้นที่ให้ 'ทุนนิยมตะเกียบ' เพื่อต้อนรับสิงคโปร์ หากฮ่องกง ไม่กลับคืนสู่สาธารณรัฐประชาชนจีนในปี 2540 ฮ่องกงก็จะเป็นชาติที่ใช้ตะเกียบชาติต่อไปที่ก้าว เข้าสู่ 'สโมสครนวนย' ตามหลังด้วยไต้หวันและเกาหลีใต้

วัฒนธรรมการใช้ตะเกียบลงรากปักหลักในเอเชียตะวันออกนานนับศตวรรษ การใช้ตะเกียบเป็นอุปกรณ์การบริโภคอาหารเริ่มต้นในประเทศจีนก่อนคริสตกาลประมาณ 400 ปี การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างจีน เกาหลี และญี่ปุ่นทำให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมการใช้ตะเกียบ แต่การแพร่ระบาดของวัฒนธรรมตะเกียบที่สำคัญเกิดจากการอพยพออกนอกประเทศของชาวจีน ส่วนใหญ่เป็นผลจากภาวะทุพภิกขภัยภายในประเทศจีนนั่นเอง แม้ในขั้นแรกกระแสการอพยพของ จีนโพ้นทะเลจะมุ่งสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ก็กระจายสู่อเมริกาและยุโรปในเวลาต่อมา วัฒนธรรมตะเกียบขยายตัวตามคลื่นการอพยพของจีนโพ้นทะเลดังกล่าวนี้

เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศจีนยึดครองแผ่นดินใหญ่ได้ในปี 2492 กลุ่มทุน จีนระลอกใหญ่ย้ายฐานไปสู่ฮ่องกง ไต้หวัน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กระนั้นก็ตาม เชื่อว่า สายสัมพันธ์จะตัดขาดจากกันจนหมดเยื่อใยก็หาไม่ ชาวจีนโพ้นทะเลยังคงส่งเงินและสิ่งของ ไปช่วยเหลือเกื้อกูลญาติพี่น้องและมิตรสหายในแผ่นดินใหญ่ นี่นับเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ ระหว่างกลุ่มชนบนพื้นฐานวัฒนธรรมตะเกียบที่สำคัญ

เมื่อสาธารณรัฐประชาชนจีนเริ่มปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนา จาก ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบปิด (inward orientation) มาเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิด (outward orientation) เมื่อต้นทศวรรษ 2520 และเร่งพัฒนาสู่แนวทางทุนนิยมนับตั้งแต่ต้น ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ด้วยการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษต่างๆขึ้น ทุนจีนโพ้นทะเลเคลื่อน กลับไปลงทุนในปิตุภูมิมาตุคาม และมีส่วนสำคัญไม่น้อยในการขับเคลื่อนจักรกลทางเศรษฐกิจ ของสาธารณรัฐประชาชนจีน

เขตเศรษฐกิจพิเศษบริเวณชายฝั่งทะเลตอนใต้ของสาธารณรัฐประชาชนจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมณฑลกว่างตุ้งและมณฑลฟุเจี้ยน ค่อยๆพัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจระหว่าง ประเทศตามพลัทธิของผู้ที่มิถุนีแห่งชาติพันธุ์เดียวกัน และก่อตัวเป็น 'สามเหลี่ยม เศรษฐกิจ' ซึ่งเชื่อมโยงฮ่องกงและไต้หวันเข้ากับจีนแผ่นดินใหญ่ส่วนที่เป็นมณฑลทั้งสองนี้ โดยที่ทุนจีนโพ้นทะเล จากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็เข้าไปลงทุนในเขตเศรษฐกิจพิเศษนี้ด้วย ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจกำลังแปรโฉมสามเหลี่ยมเศรษฐกิจนี้ให้กลายเป็น 'เขตเศรษฐกิจจีน อันไพศาล' (Greater Chinese Economic Sphere)

เขตเศรษฐกิจระหว่างประเทศมิได้ก่อเกิดจากพลัทธิชาติเท่านั้น หากยังก่อเกิด จากข้อตกลงระหว่างประเทศด้วย ในปัจจุบันมีความคืบหน้าเกี่ยวกับการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจเอเชีย

ตะวันออกเฉียงเหนือ (Northeast Asia Economic Zone) อันประกอบด้วยมองโกเลีย เกาหลีเหนือ เกาหลีใต้ รัสเซีย (ภาคตะวันออกไกล) ญี่ปุ่น และสาธารณรัฐประชาชนจีน (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) อันมีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มน้ำตูหมิน (Tumen River) ในขณะเดียวกัน ธนาคารพัฒนาเอเชีย (ADB) กำลังผลักดันให้เกิด 'หกเหลี่ยมเศรษฐกิจ' ด้วยการสร้างเครือข่ายการขนส่งคมนาคม เชื่อมโยงประเทศต่างๆ ในลุ่มน้ำโขง อันประกอบด้วยสาธารณรัฐประชาชนจีน พม่า ลาว เวียดนาม กัมพูชา และไทย นอกจากนี้ ยังมีความดำริในการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจทะเลเหลือง (Yellow Sea Economic Zone) ซึ่งเชื่อมโยงสาธารณรัฐประชาชนจีน เกาหลีใต้ และญี่ปุ่น (เกาะเกียวซุ) อีกด้วยการก่อตัวของเขตเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ทั้งที่เกิดจากพลวัตธรรมชาติและข้อตกลงระหว่างประเทศ ดังที่กล่าวข้างต้นนี้ มีผลต่อการขยายเครือข่ายของ 'ทุนนิยมตะเกียบ' มิใช่ต้องกล่าวถึงการเติบโตใหญ่ทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น เกาหลีใต้ และได้หวัน ซึ่งมีผลต่อการเติบโตของ 'ทุนนิยมตะเกียบ' โดยตรง

การจัดการประชุมระหว่างนายทุนจีนที่เรียกว่า World Chinese Entrepreneurs Convention เรียกว่า WCEC นับเป็นยุทธวิธีในการสร้างเครือข่าย ความสัมพันธ์ระหว่างทุนจีนโพ้นทะเล ซึ่งมีผลไม่มากนักต่อการเติบโตของ 'ทุนนิยมตะเกียบ' WCEC จัดการประชุมครั้งแรกในสิงคโปร์ในปี 2534 ครั้งที่สองในฮ่องกงในปี 2536 และครั้งที่สามในประเทศไทย เมื่อต้นเดือนธันวาคม 2538 WCEC นับเป็นองค์กรสำคัญที่เชื่อมโยงจีนโพ้นทะเล ซึ่งประมาณว่ามีประชากร 57 ล้านคน และก่อให้เกิดผลผลิต 450,000 ล้านดอลลาร์อเมริกัน (*Asia Times*, December 6, 1995)

การเติบโตของ 'ทุนนิยมตะเกียบ' ยังได้รับการเกื้อหนุนจากเทคโนโลยีสารสนเทศ อีกด้วย World Chinese Business Network (WCBN) ก่อตั้งขึ้นจากข้อเสนอของนายลีกวนยู อดีตนายกรัฐมนตรีแห่งสิงคโปร์ซึ่งเสนอต่อที่ประชุม World Chinese Entrepreneurs Convention ครั้งที่สอง ณ ประเทศฮ่องกงในปี 2536 ทั้งนี้หอการค้าจีนในสิงคโปร์ (Singapore Chinese Chamber of Commerce and Industry) เป็นผู้รวบรวมข้อมูล บริษัทธุรกิจจีนประมาณ 10,000 บริษัท โดย WCBN เป็นผู้นำข้อมูลเข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์ และให้บริการข้อมูลผ่าน Internet โดยเริ่มบริการตั้งแต่วันที่ 8 ธันวาคม 2538 (*Asia Times*, December 8, 1995) WCBN จึงถือว่าการขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ของ 'ทุนนิยมตะเกียบ'

ในขณะที่เขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) มีความคืบหน้าไม่มาก และเขตความร่วมมือทางเศรษฐกิจในเอเชียแปซิฟิก (APEC) อยู่ในภาวะถูกผีหลุกคน เครือข่ายของ 'ทุนนิยมตะเกียบ' ยังคงขยายตัวต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง

สาธารณรัฐประชาชนจีน บนเส้นทางสู่มหาอำนาจทางเศรษฐกิจ?

การเติบโตทางเศรษฐกิจของสาธารณรัฐประชาชนจีนในช่วงเวลาทศวรรษเศษที่ผ่านมา ทำให้มีการคาดการณ์กันว่า จีนกำลังดำเนินบนเส้นทางสู่มหาอำนาจทางเศรษฐกิจ หนังสือเรื่อง *China : The Next Economic Superpower* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1993) ของ William H. Overholt ให้คำทำนายในแนวทางนี้

แม้ว่ายุคทองทางเศรษฐกิจของจีนจะยังไม่จบสิ้นลง แต่ภาพอันสดใสทางเศรษฐกิจ กำลังเลือนหายไป ปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจกำลังผุดขึ้น และนับวันดูเหมือนจะเลวร้ายลงไปเรื่อยๆ สัญญาณเตือนภัยเหล่านี้ทำให้ผู้นำจีนเริ่มออกมาชี้แจงให้ละทิ้งการพัฒนาเกษตรกรรมในช่วง 2-3 เดือนที่ผ่านมา ข้อชี้แจงดังกล่าวนี้ส่วนหนึ่งก็เป็นการยอมรับผลกระทบในทางลบของนโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยม

แนวทางเศรษฐกิจเสรีนิยมเริ่มต้นในปี 2521 เมื่อเติ้งเสี่ยวผิงประกาศนโยบาย 'สี่ทันสมัย' ซึ่งเน้นการปฏิรูปและการเปิดประเทศ แนวทางพื้นฐานที่สำคัญก็คือ การกระจายอำนาจในการตัดสินใจ การปล่อยให้กลไกราคาทำหน้าที่ในการจัดสรรทรัพยากรในการผลิต และการเปิดประเทศ ยิ่งเมื่อจีนกำหนดให้มณฑลทางใต้เป็นเขตเศรษฐกิจเสรีนับตั้งแต่ปี 2532 เป็นต้นมาด้วยแล้ว เศรษฐกิจจีนก็ยิ่งไปไกลชนิดยังไม่หยุดจุดไม่อยู่

ในระหว่างปี 2524-2534 เศรษฐกิจจีนเติบโตในอัตราเฉลี่ยปีละ 8.9% เพิ่มขึ้นเป็น 12.8% และ 13.4% ในปี 2535 และ 2536 ตามลำดับ และเหลือประมาณ 11.8% ในปี 2537 โดยที่คาดว่าจะยังสูงกว่า 10% ในปี 2538 อัตราการจำเริญเติบโตในระดับดังกล่าวนี้ ยอว่าแต่สูงกว่าสหรัฐอเมริกา ยุโรปตะวันตก และญี่ปุ่นเลย หากยังสูงกว่ากลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียอีกด้วย

ด้วยการเติบโตทางเศรษฐกิจในอัตราที่กล่าวได้ว่าสูงที่สุดในโลก ประกอบกับความเป็นไปได้ที่จะจัดตั้งเขตเศรษฐกิจจีน (Chinese Economic Area = CEA) ด้วยการผนึกสาธารณรัฐประชาชนจีน ฮองกง และไต้หวัน เข้าด้วยกัน ทำให้มีผู้คาดการณ์ว่า เขตเศรษฐกิจจีน

(CEA) จะกลายเป็นศูนย์อำนาจที่สี่ในระบบเศรษฐกิจโลกต่อจากสหรัฐอเมริกา สหภาพยุโรป และญี่ปุ่น ความยิ่งใหญ่ทางเศรษฐกิจของสาธารณรัฐประชาชนจีนได้รับการประจักษ์จากธนาคารโลก และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ รายงาน *The World Economic Outlook* ของกองทุนการเงินระหว่างประเทศเสนอการวิเคราะห์ว่า หากปรับข้อมูลรายได้ประชาชาติตาม Method of Purchasing - Power Parity รายได้ประชาชาติของสาธารณรัฐประชาชนจีนจะอยู่ในลำดับที่สามของโลก รองจากสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น มีใช้ลำดับที่ 10 ดังที่เคยคำนวณกันมา ขณะเดียวกัน รายงาน *The Global Economic Prospects and the Developing Countries* ประจำปี 1993 ของธนาคารโลก ก็เสนอบทวิเคราะห์ว่า ในปี 2545 รายได้ประชาชาติของเขตเศรษฐกิจจีน (CEA) จะล้ำหน้าสหรัฐอเมริกา

แต่ความยิ่งใหญ่ทางเศรษฐกิจของจีน ดังที่มีการประจักษ์กันอย่างมากมายนี้ เริ่มมีผู้ตั้งข้อกังขาว่าอาจเป็นเพียงมายาภาพเท่านั้น

เมื่อจีนเริ่มดำเนินนโยบายเศรษฐกิจเสรีในระยะแรกนั้น รัฐบาลยังคงสนใจพัฒนาภาคเกษตรกรรมอยู่ แต่ในไม่ช้า นโยบาย 'สี่ทันสมัย' ก็มีความหมายไม่แตกต่างไปจากนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรม ภาคเกษตรกรรมเริ่มถูกทอดทิ้ง แรงงานจากชนบทเริ่มอพยพเข้าเมืองเพื่อหางานทำ แต่ภาคอุตสาหกรรมไม่สามารถดูดซับแรงงานได้หมด การว่างงานจึงกลายเป็นปัญหาที่ร้ายแรงขึ้นเรื่อยๆ ภาพกองทัพแรงงานจากชนบทที่รอคอยอยู่ตามชานเมืองใหญ่ๆ เพื่อรอหางานทำเริ่มเป็นที่คุ้นตากันมากขึ้น ทั้งนี้เป็นที่คาดกันว่า แรงงานส่วนเกินในชนบทอาจมีมากถึง 330 ล้านคน ภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจในภาคเกษตรกรรมมีส่วนขับเคลื่อนแรงงานจากชนบทเข้าเมือง ซึ่งซ้ำเติมปัญหาการว่างงานในเมือง

กระทรวงแรงงานจีนพยายามแก้ปัญหาการว่างงานในเมือง แต่ในที่สุดก็ค้นพบสัจธรรมว่า การแก้ปัญหาการว่างงานในเมืองอาจสำเร็จลุล่วงได้ หากไม่สามารถแก้ปัญหาการว่างงานในชนบท เพราะแรงงานจากชนบททะลักเข้าสู่เมืองอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ การเพิ่มขึ้นของประชากรยังทำให้กำลังแรงงานเพิ่มขึ้นถึงปีละ 10 ล้านคนอีกด้วย การว่างงานจึงเป็นปัญหาเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งทั้งในชนบทและในเมือง

การที่นโยบาย 'สี่ทันสมัย' หันเข็มมุ่งสู่การพัฒนาอุตสาหกรรม โดยการเปิดประเทศต้อนรับการลงทุนจากต่างประเทศ ทำให้ภาคเกษตรกรรมมิได้รับการเหลียวแลเท่าที่ควร ความระส่ำ ระสายในชนบทกำลังทวีความรุนแรงมากขึ้น กรณีการลุกฮือของชาวชนบทในมณฑลสฉวนในปี 2536 นับเป็นอุทาหรณ์อันดีเมื่อเจ้าหน้าที่การปกครองท้องถิ่นต้องการเก็บภาษีจากประชาชนคนละ 5-10 เหรียญอเมริกันเพื่อสร้างทางหลวง ชาวนาพากันลุกฮือทำลายสำนักงานภาษีและโจมตีผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์ท้องถิ่น จนรัฐบาลส่วนกลางต้องเข้าไปรักษาความ

สงบ (South China Morning Post, June 13, 1993) กรณีความไม่สงบในลักษณะเดียวกันนี้เกิดขึ้นเป็นระยะๆ ซึ่งสร้างความกังวลแก่ผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์อย่างมาก

เสถียรภาพของราคาเป็นปัญหาพื้นฐานสำคัญอีกปัญหาหนึ่ง นักเศรษฐศาสตร์บางคนกล่าวว่า ปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสาธารณรัฐประชาชนจีน ก็คือ ปัญหา Double High กล่าวคือ High Growth กับ High Inflation

เงินเฟ้อเป็น 'เชื้อโรค' ทางเศรษฐกิจที่สาธารณรัฐประชาชนจีนเพิ่งจะพบบเมื่อดำเนินนโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยม ผู้นำจีนเพิ่งจะตระหนักถึงปัญหานี้ในปี 2531 เมื่ออัตราเงินเฟ้อสูงถึง 18.5% ในปี 2532 อัตราเงินเฟ้อยังสูงถึง 17.8% ความเดือดร้อนของประชาชนอันเกิดจากปัญหาเงินเฟ้อสะสมมาเป็นเวลายาวนาน และมีส่วนทำลายเสถียรภาพทางการเมืองด้วยการเติบโตของขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตย จนเกิดกรณีการกวาดล้าง ณ จตุรัสเทียนอันเหมิน ในปี 2532 ส่วนสำคัญเป็นผลจากความไม่พอใจที่มีการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จอย่างแพร่หลาย ผิดกับความเดือดร้อนอันเกิดจากภาวะเงินเฟ้อ ในปี 2537 อัตราเงินเฟ้อยังสูงถึง 24.2%

การควบคุมภาวะเงินเฟ้อเป็นปัญหาใหญ่ของรัฐบาลจีน ด้วยเหตุที่สาธารณรัฐประชาชนจีนก้าวเข้าสู่ระบบตลาดรวดเร็วเกินกว่าที่จะพัฒนากลไกและเครื่องมือในการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจได้ทัน การบริหารนโยบายการเงินเป็นไปด้วยความยากลำบาก เนื่องจากระบบการธนาคารพาณิชย์ยังล่าช้า และตลาดทุนเพิ่งจะเริ่มต้นพัฒนา การควบคุมปริมาณเงินจึงเป็นเรื่องยากยิ่ง การบริหารนโยบายการคลังก็มีปัญหาที่คล้ายคลึงกัน การกระจายอำนาจทางการคลังแก่เขตเศรษฐกิจเสรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งมณฑลทางภาคใต้และรัฐวิสาหกิจทำให้รัฐบาลส่วนกลางไม่สามารถกุมบังเหียนทางการคลังอย่างเต็มที่ ดังนั้น แม้รัฐบาลจะพยายามควบคุมภาวะเงินเฟ้อ แต่ความรู้ประสิทธิภาพของกลไกและเครื่องมือในการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจนับเป็นอุปสรรคสำคัญในการดำเนินนโยบายดังกล่าวนี้

ความยากจนยังคงเป็นปัญหาพื้นฐานของสาธารณรัฐประชาชนจีน โดยที่การกระจายรายได้มีแนวโน้มเสื่อมถอยลง ไม่เพียงแต่จะมีความแตกต่างในด้านฐานะทางเศรษฐกิจระหว่างเมืองกับชนบท และระหว่างภาคเกษตรกรรมกับภาคอุตสาหกรรมเท่านั้น หากยังมีความแตกต่างระหว่างภูมิภาคอีกด้วย ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจกระจุกอยู่เฉพาะมณฑลทางภาคใต้ ลึกเข้าไปในแผ่นดินใหญ่มากเพียงใด ความล้าหลังทางเศรษฐกิจยิ่งปรากฏมากเพียงนั้น การย้ายถิ่นของแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองส่วนหนึ่งเป็นการเคลื่อนย้ายปัญหาความยากจน คนจนในเมืองกำลังกลายเป็นปัญหาร้ายแรงยิ่งขึ้น

หากรัฐบาลจีนไม่สามารถรักษาเสถียรภาพในสังคมชนบท ความไม่สงบในชนบทจะเป็นปัจจัยสำคัญที่บั่นทอนศักยภาพทางเศรษฐกิจของสาธารณรัฐประชาชนจีนในขั้นรากฐาน แต่ความรู้เสถียรภาพในสังคมชนบทส่วนหนึ่งเป็นผลจากยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการพัฒนา

อุตสาหกรรม ซึ่งขับเคลื่อนแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมือง โดยที่ภาคอุตสาหกรรมในเมืองไม่สามารถดูดซับแรงงานจากชนบทได้หมด ปัญหาการว่างงานทั้งในเมืองและชนบทจึงเป็นผลจากการดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ไม่สมดุลดังกล่าวนี้ ในขณะเดียวกัน การเร่งรัดการเติบโตทางเศรษฐกิจยังผลให้ระบบเศรษฐกิจ ‘เครื่องร้อน’ เกินไป (overheat) จนปรากฏอาการเป็นภาวะเงินเฟ้อในระดับสูง ซึ่งซ้ำเติมปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนยิ่งขึ้นไปอีก

การที่ผู้นำจีนหลายต่อหลายคนเริ่มเรียกร้องให้สนใจพัฒนาภาคเกษตรกรรมโดยพื้นฐานแล้วเป็นเพราะยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ไม่สมดุลกำลังสร้างปัญหาเสถียรภาพในสังคมชนบท ผู้นำจีนกำลังเกรงปัญหาความระส่ำระสายในสังคมภายหลังมรณกรรมของเติ้งเสี่ยวผิงซึ่งใกล้จะมาถึง การเร่งปราบปรามการฉ้อราษฎร์บังหลวงและการประพฤติอันมิชอบในระยะหลังนี้ ส่วนสำคัญเป็นเพราะความต้องการรักษาเสถียรภาพทางการเมือง การฉ้อราษฎร์บังหลวงของชนชั้นปกครองที่นับวันมีแต่จะเพิ่มขึ้นนับเป็นพื้นที่สุ่มความไม่พอใจรัฐบาลอย่างยิ่ง การปราบปรามการฉ้อราษฎร์บังหลวงจึงเป็นการตัดไฟแต่ต้นลม ซึ่งอาจยังได้ผลอยู่บ้าง

จีนเป็นยักษ์ใหญ่ในสังคมโลก แต่เส้นทางของจีนที่ทอดไปสู่การเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจยังอีกยาวไกลนัก มิใช่ต้องกล่าวถึงการขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (infrastructure) ความล้าหลังของระบบกฎหมายทางเศรษฐกิจ รวมตลอดจนความไม่แน่นอนของนโยบายรัฐบาล ซึ่งเป็นปัญหาแก่นักลงทุนต่างชาติในปัจจุบัน

เมื่อภัยเหลือองระบาค

ภัยเหลือองกำลังอาละวาดอยู่ในศูนย์อำนาจของระบบทุนนิยมโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรป ความเกรงกลัวภัยเหลือองปรากฏทั่วทุกระแหง เพียงแต่ความเข้มข้นแห่งความกลัวนั้นแตกต่างกัน และดูเหมือนว่า ความเกรงกลัวภัยเหลือองในสหรัฐอเมริกาจะมีมากกว่าในประชาคมยุโรป น่าประหลาดใจที่ภัยเหลือองระบาคในโลกที่สามก่อนที่ จะถูกลามสู่โลกที่หนึ่ง และหากประตูเศรษฐกิจระหว่างประเทศเปิดกว้างพอ ในไม่ช้าภัยเหลืออง ก็ จะทะลุทะลวงสู่โลกที่สอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งยุโรปตะวันออก

ในประเทศไทย ความเกรงกลัวภัยเหลือองเริ่มก่อตัวจนถึงกับมีการรณรงค์ต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในช่วงปี 2514-2516 การรณรงค์ดังกล่าวนี้ทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้นในช่วงปี 2516-2519 โดยที่ในช่วงเวลานั้นมีความต้องการเอกราชและประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจอย่างแรงกล้าในหมู่ชนวนการประชาชน แต่ความรู้สึกเกรงกลัวภัยเหลือองในสหรัฐอเมริกาเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเอง ในขณะที่ความรู้สึกต่อต้านญี่ปุ่นในเมืองไทยและภูมิภาคอาเซียนตะวันออกเฉียงใต้บรรเทาเบาบางลง แต่ความรู้สึกเดียวกันนี้กลับทวีความรุนแรงขึ้นตามลำดับในสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรป ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ?

เราจะเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ได้ดียิ่งขึ้น หากเราเข้าใจพัฒนาการของระบบทุนนิยมโลก หลังจากที่ยังคงประสบความสำเร็จในการปฏิวัติอุตสาหกรรมเป็นชาติแรก ในทศวรรษ 2310 กระบวนการไล่กวดทางเศรษฐกิจ (catching-up process) ก็ปรากฏขึ้นในระบบทุนนิยมโลก หลายต่อหลายประเทศพยายามไล่กวดอังกฤษเพื่อเป็นประเทศอุตสาหกรรมรุ่นที่สอง ในจำนวนนี้ประกอบด้วยเยอรมนี ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา และรัสเซีย บรรดาประเทศที่บรรลุไสดำบันเป็นประเทศอุตสาหกรรมก่อนประเทศอื่นๆ ได้เติบโตใหญ่เป็นประเทศมหาอำนาจในระบบทุนนิยมโลกในเวลาต่อมา แต่ประเทศเหล่านี้ก็แปรสภาพเป็นประเทศอุตสาหกรรมเก่า (Old Industrialized Countries = OICs) พลันที่ปรากฏิณของประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICs)

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สหรัฐอเมริกาก็กลายเป็นผู้นำของระบบทุนนิยมโลก อย่างชัดเจน ครั้นในทศวรรษ 2500 ประชาคมเศรษฐกิจยุโรปก็ถือตัวขึ้นมาเป็นศูนย์อำนาจควบคู่กับสหรัฐอเมริกา ตลอดช่วงเวลาสองทศวรรษแรกในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นพยายามไล่กวาดยุโรปตะวันตกและสหรัฐอเมริกา กระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นเริ่มต้นจากการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคและการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเข้มข้น (labour-intensive industry) ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ประเทศมหาอำนาจมีปัญหาการขาดแคลนแรงงานในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ประกอบกับเทคโนโลยีพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว ทำให้เริ่มละทิ้งการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคและดีจากอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเข้มข้น หันไปสู่อุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูง ดังเช่นอุตสาหกรรมวิศวกรรมและอุตสาหกรรมเคมีภัณฑ์ ตลอดจนการผลิตสินค้าประเภททุนอื่นๆ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตในสหรัฐอเมริกาและยุโรปตะวันตกเป็นประโยชน์ต่อญี่ปุ่นอย่างยิ่ง เพราะญี่ปุ่นสามารถเข้ามาสมทบบทบาทในการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคแทนได้ในทศวรรษ 2490 อัตราค่าจ้างในญี่ปุ่นยังคงอยู่ในระดับต่ำ การพัฒนาอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเข้มข้นจึงสอดคล้องกับโครงสร้างปัจจัยการผลิต และความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ของญี่ปุ่นเอง แต่เพียงชั่วเวลาทศวรรษต่อมา อัตราค่าจ้างในญี่ปุ่นก็ถือตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ประสิทธิภาพการผลิตในภาคอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นในอัตราสูงยิ่ง อัตราค่าจ้างจึงต้องปรับตัวตามการเพิ่มขึ้นของประสิทธิภาพการผลิต ญี่ปุ่นเริ่มปรับโครงสร้างการผลิตไปสู่การผลิตสินค้าประเภททุนและอุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูง กลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย (Asian NICs) จึงเข้ามาแทนที่ญี่ปุ่นในการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภค

กระบวนการไล่กวาดทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นอาศัยยุทธศาสตร์ที่อาจเรียกได้ว่า 'ปาล้อมเมือง' สินค้าญี่ปุ่นทะลักเข้าสู่ประเทศซึ่งครั้งหนึ่งเป็นตลาดสำคัญของประเทศมหาอำนาจเก่า อาเซียนตะวันออกเฉียงใต้เคยเป็นตลาดสิ่งทอของอังกฤษและอาณานิคม แต่เพียงต้นทศวรรษ 2500 สิ่งทอจากญี่ปุ่นก็เริ่มขยับดันสิ่งทอจากอังกฤษออกไปจากอาเซียนตะวันออกเฉียงใต้ ความพ่ายแพ้ของสิ่งทออังกฤษสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ในสังคมทุนนิยมโลก เพราะความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบในการผลิตสิ่งทอของอังกฤษกำลังหมดสิ้นไป ในปลายทศวรรษ 2500 นั้นเอง รถยนต์ญี่ปุ่นก็เข้ามาตีตลาดรถยนต์ยุโรปใน อาเซียนตะวันออกเฉียงใต้ พอถึงต้นทศวรรษ 2520 ญี่ปุ่นก็สามารถยึดครองตลาดสินค้าอุปโภคบริโภคทั้งประเภทคงทน (consumer durables) และประเภทใช้สิ้นเปลือง (consumer non-durables) ส่วนใหญ่ไว้ได้

หลังจากที่ยืดตลาดสำคัญของประเทศมหาอำนาจเก่าได้แล้ว สินค้าญี่ปุ่นก็ทะลักเข้าสู่ 'เมืองแม่' ปรากฏทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรปแข็งแกร่งไม่พอที่จะต้านทานสินค้าญี่ปุ่น เมื่อความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบแปรเปลี่ยนไป ประเภทของสินค้าออกของญี่ปุ่นก็แปรเปลี่ยนไปด้วย จากสินค้าอุปโภคบริโภคประเภทใช้สิ้นเปลืองดังเช่นสิ่งทอ แปรเปลี่ยนมาเป็นสินค้าอุปโภคบริโภคคงทนดังเช่นรถยนต์ รวมตลอดจนเครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ และก้าวมาเป็นสินค้าขั้นกลาง (intermediate goods) และสินค้าประเภททุนในที่สุด ทั้งสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรปต่างกดดันให้ญี่ปุ่นจำกัดการส่งออกด้วยการทำสัญญาจำกัดการส่งออก โดยสมัครใจ (Voluntary Export Restraints = VERs) ดังกรณีของสิ่งทอและรถยนต์ แต่ก็ไม่สามารถหยุดยั้งการเติบโตของญี่ปุ่นได้ เมื่อมาตรการการกีดกันการค้าทวีความรุนแรงมากขึ้น บรรษัทยักษ์ใหญ่ของญี่ปุ่นก็พากันย้ายโรงงานเข้าไปสู่สหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรป อังกฤษเป็นฐานที่มั่นของบริษัทญี่ปุ่นในประชาคมยุโรป นายจาคส์ กัลแวด์ (Jacques Valvet) ประธานบริษัทรถยนต์เปอโยต์ (Peugeot) แห่งฝรั่งเศสเคยค่อนข้างจะว่า บัดนี้อังกฤษได้กลายเป็น 'เกาะใหญ่เกาะที่ห้า' ของญี่ปุ่นไปแล้ว บริษัทญี่ปุ่นบางบริษัทได้เข้าไปตั้งโรงงานในยุโรปตะวันออก เพื่อผลิตสินค้าส่งเข้าไปทะลัก 'ปรากฏการณ์ยุโรป' เพราะเล็งการณ์ไกลว่าถึงอย่างไร ประชาคมยุโรปจำเป็นต้องคุ้มชูยุโรปตะวันออก เพราะการล่มสลายของยุโรปตะวันออกย่อมส่งผลกระทบต่อประชาคมยุโรปอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้

ความเกรงกลัวภัยเหลืองในประชาคมยุโรปต้องนับว่าน้อยเมื่อเทียบกับความรู้สึกของคนอเมริกัน อิทธิพลทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในสหรัฐฯ เริ่มสะท้อนให้เห็นในบทเพลงแห่งยุคสมัยบางเพลงดังเช่น *Working for the Japanese* หรือในภาพยนตร์อย่างเช่น *Gung Ho* หนังสือที่เสนอทัศนะต่อต้านญี่ปุ่นดังเช่น *In the Shadow of the Rising Sun* (แต่งโดย William S. Dietrich) ปรากฏผู้ประท้วงเพิ่มมากขึ้น ขณะเดียวกัน ก็มีชาวอเมริกันจำนวนไม่น้อยรวมกลุ่มเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น ดังเช่น กลุ่ม *Americans for Fair Play* ความเกรงกลัวเหลืองในสหรัฐอเมริกา มีมากถึงขั้นที่มีการรณรงค์ทางการเมืองเพื่อต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น และเรียกร้องให้ซื้อแต่สินค้าอเมริกัน (Buy American Campaign) การรณรงค์ทางการเมืองเพื่อเรียกร้องให้ชาวอเมริกันซื้อแต่สินค้าอเมริกันทวีความเข้มข้นมากขึ้นในช่วงเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ 2535 เมื่อผู้นำญี่ปุ่นแสดงทัศนะว่า การล่มสลายของสังคมเศรษฐกิจอเมริกันเป็นผลจากสันดานที่เกียจคร้านของกรรมกรอเมริกัน ซึ่งสร้างบาดแผลในความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นบางแห่งในสหรัฐฯ ได้แสดงความรู้สึกราชาตินิยมทางเศรษฐกิจให้ปรากฏ ดังเช่นคณะกรรมการการขนส่งแห่ง Los Angeles County ประกาศ ล้มสัญญาว่าจ้างบริษัทในเครือของ Sumitomo Corp ในการผลิตรถไฟเพื่อใช้ในการขนส่งมวลชนมูลค่า 122 ล้านดอลลาร์

อเมริกัน ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนั้น องค์การบริหารส่วนจังหวัด Greece แห่งมลรัฐนิวยอร์ก ระบุว่าการซื้อเครื่องขุดดินมูลค่า 40,000 เหรียญอเมริกันจากบริษัท Komatsu ทั้งๆที่หากจัดซื้อจากบริษัทอเมริกันจะต้องจ่ายเงินแพงขึ้น 15,000 เหรียญอเมริกัน (*The Nation*, January 25, 1992)

สหรัฐอเมริกาไม่เพียงแต่จะขาดดุลการค้าจำนวนมากกับญี่ปุ่นเท่านั้น หากทว่ายังเป็นน้ำบ่อทรายที่ธุรกิจญี่ปุ่นเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์อย่างเป็นล่ำเป็นสันอีกด้วย การเติบโตของอุตสาหกรรมรถยนต์ญี่ปุ่นทำให้บริษัทรถยนต์อเมริกันเริ่มเผชิญกับภาวะการล้มลุกคลุกคลาน บริษัทยักษ์ใหญ่ของญี่ปุ่นเข้าไปซื้อกิจการของธุรกิจอเมริกันมากขึ้นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา แต่คนอเมริกันเพิ่งจะตื่นตระหนกเมื่อพบว่า ธุรกิจที่บริษัทญี่ปุ่นไปในช่วงหลังนี้เป็นธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรม ในปี 2530 Sony เข้าไปซื้อ CBS Records มูลค่า 2,000 ล้านดอลลาร์อเมริกัน และในปี 2532 ซื้อ Columbia Pictures Entertainment จาก Coca Cola มูลค่า 3,400 ล้านดอลลาร์อเมริกัน ครั้นในปี 2534 Sony เปลี่ยนชื่อ CBS Records เป็น Sony Music และเปลี่ยนชื่อ Columbia Pictures เป็น Sony Pictures ส่วนบริษัท Matsushita ก็เข้าไปซื้อ MCA Communications ด้วยราคา 6,100 ล้านดอลลาร์อเมริกันในปี 2533 โดยที่ MCA เป็นเจ้าของ Universal Pictures และ Yosemite National Park ในปี 2534 บริษัท Toshiba และบริษัท C. Ito เข้าไปซื้อหุ้นของบริษัท Time-Warner บริษัทละ 500 ล้านดอลลาร์อเมริกัน ซึ่งเมื่อรวมกันแล้ว ตกประมาณ 12.2% ของจำนวนหุ้นรวม

ในปัจจุบันมีร่างกฎหมายประมาณ 24 ฉบับในรัฐสภาอเมริกันที่มีผู้เสนอเพื่อจำกัดการลงทุนจากต่างประเทศ ร่างกฎหมายที่น่าสนใจมีดังต่อไปนี้

(1) การแก้ไขเพิ่มเติม Reclamation Act เพื่อมิให้ธุรกิจต่างชาติใช้น้ำจากเขื่อนและโครงการชลประทานของรัฐบาลส่วนกลาง

(2) การตรา Fair Trade in Financial Services Act โดยละทิ้งหลักปฏิบัติเยี่ยงคนในชาติ (National Treatment) การปฏิบัติเยี่ยงคนในชาติยึดถือหลักการที่ว่า บริษัทต่างชาติจักได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกับบริษัทในชาติ แต่ตามกฎหมายฉบับนี้ หากประเทศใดไม่ยอมให้บริษัทอเมริกันเข้าไปประกอบธุรกิจการเงิน หรือบริษัทการเงินอเมริกันมิได้รับการปฏิบัติเยี่ยงบริษัทในชาติ กระทรวงการคลังและธนาคารกลางแห่งสหรัฐอเมริกาก็จะใช้นโยบาย 'ตาต่อตา ฟันต่อฟัน' กับธุรกิจการเงินของประเทศนั้น ๆ

(3) การแก้ไขเพิ่มเติม Exon-Florio Provision ใน Omnibus Trade and Competitiveness Act of 1988 เพื่อให้อำนาจประธานาธิบดีอเมริกันในการทบทวนนโยบายการลงทุนจากต่างประเทศ โดยสามารถใช้อำนาจระงับการลงทุนจากต่างประเทศด้วยเหตุผลในด้าน

ความมั่นคงแห่งชาติได้ ทั้งนี้ความมั่นคงแห่งชาติมีความหมายครอบคลุมถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจ (economic security) ด้วย

การเติบโตของกลุ่มประเทศ Asian NICs อาจทำให้ความรู้สึกเกรงกลัวภัยเหลือในอนาคตรุนแรงขึ้น ในขณะนี้ Asian NICs โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกาหลีใต้และไต้หวันกำลังยึดหัวหาดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อเตรียมจุใจศูนย์อำนาจของระบบทุนนิยมโลก ทั้งในสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรป หากเวลานั้นมาถึงจริงๆ ภัยเหลือจะมีได้หมายเฉพาะภัยจาก ญี่ปุ่นเพียงประเทศเดียว หากแต่หมายถึงอิทธิพลการครอบงำทางเศรษฐกิจของชนผิวเหลืองทั้งปวง ทั้งนี้ น่าสังเกตว่า ประเทศที่หวาดกลัวภัยเหลือในปัจจุบันมักเป็น 'สังคมเศรษฐกิจของวันวาน' ที่กำลังจมดิ่งสู่หุบเหวแห่งความตกต่ำ ในขณะที่ประเทศที่เลิกกลัวภัยเหลือ ดังเช่นประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กำลังดำเนินอยู่บนเส้นทางแห่ง 'สังคมเศรษฐกิจของวันพรุ่ง' ซึ่งมองเห็นแต่อนาคตทางเศรษฐกิจอันสดใส แม้ว่าภาพที่เห็นจะเป็นเพียงมายาภาพก็ตาม

กองทัพนักลงทุนญี่ปุ่นกำลังร่นถอย ?

รายงานข่าวในช่วงหกเดือนที่ผ่านมา กำลังสื่อข่าวสารสำคัญว่า กองทัพนักลงทุนญี่ปุ่น ซึ่งออกไปสร้างอาณาจักรเศรษฐกิจทั่วทุกมุมโลกกำลังร่นถอยกลับประเทศญี่ปุ่น

ผมติดตามข่าวนี้ด้วยความสนใจยิ่ง แต่ยังไม่ปักใจเชื่อข่าวสารดังกล่าวนี้นัก เพราะมีความเห็นว่า กว่าที่จะเห็นแนวโน้มในเรื่องนี้ได้ชัดเจน คงจะต้องปล่อยให้สถานการณ์พัฒนาไปอีกปีเศษ

ตลอดช่วงทศวรรษเศษที่ผ่านมา การลงทุนโดยตรงในต่างประเทศ (outward foreign direct investment) ประมาณ 70% มาจากประเทศมหาอำนาจ 5 ประเทศ ที่เรียกกันว่า กลุ่มประเทศ G-5 อันประกอบด้วยฝรั่งเศส เยอรมนี สหราชอาณาจักร สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 สหรัฐอเมริกาเป็นแหล่งเงินทุนที่ใหญ่ที่สุดของการลงทุนโดยตรงในต่างประเทศ ตำแหน่งนี้ถูกสหราชอาณาจักรแย่งชิงไปในช่วงปลายทศวรรษ 2520 อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ปี 2532 เป็นต้นมา ญี่ปุ่นก็ก้าวขึ้นมาครองตำแหน่งจ้าวแห่งนักลงทุนต่างประเทศ กระแสการลงทุนโดยตรงในต่างประเทศของญี่ปุ่นสูงถึง 44.2 พันล้านเหรียญอเมริกันในปี 2532 เพิ่มขึ้นเป็น 57.1 พันล้านเหรียญอเมริกันในปี 2533 แต่แล้วในปี 2534 กลับตกต่ำลง 27% เหลือเพียง 41.7 พันล้านเหรียญอเมริกัน

ในระหว่างปี 2528-2532 การลงทุนโดยตรงในต่างประเทศของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยปีละ 62% ด้วยอัตราการขยายตัวที่สูงเช่นนี้ จึงไม่น่าสงสัยเลยว่า เหตุใดญี่ปุ่นจึงก้าวขึ้นมาครองตำแหน่งจ้าวแห่งนักลงทุนต่างประเทศ ข้อตกลงพลาซ่า (Plaza Accord) ระหว่างกลุ่มประเทศ G-5 ณ โรงแรมพลาซ่า (Plaza Hotel) นครนิวยอร์ก ในเดือนกันยายน 2528 นับเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ญี่ปุ่นหันไปลงทุนในต่างประเทศเพิ่มขึ้น ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ข้อตกลงพลาซ่าเป็นข้อตกลงที่จะดำเนินการให้เงินมาร์กเยอรมันและเงินเยนญี่ปุ่นมีค่าเพิ่มขึ้น โดยที่เงินดอลลาร์อเมริกันมีค่าลดลง การเพิ่มค่าเงินเยนจากระดับ 240 เยนต่อหนึ่งเหรียญอเมริกัน

เป็น 110-120 เยนต่อหนึ่งเหรียญอเมริกัน ทำให้สินค้าออกของญี่ปุ่นมีราคาแพงขึ้น เมื่อเทียบเป็นเงินดอลลาร์อเมริกันและเงินตราสกุลหลักอื่นๆที่มีค่าตกต่ำลง ฐานะการแข่งขันของญี่ปุ่นในตลาดโลกจึงด้อยลง สภาการณดังกล่าวนี้มีส่วนผลักดันให้ธุรกิจขนาดใหญ่ของญี่ปุ่นพากันย้ายแหล่งที่ตั้งของโรงงาน (relocation of industry) กระบวนการย้ายแหล่งที่ตั้งของโรงงานยังถูกร่งเร้าโดยนโยบายการกีดกันการค้ายุคใหม่ (new protectionism) ของกลุ่มประเทศมหาอำนาจเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรปอีกด้วย บริษัทยักษ์ใหญ่ของญี่ปุ่นพากันไปตั้งโรงงานในกลุ่มประเทศทั้งสอง ทั้งนี้ด้วยความเชื่อที่ว่า การเข้าไปทำการผลิตเพื่อขายและส่งออกในกลุ่มประเทศมหาอำนาจเก่าจะถูกต่อต้านและกีดกันน้อยกว่าการผลิตในญี่ปุ่นหรือดินแดนอื่นเพื่อส่งเข้าไปในกลุ่มประเทศทั้งสอง ความเชื่อดังกล่าวนี้เป็นจริงในระดับหนึ่ง แต่ในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา ความรู้สึกต่อต้านญี่ปุ่นรุนแรงมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสหรัฐอเมริกา จนกระทั่งมีการเสนอกฎหมายในรัฐสภาเพื่อกีดกันการลงทุนจากต่างประเทศ โดยมีญี่ปุ่นเป็นเป้าหมายสำคัญ

ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา เงินทุนญี่ปุ่นทุ่มเข้าสู่สหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรป เกือบสองในสามของการลงทุนต่างประเทศของญี่ปุ่นทั้งหมด ในช่วงทศวรรษ 2520 ญี่ปุ่นมีพฤติกรรม ประหนึ่งจะซื้อโลกทั้งโลกไว้ในอุ้งมือ ไม่เพียงแต่การเข้าไปตั้งโรงงานในสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรป หากยังรวมถึงการกว้านซื้อธุรกิจขนาดใหญ่ในสหรัฐอเมริกา การทุ่มซื้อหลักทรัพย์ในตลาดหลักทรัพย์อเมริกัน การกว้านซื้อที่ดินในสหรัฐอเมริกา ซึ่งประมาณกันว่า นายทุนญี่ปุ่นใช้เงินถึง 65 พันล้านเหรียญอเมริกันระหว่างปี 2530-2533 เพื่อการนี้ การกักตุนทองคำ ซึ่งประมาณกันว่านายทุนญี่ปุ่น屯ทองคำไว้ถึง 78 ล้านออนซ์ระหว่างปี 2529-2531 และการประมูลซื้อศิลปวัตถุ เพื่อสร้างกลไกในการเลี้ยงภาษีและการโอนเงินระหว่างสาขา

แต่การแผ่ขยายพละานุภาพของญี่ปุ่นดูเหมือนจะมีจังหวะก้าวที่ผิดพลาด นักลงทุนญี่ปุ่นก้าวเข้าสู่ตลาดหลักทรัพย์อเมริกันในช่วงที่ตลาดหลักทรัพย์อเมริกันกำลังตกต่ำ ในระหว่างปี 2523-2527 เมื่อตลาดหลักทรัพย์อเมริกันรุ่งเรืองนั้น นายทุนญี่ปุ่นยังมิได้เข้าไปลงทุนในตลาดหลักทรัพย์อเมริกันมากนัก ภาวะตกต่ำของตลาดหลักทรัพย์อเมริกันอย่างรุนแรงเมื่อเดือนตุลาคม 2530 และภาวะตกต่ำของตลาดหลักทรัพย์ญี่ปุ่นในช่วงสองปีที่ผ่านมา มีผลกระทบต่อการลงทุนซื้อขายหลักทรัพย์ของนายทุนญี่ปุ่นอย่างสำคัญ ความซบเซาของตลาดอสังหาริมทรัพย์ทั้งในญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกายังมีผลซ้ำเติมนายทุนญี่ปุ่น ในทำนองเดียวกับการตกต่ำของราคาทองคำ เมื่อนายทุนญี่ปุ่นเริ่ม屯ทองคำนั้น ราคาทองคำตกฮวบลงละ 370-450 เหรียญอเมริกัน แต่เมื่อราคาทองคำร่วงสู่ระดับต่ำกว่าฮวบลงละ 340 เหรียญอเมริกัน นายทุนญี่ปุ่นเริ่มต้องระบายทองคำออกขาย การทุ่มเงินซื้อภาพเขียนของจิตรกรมีชื่อและศิลปวัตถุอื่นๆด้วยเหตุผลทางธุรกิจ

ก่อให้เกิดความระส่ำระสายในตลาดศิลปวัตถุไม่น้อย เพราะผลักดันให้ราคาศิลปวัตถุสูงกว่าที่ควรจะเป็น

สหรัฐอเมริกาเป็นฐานเศรษฐกิจที่นายทุนญี่ปุ่นทุ่มการลงทุนโดยตรงมากกว่าประเทศอื่นใด การลงทุนโดยตรงของญี่ปุ่นในสหรัฐอเมริกาลดลงจากระดับ 19.9 พันล้านเหรียญอเมริกันในปี 2533 เหลือเพียง 5 พันล้านเหรียญอเมริกันในปี 2534 การใช้จ่ายเงินของนายทุนญี่ปุ่นในการซื้อธุรกิจอเมริกันและที่ดินในสหรัฐอเมริกาก็ลดลงอย่างฮวบฮาบนับตั้งแต่ปี 2533 เป็นต้นมา

เหตุใดการลงทุนในต่างประเทศของนายทุนญี่ปุ่นจึงตกต่ำลง ?

สาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ ก็คือ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในญี่ปุ่น ซึ่งทำให้กำไรจากการประกอบธุรกิจพลอยตกต่ำไปด้วย กำไรจากการประกอบกิจการเป็นแหล่งเงินทุนสำคัญภายในองค์กรสำหรับการขยายการลงทุน (internal finance) เมื่อกำไรตกต่ำเงินทุนจากแหล่งภายในก็พลอยหดหายตามไปด้วย ครั้นจะหันไปหาเงินทุนจากแหล่งภายนอก (external finance) ก็เหมือนกับหนีเสือปะจระเข้ เพราะตลาดการเงินในญี่ปุ่นกำลังระส่ำระสาย อันเป็นผลจากภาวะตกต่ำทั้งในตลาดหลักทรัพย์และตลาดอสังหาริมทรัพย์ในช่วงสองปีที่ผ่านมา สถาบันการเงินจำนวนมากกำลังเผชิญกับปัญหาหนี้สูญและหนี้เสีย สภาพการณ์ที่ตลาดการเงินมีสภาพคล่องส่วนเกินหมดสิ้นไป ยังผลให้อัตราดอกเบี้ยในตลาดการเงินถีบตัวสูงขึ้น นั่นย่อมหมายความว่า ต้นทุนของทุน (cost of capital) เพิ่มขึ้น การถีบตัวสูงขึ้นของต้นทุนของทุนย่อมบั่นทอนกระแสการลงทุนในต่างประเทศตามธรรมชาติอยู่แล้ว

ในกรณีของสหรัฐอเมริกา กระแสความรู้สึกชาตินิยม ซึ่งยังผลให้การรณรงค์ให้คนอเมริกันซื้อสินค้าอเมริกันขยายตัว และมีการตรากฎหมายเพื่อสกัดการลงทุนจากต่างประเทศมีส่วนทำให้สิ่งจูงใจในการลงทุนในสหรัฐอเมริกาลดน้อยลง นอกจากนี้ กำไรจากการประกอบกิจการในสหรัฐอเมริกามีแนวโน้มตกต่ำลงนับตั้งแต่ปี 2532 เป็นต้นมา ในขณะที่อัตราผลตอบแทนจากการลงทุนในประชาคมยุโรปและเอเชียมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น สภาพการณ์ดังกล่าวนี้ย่อมเป็นแรงจูงใจให้นายทุนญี่ปุ่นโยกย้ายทุนจากสหรัฐอเมริกาไปลงทุนในภูมิภาคอื่นที่ให้ผลตอบแทนสูงกว่า

จากการสำรวจข้อมูลจากบริษัทยักษ์ใหญ่ของญี่ปุ่น 115 บริษัท โดยธนาคาร EXIM Bank แห่งประเทศญี่ปุ่น พบว่า ในระหว่างปีงบประมาณ 2536-2537 การลงทุนในต่างประเทศของนายทุนญี่ปุ่นจะเปลี่ยนกระแสไปสู่ประชาคมยุโรป (26.1%) กลุ่มประเทศอาเซียน (ไม่รวมสิงคโปร์ 25.1%) และ Asian NICs (12.0%) ในขณะที่การลงทุนในอเมริกาเหนือมีแนวโน้มตกต่ำลงจากระดับ 45% เหลือเพียง 19.4% ของการลงทุนโดยตรงในต่างประเทศทั้งหมดของญี่ปุ่น (*Far Eastern Economic Review*, February 6, 1992)

ผู้นำญี่ปุ่น รวมทั้งผู้นำในภาคธุรกิจเอกชน เริ่มเรียกร้องให้ชาวญี่ปุ่นลดความเป็นสัตว์เศรษฐกิจ เพื่อปรับภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นในสังคมโลก การปรับภาพลักษณ์ดังกล่าวนี้คลุมถึงการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการทำงานด้วย นายยูตากะ คุเมะ (Yutaka Kume) ประธานบริษัท Nissan Motor Co. ถึงกับกล่าวว่า ญี่ปุ่นจะต้องไม่พยายามครอบงำสังคมโลก หากแต่ต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับประเทศอื่น ๆ อย่างกลมกลืน (*The Nation* , February 6, 1992)

เมื่อต้นเดือนพฤษภาคม 2535 กระทรวงการค้าระหว่างประเทศและอุตสาหกรรมแห่งประเทศญี่ปุ่น (MITI) เสนอสมุดปกขาว เรียกร้องให้รัฐบาลญี่ปุ่นปรับเปลี่ยนนโยบายโดยหันมาส่งเสริมการลงทุนภายในประเทศ พร้อมกันนี้ก็ต้องลดการส่งเสริมการส่งออกและการส่งเสริมให้นายทุนญี่ปุ่นไปลงทุนในต่างประเทศ ในกรณีนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นจักต้องหันมาปรับปรุงและขยายทุนพื้นฐานของสังคม (infrastructure) เพื่อรองรับการลงทุนภายในประเทศ (*Bangkok Post* , May 9, 1992)

การโยกย้ายเงินทุนญี่ปุ่นจากอเมริกาเหนือไปสู่ประชาคมยุโรป อาเซียน Asian NICs รวมตลอดทั้งสาธารณรัฐประชาชนจีนและอินโดจีน เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นแนวโน้มค่อนข้างชัดเจน แต่กองทัพนักลงทุนญี่ปุ่นจะร่นถอยกลับไปลงทุนในประเทศเมืองแม่ของตนหรือไม่ ยังคงเป็นเรื่องที่ต้องติดตามสังเกตการณ์ต่อไป

เวียดนามกับการไล่กวตเศรษฐกิจไทย (1)

การเปลี่ยนแปลงตำแหน่งสำคัญในพรรคคอมมิวนิสต์เวียดนาม และรัฐบาลเวียดนาม นับตั้งแต่ปลายเดือนมิถุนายน 2534 เป็นต้นมา สะท้อนให้เห็นว่า เวียดนามมีอาจแข็งขันแนวโน้มที่กำลังเกิดขึ้นในระบบโลกได้ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นไปเพื่อเกื้อกูลให้เวียดนามสามารถปรับนโยบายเศรษฐกิจไปสู่แนวทางเสรีนิยม ปรับนโยบายการต่างประเทศเพื่อฟื้นฟูสัมพันธภาพกับสาธารณรัฐประชาชนจีน และปรับแนวนโยบายเกี่ยวกับกัมพูชาเพื่อรับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจจากต่างประเทศด้วยความราบรื่นมากขึ้น

ในการประชุมสมัชชาสมัยที่ 7 ของพรรคคอมมิวนิสต์เวียดนาม ระหว่างวันที่ 24-27 มิถุนายน 2534 ที่ประชุมอนุมัติให้นายเหงียนวันลินห์ (Nguyen Van Linh) ลาออกจากตำแหน่งเลขาธิการพรรคด้วยเหตุผลด้านสุขภาพ ขณะเดียวกัน ก็มีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการการเมือง (politburo) โดยมีผู้พ้นจากตำแหน่งรวม 7 คน จากจำนวนกรรมการ 12 คน คนสำคัญที่ต้องพ้นตำแหน่งในคราวนี้ได้แก่ นายเหงียนโคธัก (Nguyen Co Thach) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ นายไหมจิโธ (Mai Chi Tho) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย นายเหงียนดักตัม (Nguyen Duc Tam) ประธานคณะกรรมการจัดตั้งของพรรคฯ (Organisation Committee) และนายโวซิงก (Vo Chi Cong)

คณะกรรมการการเมืองชุดใหม่ประกอบด้วยนายโดมุย (Do Muoi อายุ 74 ปี) ดำรงตำแหน่งเลขาธิการพรรค นายเลอดักอัน (Le Duc Ahn อายุ 71 ปี) เป็นหมายเลขสอง และนายโววันเกียต (Vo Van Kiet อายุ 49 ปี) เป็นหมายเลขสาม ขณะเดียวกันก็มีการแต่งตั้งกรรมการหน้าใหม่ ที่น่าสนใจได้แก่ นายฟานวันไค (Phan Van Khai, อายุ 58 ปี) ประธานคณะกรรมการวางแผนแห่งรัฐ นายบุยเทียนง (Bui Thien Ngo อายุ 62 ปี) นักเศรษฐศาสตร์ซึ่งจบการศึกษาจากสหภาพโซเวียต นายเหงียนดักบิน (Nguyen Duc Binh) อายุ 64 ปี ผู้อำนวยการ Ngyen Ai Quoc Institute และนายนองดักมาน (Nong Duc Mahn อายุ 51 ปี) ตัวแทนชนกลุ่มน้อยในเวียดนาม การที่มีผู้นำอายุน้อยเข้าไปอยู่ในคณะกรรมการการเมืองมากขึ้น ทำให้อายุเฉลี่ยของผู้นำทางการเมืองของเวียดนามลดลงจาก 71 ปี เหลือ 64 ปี

ในเมื่อมีการเปลี่ยนตำแหน่งในกรมการเมือง ก็จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งในรัฐบาลเวียดนามด้วย เมื่อนายโดมุยขึ้นไปดำรงตำแหน่งเลขาธิการพรรค ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็ตกแก่นายโววันเกียต เมื่อนายเลอดักอันขึ้นไปเป็นบุรุษหมายเลขสองในกรมการเมืองก็ต้องสละตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหม ซึ่งเป็นที่คาดกันว่า นายโดนคู (Doan Khue อายุ 68 ปี) เสนาธิการทหารซึ่งอยู่ในกรมการเมืองด้วย จะดำรงตำแหน่งแทน โดยที่นายบุญเทียนโงอาจมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีมหาดไทยแทนนายโหมจิโฮ ซึ่งพ้นจากตำแหน่งไป อย่างไรก็ตาม ไม่เป็นที่แน่ชัดว่า ผู้นำเวียดนามคนใดจะมาแทนที่นายเหงียนโค๊กในตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศ เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่า ผู้นำเวียดนามที่เชี่ยวชาญการต่างประเทศหาทำยาได้ยาก

การเปลี่ยนแปลงตำแหน่งรัฐมนตรีและการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้นายกรัฐมนตรีมีอำนาจในการบริหารมากขึ้นเป็นปฏิบัติการประชุมสำคัญในการประชุมสภาประชาชน (National Assembly) ซึ่งเริ่มประชุมมาแต่วันที่ 27 กรกฎาคม 2534 และจะใช้เวลาประชุมประมาณ 2 สัปดาห์ ประธานาธิบดีโวกิงงได้รายงานต่อสภาประชาชนความตอนหนึ่งว่า เวียดนามกำลังพัฒนาไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ซึ่งอาศัยกลไกราคา และการจัดการโดยรัฐตามแนวทางสังคมนิยม

สุนทรภพของประธานาธิบดีโวกิงง ประกอบการเปลี่ยนแปลงตัวผู้นำทางการเมืองของเวียดนามในช่วงเดือนเศษที่ผ่านมา ทำให้เชื่อได้ว่า เวียดนามกำลังเดินสู่แนวทางเศรษฐกิจเสรีนิยมมากยิ่งขึ้น นายโดมุยเลขาธิการพรรคคนใหม่แม้จะเคยมีบทบาทล้มล้างระบบทุนนิยมในเวียดนามได้หลังจากที่สงครามปลดแอกยุติลงในปี 2518 แต่เมื่อขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี 2531 ก็มีบทบาทสำคัญในการหันเหเวียดนามไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด นายโววันเกียต นายกรัฐมนตรีคนใหม่ก็เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินนโยบาย "ดอยหมอย" (doi moi) หรือการปฏิรูปเศรษฐกิจ ซึ่งเวียดนามปรับตามนโยบายเปเรสตรอยก้าของสหภาพโซเวียตมาแต่ปี 2529 นายฟานวันไค ผู้ซึ่งคาดว่าจะมาดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีก็เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของเวียดนามยุคปัจจุบัน และทำยที่สุด นายฟานวันเทียม (Phan Van Tiem) ผู้ซึ่งคาดว่าจะมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีการคลัง แม้จะมีได้มีตำแหน่งในกรมการเมือง แต่ก็เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันนโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยมมาตั้งแต่ปี 2532 จนได้รับการยกย่องจากเจ้าหน้าที่ธนาคารโลก

การละทิ้งแนวทางสังคมนิยมของสหภาพโซเวียตและบรรดาประเทศต่างๆในยุโรปตะวันออก ประกอบกับประสบการณ์ความล้มเหลวของเวียดนามในการดำเนินนโยบายตามแนวทางสังคมนิยม ทำให้เวียดนามจำเป็นต้องค่อยๆละทิ้งแนวทางสังคมนิยมที่ละเล็กที่ละน้อย จุดหักเหที่สำคัญก็คือ การประกาศใช้นโยบายดอยหมอยในปี 2529 แต่ความขัดแย้งด้านอุดมการณ์ทางการเมืองในหมู่ผู้นำเวียดนาม ทำให้การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจในแนวทางเสรีนิยมเต็มไปด้วยความยากลำบาก

เวียดนามจะสามารถเจริญเติบโตอย่างยั่งยืนต่อไปได้ก็ต่อเมื่อได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (infrastructure) โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริการสาธารณูปโภคต่างๆ หากปราศจากโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ระบบเศรษฐกิจเวียดนามจะไม่สามารถรองรับการลงทุนจากต่างประเทศได้ ธนาคารโลกเสนอประมาณการว่า เวียดนามจำเป็นต้องมีการลงทุนจากต่างประเทศอย่างน้อยปีละ 250 ล้านดอลลาร์อเมริกันจึงจะสามารถจำเจริญเติบโตอย่างยั่งยืนได้ แต่เวียดนามก็ไม่สามารถแสวงหาเงินลงทุนจากต่างประเทศได้มากเท่าที่ต้องการ อุปสรรคอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับสหรัฐอเมริกา รัฐบาลอเมริกันยังคงมีนโยบายห้ามชาวอเมริกันค้าขายกับเวียดนามหรือเข้าไปลงทุนในเวียดนาม และแสดงเจตนาชัดเจนอย่างแจ่มชัดว่า ตราบเท่าที่เวียดนามยังไม่กระตือรือร้นในการผลักดันให้มีสันติภาพในกัมพูชา สหรัฐอเมริกาจะยังไม่สถาปนาสัมพันธภาพกับเวียดนามอย่างเป็นทางการ นโยบายของรัฐบาลอเมริกันในเรื่องนี้นับเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้เวียดนามไม่สามารถฟื้นตัวทางเศรษฐกิจเท่าที่ควร เวียดนามไม่สามารถกู้เงินจากธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศได้ เพราะสหรัฐอเมริกาใช้อำนาจยับยั้งการให้เงินกู้ขององค์การระหว่างประเทศทั้งสองนี้

ความจำเป็นเร่งด่วนในการฟื้นฟูเศรษฐกิจ ประกอบกับแรงกดดันทางอ้อมจากสหรัฐอเมริกา ทำให้เวียดนามจำต้องปรับเปลี่ยนนโยบายเกี่ยวกับกัมพูชา และเพื่อที่จะสถาปนาสันติภาพในกัมพูชาอย่างมีประสิทธิภาพ เวียดนามจำต้องรื้อฟื้นสัมพันธภาพกับสาธารณรัฐประชาชนจีน แต่การสร้างสายใยแห่งมิตรภาพกับจีนแผ่นดินใหญ่จะไม่สามารถเป็นไปได้ หากไม่มีการเปลี่ยนแปลงตัวรัฐมนตรีต่างประเทศเวียดนาม เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่า นายเหงียนโค๊กมีนโยบายเป็นปรปักษ์ต่อสาธารณรัฐประชาชนจีน ความจำเป็นในการปรับเปลี่ยนนโยบายเศรษฐกิจและนโยบายการเมืองระหว่างประเทศของเวียดนามนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งในกรมการเมืองในเดือนมิถุนายนที่ผ่านมา และนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งรัฐมนตรีซึ่งสภาประชาชนกำลังพิจารณาอยู่ในขณะนี้ การสืบอำนาจทางการเมืองของนายเหงียนโค๊กจึงเป็นเรื่องที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้

ผู้นำเวียดนามตั้งเป้าหมายไว้ว่า ระบบเศรษฐกิจเวียดนามจะสามารถไล่กวดเศรษฐกิจไทยได้ทันในอนาคตอันใกล้ ข้อมูลจากธนาคารพัฒนาเอเชียช่วยให้เราทราบว่า การสะสมทุนถาวรเบื้องต้น (gross fixed capital formation) ของเวียดนามอยู่ในระดับไม่เกิน 10% ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) ซึ่งนับว่าต่ำมาก รายจ่ายของรัฐบาลเวียดนามในปี 2533 ตกประมาณ 20% ของ GDP ในขณะที่รายได้จากภาษีอากรมีเพียง 5.2% ของ GDP รัฐบาลเวียดนามต้องพึ่งพิงเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศในการจุนเจือการใช้จ่ายของรัฐบาลประเทศที่ให้เงินช่วยเหลือแก่เวียดนามมากที่สุดก็คือ สหภาพโซเวียต แต่ความผันผวนทางการเมืองและเศรษฐกิจในสหภาพโซเวียตทำให้เวียดนามมั่นใจยิ่งขึ้นว่า เวียดนามมีอาจพึ่งพิงสหภาพ

โซเวียดนามต่อไปอีกได้ และนี่ก็เป็นเหตุปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้เวียดนามจำต้องปรับเปลี่ยนนโยบายทั้งหมด

ในปี 2533 รายได้ประชาชาติต่อหัวของเวียดนามตกประมาณปีละ 200 เหรียญอเมริกัน ในขณะที่รายได้ประชาชาติต่อหัวของไทยเท่ากับ 1,468 เหรียญอเมริกัน แตกต่างกันมากกว่า 7 เท่า แม้จะสมมติให้อัตราการจำเรี่ยเก็บโตทางเศรษฐกิจของไทยอยู่ในระดับปีละ 4% และเวียดนามปีละ 8% เวียดนามก็ยังคงต้องใช้เวลากว่า 50 ปี จึงจะไล่กวัดไทยทัน (*The Economist*, July 6-12, 1991)

หนทางเดียวที่เวียดนามจะไล่ทันไทยในช่วงเวลาอันรวดเร็วขึ้นก็คือ การภาวนาให้เกิด รสช.2 ขึ้นในประเทศไทย และผู้นำฝ่ายทหารขึ้นมาเป็นรัฐบาล โดยกุมบังเหียนทางเศรษฐกิจเสียเอง

เวียดนามกับการไล่กวตเศรษฐกิจไทย (2)

การฟื้นฟูสัมพันธไมตรีระหว่างสหรัฐอเมริกากับเวียดนามมิได้เป็นเพียงหัวเลี้ยวหัวต่อของอนาคตเวียดนามเท่านั้น หากยังมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยด้วย

สุนทรภษาของประธานาธิบดีบิล คลินตัน เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2538 ประกาศสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับเวียดนาม ทั้งนี้โดยอ้างเหตุผลว่า เวียดนามได้ให้ความร่วมมืออย่างดียิ่งในการค้นหาทหารอเมริกันที่สาบสูญระหว่างการทำสงครามอินโดจีน (Missing in Action - MiA) การฟื้นฟูสัมพันธไมตรีจะมีผลในการดึงเวียดนามเข้าสู่ชุมชนโลก เพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยสันติสุข ซึ่งยังประโยชน์ต่อเสถียรภาพทางการเมืองระหว่างประเทศในเอเชีย นอกจากนี้ ก่อนที่การฟื้นฟูสัมพันธไมตรีจะเป็นไปอย่างเต็มรูป เวียดนามก็ต้องปรับตัวเข้าสู่ระเบียบโลก มิใช่เฉพาะแต่การเดินแนวทางเศรษฐกิจเสรี หากยังรวมถึงการยอมรับสิทธิมนุษยชน และสิทธิพื้นฐานของแรงงานอีกด้วย ประธานาธิบดีคลินตันหวังเป็นอย่างยิ่งว่า การฟื้นฟูสัมพันธไมตรีจะก่อคุณูปการให้ประชาชนชาวเวียดนามมีเสรีภาพดุจเดียวกับที่เกิดขึ้นในอาณาจักรไซเวียตและยุโรปตะวันออก

ด้วยเหตุที่ประธานาธิบดีคลินตันมีชนกติดหลังในฐานะที่หลบเลี่ยงการถูกเกณฑ์ทหารเพื่อรบในอินโดจีนเมื่อสามทศวรรษที่แล้ว การฟื้นฟูสัมพันธไมตรีกับเวียดนามจึงเป็นไปด้วยความ ระมัดระวังยิ่ง ความเชื่องช้าในการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตเกิดจากอาการเกร็งของประธานาธิบดีคลินตันนั่นเอง

ความพ่ายแพ้ของสหรัฐอเมริกาในสงครามเวียดนามในฤดูใบไม้ผลิปี 2518 จนถึงขั้นต้องวิ่งหนีตุ๊ดตื้อออกจากประเทศนั้น ฝังรอยแค้นในหัวใจของประชาชนชาวอเมริกันจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งครอบครัวทหารที่ตายและสูญหายในสงครามครั้งนั้น แรงต่อต้านจากทหารผ่านศึก และครอบครัวทหารเหล่านี้มีมากพอที่รัฐบาลอเมริกันชุดแล้วชุดเล่าต้องให้ความสำคัญ และนี่เองที่ทำให้การฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตเป็นไปด้วยความยากลำบาก

แต่เวียดนามก็มีส่วนโดดเดี่ยวตนเอง การบุกยึดกัมพูชาด้วยกำลังทหารในปี 2521 ด้วยเหตุที่เขมรแดงไม่ยอมสยบเป็นบรืวาร ทำให้สหรัฐอเมริการ่วมกับสาธารณรัฐประชาชนจีนและ

กลุ่มประเทศอาเซียนโดดเดี่ยวเวียดนาม หากสหภาพโซเวียตสามารถอ้างฐานะผู้อุปถัมภ์ต่อไปได้ เวียดนามอาจไม่รู้สึกถึงความโดดเดี่ยวนัก แต่เป็นเพราะสหภาพโซเวียตปรับตัวสู่แนวทางเสรีนิยม ด้วยนโยบายกลาสโนสต์ (Glasnost) และเปเรสตรอยก้า (Perestroika) ประกอบกับความอ่อนแอทางเศรษฐกิจทำให้สหภาพโซเวียตมีอาจเกือหนุนเวียดนามในทางเศรษฐกิจอย่างเต็มที่ สถานการณ์ที่แปรเปลี่ยนไปเหล่านี้มีส่วนบีบบังคับให้เวียดนามต้องปรับตัวอย่างสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิรูปเศรษฐกิจหรือที่รู้จักกันในนามนโยบาย 'ดอยหมอย' (Doi Moi) ซึ่งเริ่มปรับตัวสู่แนวนโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยมนับแต่ปี 2532 เป็นต้นมา

แต่การฟื้นตัวทางเศรษฐกิจของเวียดนามเป็นไปอย่างเชื่องช้ายิ่ง เนื่องจากมิได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศและมิได้มีการลงทุนจากต่างประเทศอย่างพอเพียง การณ์ทั้งหมดนี้ติดขัดด้วยเหตุที่ยังไม่มีการฟื้นฟูสัมพันธไมตรีกับสหรัฐอเมริกา

รัฐบาลอเมริกันชุดแล้วชุดเล่าได้ใช้ประเด็นการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตเป็นเครื่องมือในการกดดันให้เวียดนามเข้าสู่ 'ระบิเยบโลก' ในปี 2534 รัฐบาลยอร์จ บุช กำหนดเงื่อนไขให้เวียดนามถอนทหารออกจากกัมพูชา และให้ประชาชนชาวกัมพูชามีเสรีภาพในการกำหนดทางเลือกของตนเอง อีกทั้งกำหนดว่า เวียดนามจักต้องให้ความร่วมมือในการค้นหาทหารอเมริกันที่สูญหายในสงครามด้วย จึงจะพิจารณาสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูต เวียดนามได้ปฏิบัติตามเงื่อนไขทั้งสองนี้อย่างดียิ่ง บัดนี้ ไม่เพียงแต่จะไม่มีกองกำลังเวียดนามในกัมพูชาเท่านั้น หากทว่าประชาชนชาวกัมพูชายังสามารถปกครองตนเองอีกด้วย ส่วนในประเด็นการค้นหาทหารอเมริกันนั้นแล้ว ผู้นำรัฐบาลอเมริกันต่างก็ตระหนักถึงความร่วมมือที่ได้รับจากเวียดนาม

ในเดือนกุมภาพันธ์ 2537 รัฐบาลคลินตันยกเลิกประกาศห้ามชาวอเมริกันค้าขายกับเวียดนาม มาตรการดังกล่าวนี้มีมาแต่ปี 2507 เมื่อสงครามเวียดนามทวีความรุนแรง ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศทั้งสองหยุดชะงักไปถึงสามทศวรรษ

ด้วยเหตุที่เวียดนามเป็นตลาดที่มีช่องโอกาสในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้อีกมาก กลุ่มพ่อค้านายทุนอเมริกันจึงพยายามกดดันให้รัฐบาลอเมริกันคืนดีกับเวียดนาม หอการค้าอเมริกันในประเทศไทยยื่นข้อเรียกร้องนี้ต่อรัฐบาลอเมริกันตั้งแต่ปี 2531 ต่อมาในเดือนมกราคม 2537 กลุ่มธุรกิจอเมริกันหลายกลุ่มร่วมกันจัดตั้ง Coalition of U.S.-Vietnam Trade เพื่อลobbี้ให้รัฐบาลคลินตันฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตกับเวียดนาม สื่อมวลชนในสหรัฐอเมริกาที่มีส่วนร่วมสร้างกระแสดังกล่าวนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์ *The New York Times* และ *The Washington Post* รวมตลอดจนสื่อมวลชนที่มีแนวความคิดเสรีนิยมอื่น ๆ

บรรยากาศทางการเมืองภายในสหรัฐอเมริกาเกื้อกูลต่อการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตกับเวียดนาม แม้จะมีการต่อต้านจากกลุ่มอนุรักษนิยม แต่รัฐบาลคลินตันก็ได้รับการ

หนุนช่วยจากทหารผ่านศึกที่มีความเห็นว่า ความขัดแย้งระหว่างสหรัฐอเมริกากับเวียดนามน่าจะยุติลงได้แล้ว นายทหารผ่านศึกชาวเวียดนามอย่างน้อย 2 นายที่มีส่วนหนุนช่วยประธานาธิบดีคลินตันในเรื่องนี้ คนหนึ่งได้แก่ นายพลจอห์น เวสซี (John Vessey) อีกคนหนึ่งได้แก่ นายจอห์น แมกเคน (John McCain) วุฒิสมาชิกแห่งมลรัฐอริโซนา สังกัดพรรครีพับลิกัน

สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศมีส่วนเร่งเร้าการฟื้นฟูสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศทั้งสองด้วย อาเซียนเตรียมรับเวียดนามเข้าเป็นภาคีในช่วงปลายเดือนกรกฎาคม 2538 ซึ่งจะตามมาด้วยการเป็นสมาชิกเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) เมื่อสหรัฐอเมริกาไม่สามารถโดดเดี่ยวเวียดนามดังนโยบายที่เป็นมา การฟื้นฟูสัมพันธไมตรีจึงเป็นทางออกที่เหมาะสม เพราะจะช่วยเกื้อกูลให้กลุ่มพ่อค้านายทุนอเมริกันเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในดินแดนที่มีประชากรกว่า 70 ล้านคน ซึ่งมากเป็นอันดับที่ 13 ของโลกอีกด้วย แม้ว่าประธานาธิบดีคลินตันจะระมัดระวังไม่กล่าวถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการฟื้นฟูสัมพันธไมตรีก็ตาม

สัมพันธภาพที่เลื่อมทราลงระหว่างสหรัฐอเมริกากับสาธารณรัฐประชาชนจีน ก็เป็นปัจจัยสำคัญอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลในการเร่งเร้าการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างสหรัฐอเมริกากับเวียดนาม ดังที่นายเฮนรี คิสซิงเจอร์ (Henry Kissinger) ผู้ทรงอิทธิพลในด้านการต่างประเทศของรัฐบาลอเมริกันหลายยุคสมัย เคยกล่าวไว้ว่า หากจะทำความศึกกับเวียดนามก็ต้องจับมือกับสาธารณรัฐประชาชนจีน แต่ถ้าต้องทำความศึกกับสาธารณรัฐประชาชนจีน ก็ควรจะจับมือกับเวียดนาม ดูเหมือนว่า รัฐบาลคลินตันจะปฏิบัติตามคำแนะนำนี้อย่างดียิ่ง

เวียดนามหวังเป็นอย่างยิ่งว่า การฟื้นฟูสัมพันธไมตรีกับสหรัฐอเมริกาก็จะเกื้อกูลให้เวียดนามก้าวสู่ยุคแห่งความรุ่งโรจน์ทางเศรษฐกิจ อย่างน้อยที่สุดความช่วยเหลือจากต่างประเทศจะมีมากขึ้น การกู้เงินจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ สะดวกขึ้น และท้ายที่สุด การลงทุนจากต่างประเทศจะเพิ่มพูนขึ้น

ผู้นำเวียดนามหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เวียดนามจะได้กวาดล้างคอมมิวนิสต์ไทยได้ทันแม้ความหวังนั้นแลดูห่างไกล แต่ก็มีเหตุผลน่าเชื่อว่า ระยะห่างระหว่างสังคมเศรษฐกิจประเทศทั้งสองนี้จะลดลง หากการลงทุนจากต่างประเทศมีปริมาณมากพอ ไม่เพียงแต่เศรษฐกิจเวียดนามจะทะยานขึ้นเท่านั้น หากทว่าเวียดนามยังได้ประโยชน์จากการถ่ายทอดเทคโนโลยีระหว่างประเทศด้วย การลงทุนจากต่างประเทศมิได้นำมาซึ่งเครื่องจักรและอุปกรณ์การผลิตสมัยใหม่เท่านั้น แต่ยังนำมาซึ่งเทคโนโลยีที่ฝังอยู่ในตัวเครื่องจักรและอุปกรณ์การผลิตนั้นด้วย (embodied technology)

เวียดนามมีแรงงานราคาถูก จึงมีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ในการผลิตที่ใช้แรงงานเข้มข้น (labour-intensive production) ในขณะที่แรงงาน

ราคาถูกกำลังหมดไปจากสังคมเศรษฐกิจไทย ภาคเศรษฐกิจที่ใช้แรงงานเข้มข้น โดยเฉพาะภาคเศรษฐกิจข้าว และอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเข้มข้น ดังเช่นอุตสาหกรรมสิ่งทอ จะเป็นภาคเศรษฐกิจที่เวียดนามสามารถไล่กวาดสังคมเศรษฐกิจไทย ยิ่งเมื่อมีการลงทุนใหม่ ซึ่งนำมาซึ่งโรงงานและเครื่องจักรที่ทันสมัยด้วยแล้ว ก็ยังเป็นการเพิ่มความเร็วในการวิ่งไล่กวาดด้วย ในที่สุดแล้ว สังคมเศรษฐกิจไทยจะไม่สามารถดำรงโครงสร้างการผลิตที่ใช้แรงงานเข้มข้นต่อไปได้

กระนั้นก็ตาม ก่อนที่เวียดนามจะเร่งความเร็วในการวิ่งไล่กวาดสังคมเศรษฐกิจไทยได้ ก็ต้องพินิจร่างกายให้แข็งแรงสมบูรณ์ การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (infrastructure) เป็นเรื่องเร่งด่วน ไม่ว่าจะเป็นการประปา การไฟฟ้า ระบบโทรคมนาคม ถนนและทางหลวง ระบบการขนส่งทั้งทางบก เรือ และอากาศ การเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่า ก็คือ การตรากฎหมายเศรษฐกิจสมัยใหม่ การปรับปรุงระเบียบการบริหารรัฐกิจที่ล้าหลัง และการปราบปรามการฉ้อราษฎร์บังหลวง หากยังไม่มีเปลี่ยนแปลงในเรื่องเหล่านี้ ย่อมยากที่จะได้เห็นกองทัพนักลงทุนจากต่างประเทศ

ก่อนที่กองทัพนักลงทุนจะตบเท้าเข้าสู่เวียดนาม เวียดนามจำเป็นต้องสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหรัฐอเมริกาชนิดเต็มรูป อุปสรรคในเรื่องนี้ยังไม่หมดไป ในเมื่อผู้นำพรรครีพับลิกันขัดขวางการสถาปนาความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ แต่อุปสรรคที่สำคัญยิ่งกว่าอยู่ที่รัฐบาลเวียดนามเอง ความสัมพันธ์ชนิดเต็มรูปจะยังมีไม่ได้ ตราบใดที่ยังคงมีการลิดรอนสิทธิมนุษยชนและสิทธิพื้นฐานของแรงงานในเวียดนาม และตราบเท่าที่เวียดนามยังมิได้ป้องกันและปราบปรามยาเสพติดอย่างเต็มที่ ปมเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้เวียดนามสามารถโลดแล่นในสังคมโลกต่อไปได้ อยู่ที่การได้รับการปฏิบัติเยี่ยงชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่ง (Most-favoured Nation) จากนานาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากประเทศมหาอำนาจ และการเข้าเป็นสมาชิกองค์การการค้าโลก (WTO) มิฉะนั้นสินค้าเวียดนามจะมิได้รับการปฏิบัติเสมอด้วยสินค้าชาติอื่นๆ ในสังคมโลก แต่เวียดนามจะได้รับ MFN และเป็นสมาชิก WTO ได้ก็ต่อเมื่อเวียดนามปรับทิศทางเศรษฐกิจสู่แนวทางเสรีนิยม ทั้งในด้านการผลิต การค้า และการเงินระหว่างประเทศ

บัดนี้ เวียดนามอยู่ ณ จุดปล่อยตัวในลู่วิ่งทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ กว่าจะเริ่มวิ่งได้คงต้องกินเวลาอีกหลายปี การกล่าวถึงการเร่งความเร็วในการวิ่ง ยังเป็นเรื่องห่างไกลนัก

ភាគីសាម

ខេត្តសៀមរាប

เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ

ภายหลังจากที่ใช้เวลาในการเจรจนานถึง 14 เดือน สหรัฐอเมริกา แคนาดา และเม็กซิโกก็บรรลุข้อตกลงในการจัดตั้ง 'เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ' (North America Free Trade Agreement = NAFTA) เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม 2535 ก่อนหน้านั้น สหรัฐอเมริกาได้ทำข้อตกลงการค้าเสรีกับแคนาดา ซึ่งมีผลบังคับตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2532 เป็นต้นมา หลังจากนั้นจึงพยายามดึงเม็กซิโกเข้าร่วมในเขตการค้าเสรีด้วย ประธานาธิบดีบิล คลินตัน เคยฝันหวานว่าเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือจะขยายไปสู่อเมริกากลางและอเมริกาใต้ หากฝันนี้เป็นจริง เขตการค้าเสรีอเมริกาจะครอบคลุมตั้งแต่มลรัฐอลาสก้าจนจรด Tierra del Fuego ซึ่งเป็นจุดใต้สุดของอเมริกาใต้ ด้วยเหตุดังนั้น ข้อตกลงเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือจึงมีบทบัญญัติเปิดช่องให้รับสมาชิกใหม่ได้ ทั้งนี้เป็นที่คาดกันว่า ชิลีจะเป็นประเทศต่อไปที่จะทำข้อตกลงการค้าเสรีกับสหรัฐอเมริกาในปีหน้า และเข้าร่วมเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือในภายหลัง

เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือมีประชากร 360 ล้านคน และมีการค้าระหว่างประเทศมูลค่าประมาณ 6 ล้านล้านเหรียญอเมริกัน นับเป็นเขตการค้า (trading bloc) ที่ใหญ่เป็นลำดับสอง รองจากเขตเศรษฐกิจยุโรป (European Economic Area = EEA) ซึ่งเพิ่งจะลงนามจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2535 ระหว่างประชาคมยุโรป (EC) กับกลุ่มประเทศในเขตการค้าเสรียุโรป (European Free Trade Area = EFTA)

ข้อตกลงในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือจะมีผลบังคับใช้นับตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2537 เป็นต้นไป ในทันทีที่ข้อตกลงนี้มีผลบังคับใช้ภาคีสมาชิกทั้งสามตกลงที่จะลดอากรขาเข้าสำหรับรายการสินค้าประมาณครึ่งหนึ่งของจำนวนสินค้าที่มีการค้าขายกันทั้งหมด โดยกำหนด เป้าหมายไว้ว่า จะเลิกจัดเก็บภาษีศุลกากรทั้งหมดภายใน 15 ปี ทั้งนี้โดยมีข้อตกลงพิเศษสำหรับสินค้าบางรายการ อาทิเช่น

(1) การค้าสินค้าเกษตรจะเป็นไปอย่างเสรีภายในกำหนด 10 ปี ยกเว้นสินค้าเกษตรบางรายการที่ขยายกำหนดการเลิกเก็บอากรขาเข้าเป็น 15 ปี สินค้าในกลุ่มหลังนี้ตามที่ปรากฏในรายงานข่าวหนังสือพิมพ์บางฉบับประกอบด้วยข้าวโพด ถั่วเหลือง และน้ำส้ม

(2) การค้าสิ่งทอและเสื้อผ้าสำเร็จรูปจะมีการผ่อนปรนการควบคุมมาตรการกำหนดโควตาจะต้องยกเลิกไปทันทีเมื่อข้อตกลงนี้มีผลบังคับใช้ และจะมีการผ่อนปรนมาตรการที่สำคัญอื่นๆ ภายในกำหนด 6 ปี โดยที่ตั่งเป้าหมายไว้ว่า เมื่อพ้นกำหนด 10 ปีไปแล้ว การค้าสิ่งทอและเสื้อผ้าสำเร็จรูปจะเป็นไปอย่างเสรี

(3) การค้ารถยนต์จะได้รับยกเว้นอากรขาเข้า แต่รถยนต์ที่ผลิตจะต้องใช้ชิ้นส่วนที่ผลิตในประเทศทั้งสาม (local content) ในสัดส่วนสูง จึงจะได้ประโยชน์จากการลดหย่อนและยกเว้นอากรขาเข้า ในการนี้มีข้อตกลงในรายละเอียดว่า เมื่อข้อตกลงนี้มีผลบังคับใช้ รถยนต์ที่ผลิตในเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือจะต้องใช้ชิ้นส่วนพื้นเมืองอย่างน้อย 50% เพิ่มขึ้นอย่างน้อย 56% ภายในกำหนด 4 ปี และเมื่อสิ้นปีที่ 8 (พ.ศ. 2544) จะต้องใช้ชิ้นส่วนพื้นเมืองอย่างน้อย 62.5%

(4) ตลาดการเงินจะเปิดเสรีระหว่างภาคีสมาชิก ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2543 เป็นต้นไป ภาคีสมาชิกสามารถเข้าไปจัดตั้งธนาคารพาณิชย์ บริษัทเงินทุน และบริษัทหลักทรัพย์ได้โดยเสรี ข้อตกลงนี้คลุมถึงธุรกิจประกันภัยด้วย

(5) เม็กซิโกยินยอมให้สหรัฐอเมริกาและแคนาดาเข้าไปลงทุนในอุตสาหกรรมปิโตรเลียมและปิโตรเคมี โดยข้อจำกัดต่าง ๆ จะหมดไปภายใน 10 ปี

(6) ภาคีสมาชิกตกลงที่จะให้มีคณะกรรมการไตรภาคี เพื่อทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยและระงับข้อพิพาทเกี่ยวกับมาตรฐานด้านสิ่งแวดล้อม โดยที่ยังคงยินยอมให้ภาคีสมาชิกแต่ละประเทศยึดถือมาตรฐานด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสาธารณสุข และด้านความปลอดภัยของตนไว้ตามเดิม แต่ห้ามลดหย่อนมาตรฐานเหล่านี้จากระดับที่เป็นอยู่เพียงเพื่อที่จะดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศ

แม้จะมีการลงนามในข้อตกลงเพื่อจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือไปแล้วก็ตาม แต่ข้อตกลงดังกล่าวจะต้องได้รับสัตยาบันจากรัฐสภาในประเทศภาคีสมาชิกทั้งสาม จึงจะมีผลบังคับใช้ เมื่อพิจารณาในแง่นี้ อุปสรรคในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือยังไม่หมดไป เพราะแรงต่อต้านข้อตกลงนี้ปรากฏอยู่ในประเทศภาคีสมาชิกทั้งสาม เม็กซิโกอาจมีปัญหาน้อยที่สุดในหมู่ภาคีสมาชิก พรรค PRI (Institutional Revolutionary Party) ของประธานาธิบดีคาร์ลอส ซาลินาส เดอ กอร์ตารี (Carlos Salinas de Gortari) ปกครองเม็กซิโกอย่างต่อเนื่องเป็นเวลามากกว่า 60 ปี แคนาดาค่อนข้างจะมีปัญหาการเมืองภายใน พรรค Progressive Conservatives ของนายกรัฐมนตรีไบรอัน มัลโรนีย์ (Brian Mulroney) แม้จะมีเสียงข้างมากในรัฐสภา แต่คะแนนเสียงเกินกว่าครึ่งหนึ่งเพียง 10 เสียง มิหนำซ้ำคะแนนนิยมในตัวนาย มัลโรนีย์เองก็ตกต่ำลงอย่างน่าใจหาย ทั้งนี้เนื่องจากแคนาดาเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรง ข้อตกลงการค้าเสรีที่แคนาดาทำกับสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีผลบังคับใช้มาตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2532 ไม่สามารถช่วยฉุดแคนาดาขึ้นจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำได้ เพราะสหรัฐอเมริกาที่ประสบกับ

ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุดังนั้น ประชาชนชาวแคนาดาโดยทั่วไปจึงมองไม่เห็นอานิสงส์ของการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ ผู้นำชาวแคนาดาบางคนถึงกับกล่าวหาว่าการเร่งลงนามในข้อตกลงนี้ก็เพียงเพื่อช่วยกอบกู้สถานการณ์การเลือกตั้งประธานาธิบดีของนายฮอร์จ บุษ ซึ่งกำลังเป็นรองนายบิล คลินตันแห่งพรรคเดโมแครต ในขณะที่คะแนนนิยมของนายมัลโรนีย์กำลังตกต่ำลง คะแนนนิยมที่ชาวแคนาดามีต่อนายจังก์ ครีเตียง (Jean Chretien) หัวหน้าพรรคเสรีนิยม (Liberal Party) และนางออเดรย์ แมกัลฟลิน (Audrey McLaughlin) หัวหน้าพรรค New Democratic Party กลับเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยที่หัวหน้าพรรคฝ่ายค้านทั้งสองแสดงท่าทีคัดค้านข้อตกลงเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนืออย่างชัดเจน

ประธานาธิบดีฮอร์จ บุษ คงจะต้องใช้กำลังภายในอย่างมหาศาลในการผลักดันให้รัฐสภาอเมริกันยอมให้สัตยาบันแก่ข้อตกลงนี้ เพราะมีการต่อต้านข้อตกลงนี้จากผู้นำกรรมาธิการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และผู้นำกลุ่มผลประโยชน์บางกลุ่ม วุฒิสมาชิก และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางคน ทั้งที่สังกัดพรรครีพับลิกันและพรรคเดโมแครต แสดงท่าทีต่อต้านข้อตกลงนี้ ข้อที่น่าสังเกตก็คือ รัฐสภาอเมริกันจะพิจารณาให้สัตยาบันในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือในเดือนพฤศจิกายน 2535 ซึ่งใกล้ที่จะมีการเลือกตั้งประธานาธิบดีอเมริกัน

ผู้นำกรรมาธิการอเมริกันต่อต้านการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือด้วยเหตุผลที่ว่า ข้อตกลงดังกล่าวนี้จะมีผลให้การว่างงานในสหรัฐอเมริกาเพิ่มขึ้น เพราะด้วยข้อตกลงนี้ นายทุนอเมริกันและนายทุนแคนาดาจะพากันย้ายแหล่งที่ตั้งของโรงงานไปสู่เม็กซิโก เพื่อจะประโยชน์จากแรงงานราคาถูก ผลกระทบในข้อนี้จะมีมากเป็นพิเศษสำหรับอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเข้มข้น (labour-intensive industries) โดยที่ในปัจจุบันการว่างงานในระบบเศรษฐกิจอเมริกัน ก็อยู่ในระดับสูงอยู่แล้ว บรรดาวุฒิสมาชิกและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่เป็นตัวแทนของมลรัฐที่มีอัตราการว่างงานสูงพากันต่อต้านการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ บางคนถึงกับกล่าวหาว่า ข้อตกลงนี้เป็นโครงการสร้างงานให้แก่ชาวเม็กซิกัน แต่สิ่งที่ชาวอเมริกันต้องการก็คือ โครงการสร้างงานสำหรับชาวอเมริกัน

ผู้นำขบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่อต้านการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือด้วยเหตุผลที่ว่า เม็กซิโกมีมาตรฐานด้านสิ่งแวดล้อมค่อนข้างต่ำ และมีอาจเทียบเทียมได้กับสหรัฐอเมริกาและแคนาดา ผู้ประกอบการในเม็กซิโกสามารถผลิตสินค้าและบริการ ต่าง ๆ ได้ โดยไม่ต้องคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อมมากนัก การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือซึ่งจะมีผลให้มีการย้ายโรงงานเข้าไปสู่เม็กซิโกมากขึ้น ย่อมจะสร้างปัญหาสิ่งแวดล้อม จนยากแก่การเยียวยา โดยที่ในปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมในบริเวณพรมแดนระหว่างสหรัฐอเมริกากับเม็กซิโกก็ร้ายแรงมากอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม ในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกา

เหนือครั้งนี้ รัฐบาลอเมริกันและเม็กซิโกได้ทำข้อตกลงที่จะร่วมกันแก้ปัญหามลภาวะในบริเวณแม่น้ำริโอแกรนด์ (Rio Grande) โดยใช้งบประมาณ 460 ล้านดอลลาร์อเมริกัน

นอกเหนือจากมาตรฐานด้านสิ่งแวดล้อมแล้ว เม็กซิโกยังมีการใช้แรงงานเด็กค่อนข้างมาก ไม่เพียงแต่จะไม่มีการคุ้มครองแรงงานเด็กอย่างมีประสิทธิภาพเท่านั้น หากว่าการคุ้มครองแรงงานและสวัสดิภาพแรงงานยังค่อนข้างต่ำอีกด้วย นอกจากนี้ มาตรฐานการคุ้มครองผู้บริโภคค่อนข้างหย่อนยาน ซึ่งมีผลกระทบต่อคุณภาพของสินค้าที่ผลิตด้วย ผู้นำกรรมกรชาวแคนาดาบางคนเรียกร้องให้ภาคีสมาชิกเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือกำหนดมาตรฐานการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มาตรฐานการคุ้มครองผู้บริโภค และมาตรฐานการคุ้มครองแรงงาน ในทำนองเดียวกับที่กำหนดไว้ในกฎบัตรสังคมยุโรป (European Social Charter) ของประชาคมยุโรป

แม้ว่ากระแสการต่อต้านการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือจะค่อนข้างรุนแรงในสหรัฐอเมริกาและแคนาดา แต่ก็เป็นที่เชื่อกันว่า ในที่สุดแล้วรัฐสภาในประเทศทั้งสองคงจะให้สัตยาบันแก่ข้อตกลงดังกล่าวนี้ ประวัติศาสตร์คงจะไม่ซ้ำรอยเหมือนครั้งที่รัฐบาลอเมริกันต้องหน้าแตก เมื่อรัฐสภาอเมริกันไม่ยอมให้สัตยาบันแก่กฎบัตรฮาวานา (Havana Charter) อันมีผลให้องค์การการค้าระหว่างประเทศ (International Trade Organization = ITO) ต้องแท้งก่อนคลอด และทำให้ต้องร่าง GATT ขึ้นมาแทน

การก่อเกิดของเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือจะมีผลกระทบต่อสังคมโลกอย่างค่อนข้างสำคัญ โครงสร้างทางเศรษฐกิจของสังคมโลกจะแปรเปลี่ยนไป การแข่งขันกันเป็นศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจระหว่างสองฝ่ายฝั่งของมหาสมุทรแอตแลนติกจะรุนแรงยิ่งขึ้น ซึ่งจะมีผลกระทบต่อกระแสการค้าระหว่างประเทศและการเคลื่อนย้ายเงินทุนระหว่างประเทศ การเปลี่ยนแปลงนี้มิได้เกิดขึ้นโดยฉับพลัน แต่จะค่อย ๆ เกิดขึ้น และจะเห็นภาพอย่างชัดเจนในอีก 15 ปีข้างหน้า

เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือกับสังคมโลก

การรวมกลุ่มการค้า (trading blocs) แม้จะมีไม่ปรากฏการณ์ใหม่ แต่ก็ปรากฏการณ์ที่เพิ่งจะขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา การรวมกลุ่มการค้าดังกล่าวนี้มีทั้งสมัครนวย ดังเช่นประชาคมยุโรป สโมสรชนชั้นกลาง ดังเช่นอาเซียน และสมัครคนจน ดังเช่นประชาคมเศรษฐกิจอเมริกากลาง (Central American Economic Community) การทำข้อตกลงการค้าเสรีที่ดี และการทำข้อตกลงเพื่อจัดตั้งประชาคมเศรษฐกิจหรือตลาดรวมที่ดี ล้วนมีผลเสมือนหนึ่งการกำหนดระเบียบการค้าระหว่างประเทศอันเป็นที่ยอมรับร่วมกันของภาคีสมาชิก ประพฤติกรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า นานาประเทศเริ่มปฏิเสธระเบียบการค้าระหว่างประเทศที่บังคับใช้อยู่ในปัจจุบัน อันได้แก่ ข้อตกลงทั่วไปว่าด้วยภาษีศุลกากรและการค้า (GATT) ทั้งนี้มีข้อนำสังเกตว่า บรรดาประเทศมหาอำนาจ ซึ่งมีบทบาทในการจัดระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศ เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง และได้ร่างกฎข้อบังคับของ GATT ไปในทางที่เกื้อกูลผลประโยชน์ของตนเองต่างพากันหลบเลี่ยงและหาประโยชน์จากช่องโหว่ของ GATT โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีพฤติกรรมที่ขัดต่อปรัชญาเศรษฐกิจเสรีนิยม อันเป็นหลักการพื้นฐานของ GATT ความพยายามที่จะแก้ไขเพิ่มเติมกฎข้อบังคับของ GATT ในรอบการเจรจาอุรุกวัย (Uruguay Round) เพื่อให้การค้าระหว่างประเทศขยายตัวและเป็นธรรมมากขึ้น มีที่ทำว่าจะไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

กฎข้อบังคับของ GATT มีลักษณะเป็นข้อตกลงพหุภาคี (multilateral agreement) ซึ่งบังคับใช้กับภาคีสมาชิกนักร้อยประเทศ GATT จึงมีสภาพเสมือนหนึ่งระเบียบการค้าระหว่างประเทศของสังคมโลก หากทุกประเทศในโลกเข้าเป็นสมาชิกของ GATT การค้าระหว่างประเทศในสังคมโลกก็จะดำเนินอยู่บนพื้นฐานของกฎข้อบังคับเดียวกัน หากกฎข้อบังคับดังกล่าวนี้มีความเป็นธรรม การค้าระหว่างประเทศก็จะถูกกำกับให้มีความเป็นธรรมด้วย แต่ถ้าหากกฎข้อบังคับดังกล่าวนี้ขาดความเป็นธรรมก็ต้องพยายามแก้ไขให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น ภาคีสมาชิกจึงจะยอมรับและปฏิบัติตามกฎข้อบังคับนี้

การที่สังคมโลกมีระเบียบการค้าระหว่างประเทศเพียงระเบียบเดียว ย่อมอำนวยความสะดวกหลายประการ ในประการสำคัญก็คือ ความโปร่งใสและไม่สลับซับซ้อน หากสังคมโลก

ไม่มีระเบียบการค้าระหว่างประเทศที่บังคับใช้ร่วมกันก็ต้องมีการจัดระเบียบระหว่างกลุ่มประเทศเล็กๆ จำนวนหลายๆ กลุ่ม ผลก็คือ สังคมโลกจะมีระเบียบการค้าที่บังคับใช้เฉพาะภูมิภาคจำนวนหลายระเบียบ ซึ่งทำให้ระเบียบการค้าระหว่างประเทศขาดความโปร่งใสและมีความสลับซับซ้อนมากกว่าการมีระเบียบการค้าเพียงระเบียบเดียว การจัดระเบียบการค้าเฉพาะภูมิภาคนั้นมีต้นทุนที่ต้องเสีย และการที่ต้องจัดระเบียบการค้าเฉพาะภูมิภาคหลายต่อหลายระเบียบ ย่อมทำให้สังคมโลกต้องเสียต้นทุนไปในการนี้เป็นจำนวนมาก แต่ระเบียบการค้าเฉพาะภูมิภาคอาจแก้ไขเพิ่มเติมได้ง่าย ต่างกับระเบียบการค้าที่มีลักษณะเป็น 'ระเบียบโลก' ดังเช่น GATT ที่การแก้ไขเพิ่มเติมทำได้ยากยิ่ง ดังจะเห็นได้จากการเจรจาการค้ารอบอุรุกวัยที่ยังไม่ลุล่วงในขณะนี้

ข้อตกลงในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) แม้จะมีภาคีสมาชิก 3 ประเทศ อันได้แก่ สหรัฐอเมริกา แคนาดา และเม็กซิโก แต่ก็เริ่มต้นจากข้อตกลงการค้าเสรีระหว่างสหรัฐอเมริกากับแคนาดา ซึ่งมีลักษณะเป็นข้อตกลงทวิภาคี (bilateral agreement) โดยที่ในอนาคตอันใกล้นี้ ซิลีจะเข้ามาเป็นสมาชิกของเขตการค้าเสรีนี้ด้วย และจะขยายเขตครอบคลุมอเมริกากลางและอเมริกาใต้ต่อไป ในขณะเดียวกันนี้ สหรัฐอเมริกาก็กำลังเจรจาในแนวทางที่จะทำข้อตกลงการค้าเสรีกับประเทศต่างๆ หลายต่อหลายประเทศ ดังเช่นอิสราเอล เกาหลีใต้ กลุ่มประเทศอาเซียน และกลุ่มประเทศในกลุ่มสมุทรคาริบเบียน ด้วยนโยบายเช่นนี้ สหรัฐอเมริกาจะสามารถขยายเครือข่ายแห่งข้อตกลงการค้าเสรีจนครอบคลุมทั่วโลก ข้อตกลงการค้าเสรีอเมริกาเหนือจะค่อยๆ พัฒนาไปเป็นระเบียบการค้าระหว่างประเทศของสังคมโลก แต่กระบวนการพัฒนาเป็นระเบียบโลกดังกล่าวนี้ย่อมกินเวลายาวนาน โดยอาจต้องใช้เวลาร้อยปีกว่าที่จะได้ระเบียบโลกอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะไม่เพียงแต่จะต้องเสียเวลาในการทำข้อตกลงการค้าเสรีระหว่างสหรัฐอเมริกากับประเทศในภูมิภาคต่างๆ เท่านั้น หากทว่ายังต้องเสียเวลาในการปรับข้อตกลงเหล่านี้ให้เป็นระเบียบโลกอันหนึ่งอันเดียวกันอีกด้วย การเริ่มต้นจากข้อตกลงทวิภาคีไปสู่ระเบียบโลกจึงต้องใช้เวลาอันยาวนานและเสียต้นทุนสูง ในเมื่อสังคมโลกมีระเบียบการค้าระหว่างประเทศอยู่แล้ว ก็น่าที่จะปรับปรุงระเบียบนี้ให้เป็นธรรมและมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ข้อตกลงในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือจะมีผลในการส่งเสริมการค้าระหว่างสหรัฐอเมริกา แคนาดา และเม็กซิโกอย่างค่อนข้างสำคัญ ในด้านหนึ่ง การลดอากรขาเข้าจนถึงกับทำลายกำแพงภาษีในที่สุดนั้น ย่อมมีส่วนช่วยเพิ่มพูนการค้าระหว่างประเทศทั้งสามไม่มากนักน้อย ในอีกด้านหนึ่ง กระแสการค้าระหว่างประเทศอาจแปรเปลี่ยนไป โดยสินค้าที่นำเข้าจากนอกเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนืออาจจะลดลง และการนำเข้าจากประเทศภาคีสมาชิกด้วยกันเองจะมีมากขึ้น หากการจัดตั้งเขตการค้าเสรีมีผลให้ราคาสินค้าภายในเขตถูกลงและสามารถแข่งขันกับสินค้านอกเขตได้ แม้ว่าการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือจะไม่ขัดต่อบทบัญญัติของ GATT เนื่องจากมาตรา 24 แห่งข้อบังคับของ GATT อนุญาตให้มีการทำข้อตกลงการค้าเสรี (Free

Trade Agreement) ได้ แต่ผู้นำสาธารณรัฐประชาชนจีนก็ยังเรียกร้องให้ GATT ตรวจสอบว่าการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือขัดต่อบทบัญญัติของ GATT หรือไม่ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าบทบัญญัติของ GATT จะเกื้อกูลให้จัดตั้งเขตการค้าเสรีได้ แต่การจัดตั้งเขตการค้าเสรีน่าจะขัดต่อหลักการปฏิบัติอย่างไม่ลำเอียง (Non-Discrimination Principle) และหลักการค้าเสรี อันเป็นปรัชญาพื้นฐานของ GATT เพราะในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีนั้น จะมีการยกเว้นและลดหย่อนอากรขาเข้าสำหรับสินค้าที่มาจากประเทศภาคีสมาชิก แต่จะมีการเก็บอากรขาเข้าตามปกติสำหรับสินค้าที่มาจากประเทศที่ไม่ได้เป็นสมาชิก การปฏิบัติอย่างลำเอียงจึงเกิดขึ้น ด้วยการปฏิบัติอย่างลำเอียงเช่นนี้เอง บรรดาประเทศที่อยู่นอกเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือซึ่งต้องพึ่งพิงสหรัฐอเมริกา แคนาดา และเม็กซิโกเป็นตลาดสินค้าออกที่สำคัญจึงพากันหันเห เพราะเกรงว่าข้อตกลงดังกล่าวนี้จะบั่นทอนการส่งออก ความหวั่นหวอนนี้มีมากเป็นพิเศษในญี่ปุ่น กลุ่มประเทศอาเซียน และ Asian NICs เพราะประเทศเหล่านี้ต้องพึ่งพิงอเมริกาเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาเป็นตลาดสินค้าออกที่สำคัญ (ดูตาราง) ในระยะสั้นปัญหาจะมีมากเป็นพิเศษกับอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเข้มข้น (labour-intensive industries) เนื่องจากเม็กซิโกมีแรงงานราคาถูก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมสิ่งทอและเสื้อผ้า อุตสาหกรรมอาหารกระป๋อง และอุตสาหกรรมรองเท้า ในระยะยาว ความเสียเปรียบของประเทศคู่ค้านอกอเมริกาเหนือจะขยายปริมาณมณฑลมากขึ้น เมื่อกำแพงภาษีภายในอเมริกาเหนือค่อยๆ ทยอยลง และเมื่อโรงงานอุตสาหกรรมโยกย้ายจากสหรัฐอเมริกาและแคนาดาเข้าไปสู่เม็กซิโกมากขึ้น

เม็กซิโกจะกลายเป็นศูนย์ดึงดูดเงินทุนระหว่างประเทศที่สำคัญในอนาคต โดยขึ้นมาเป็นคู่แข่งกับอินโดจีน สาธารณรัฐประชาชนจีน และยุโรปตะวันออก ทั้งนี้ไม่เพียงแต่จะมีเงินทุนโยกย้ายจากสหรัฐอเมริกาและแคนาดาเท่านั้น หากทว่ายังมีเงินทุนเคลื่อนย้ายจากนอกเขตอเมริกาเหนืออีกด้วย บรรดาประเทศที่ต้องพึ่งพิงอเมริกาเหนือเป็นตลาดสินค้าออกที่สำคัญ หากไม่สามารถลดการพึ่งพิงดังกล่าวนี้ด้วยการกระจายตลาดออกไปได้ ก็ต้องตัดสินใจเข้าไปลงทุนในเม็กซิโกเพื่อเป็นฐานการผลิตสำหรับส่งออกไปยังสหรัฐอเมริกาและแคนาดา ทั้งนี้เพื่อให้ได้ประโยชน์จากข้อตกลงการค้าเสรีในภูมิภาคนี้

การรวมกลุ่มการค้าด้วยการทำข้อตกลงการค้าเสรี ดังเช่นการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือนี้ ดูเผินๆ แล้วเป็นนโยบายที่สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจเสรีนิยม แท้ที่จริงแล้วหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะแม้ว่ากำแพงภาษีระหว่างประเทศภาคีสมาชิกจะหมดไปในที่สุด แต่กำแพงภาษีที่กีดขวางสินค้าจากนอกเขตยังคงมีอยู่ การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือจึงมีผลในการเร่งเร้าให้มีการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอื่นๆ ตามมา ประชาคมยุโรปกำลังเร่งรัดการจัดตั้งตลาดเดี่ยว (Single Europe) และอาเซียนกำลังเร่งรัดการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) หากสหรัฐอเมริกาสามารถสร้างวงไพบูลย์ทางเศรษฐกิจด้วยการขยายปริมาณของเขตการค้าเสรี

ประชาคมยุโรปก็สามารถใช้ยุทธวิธีเดียวกัน ศูนย์อำนาจดั้งเดิมทั้งสองของระบบทุนนิยมโลกอาจจะใช้อาณาจักรทางเศรษฐกิจของตนเป็นฐานในการต่อรองผลประโยชน์ระหว่างศูนย์ ยิ่งการจัดตั้งกลุ่มการค้าขายตัวมากและเร็วเพียงใด ความต้องการที่จะแก้ไขกฎข้อบังคับของ GATT ก็จะต้องยิ่งอ่อนระหอยโรยแรง และความโอนอ่อนผ่อนปรนในการเจรจาก็จะยิ่งมีน้อยลงมากเพียงนั้น

บัดนี้ สังคมโลกกำลังอยู่บนมรรควิถีของสภาพไร้ระเบียบโลก

ตารางที่ 1
การค้าระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับสหรัฐอเมริกา
ปี 2533

(%)

ประเทศ	สินค้าออกที่ส่งไปขาย สหรัฐาคิดเป็นร้อยละของ สินค้าออกรวม	สินค้านำเข้าจากสหรัฐาคิด เป็นร้อยละของสินค้าเข้า รวม
1. สาธารณรัฐประชาชนจีน	11	11
2. Asian NICs		
2.1 เกาหลีใต้	32	24
2.2 ไต้หวัน	31	23
2.3 ฮองกง	25	8
2.4 สิงคโปร์	24	20
3. ASEAN		
3.1 อินโดนีเซีย	14	12
3.2 มาเลเซีย	17	17
3.3 ฟิลิปปินส์	37	19
3.4 ไทย	23	15
4. ญี่ปุ่น	32	24

ที่มา ASEAN Economic Bulletin (November 1991), p. 133

หมายเหตุ สถิติสินค้าออกของสาธารณรัฐประชาชนจีนที่ส่งไปยังสหรัฐอเมริกาดำกว่าความเป็นจริงมาก เนื่องจากมิได้รวมสินค้าออกที่ส่งผ่านฮ่องกง

สหภาพยุโรปกับเครือข่ายทางเศรษฐกิจ ระหว่างประเทศ

การลงนามในข้อตกลงเพื่อจัดตั้งเขตการค้าเสรี (Free Trade Area) เมื่อวันศุกร์ที่ 29 กันยายน 2538 ระหว่างสหภาพยุโรป (EU) กับกลุ่มประเทศ MERCOSUR นับเป็นย่างก้าวสำคัญในการขยายเครือข่ายทางเศรษฐกิจของสหภาพยุโรป

MERCOSUR เป็นตลาดร่วม (common market) แห่งอเมริกาใต้ ประกอบด้วย ภาควิชา 4 ประเทศ อันได้แก่ บราซิล อาร์เจนตินา อุรุกวัย และปารากวัย ซึ่งเพิ่งจัดตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2538

การเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างสหภาพยุโรปกับ MERCOSUR ได้มีมานานพอสมควรแล้ว ในการประชุมร่วมเมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2537 ทั้งสองฝ่ายตกลงที่จะเจรจาเพื่อจัดตั้งเขตการค้าเสรี ข้อตกลงเมื่อวันที่ 29 กันยายน 2538 เป็นผลจากการเจรจาดังกล่าวนี้อย่างแน่นอน ข้อตกลงนี้เขตการค้าเสรีระหว่างสหภาพยุโรปกับ MERCOSUR จะจัดตั้งภายใน 5 ปี โดยมีเป้าหมายที่จะขยายความร่วมมือไปสู่ด้านเศรษฐกิจ การเมือง วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีด้วย ข้อตกลงยังระบุอย่างชัดเจนว่า ภาควิชาเขตการค้าเสรีที่จะจัดตั้งขึ้นใหม่นี้จะต้องปกครองโดยยึดหลักนิติธรรม (rule of law) โดยมีนัยสำคัญว่า หากการเมืองการปกครองเบี่ยงเบนจากระบบประชาธิปไตย หรือมีการก่อรัฐประหารในประเทศใด ประเทศดังกล่าวจะสิ้นสมาชิกภาพของเขตการค้าเสรีนี้โดยอัตโนมัติ นับเป็นกรณีแรกที่ข้อตกลงการค้าเสรีมีปมเงื่อนไขเกี่ยวกับระบอบการเมืองการปกครอง ข้อตกลงนี้ยังเรียกร้องให้คู่สัญญาเร่งกระชับความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างประเทศ เพื่อให้การจัดตั้งเขตการค้าเสรีบรรลุเป้าหมายรวดเร็วขึ้น นอกจากนี้ยังเรียกร้องให้ภาควิชาตกลงหลักการเกี่ยวกับนโยบายต่างประเทศร่วมกันอีกด้วย

ความสำเร็จของสหภาพยุโรปในการเชื่อมสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับกลุ่มประเทศ MERCOSUR ถือได้ว่าเป็นการดีทำยครว หรือ 'ปิดล้อม' สหรัฐอเมริกาทางเศรษฐกิจ การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) อันประกอบด้วยสหรัฐอเมริกา แคนาดา และเม็กซิโก เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2537 มีส่วนเร่งให้ประเทศต่างๆ ในละตินอเมริกาสร้างเครือข่ายเพื่อขยายฐาน

ทางเศรษฐกิจ เพราะไม่แน่ใจว่าการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือจะก่อผลกระทบด้านลบแก่ต้นหรือไม่ MERCOSUR ก่อเกิดขึ้นเพื่อลดสภาวะความไม่แน่นอนดังกล่าวนี้ สหรัฐอเมริกามีแผนการที่จะขยายเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือให้ครอบคลุมตั้งแต่จุดเหนือสุดของอเมริกาเหนือจนจรดจุดใต้สุดของอเมริกาใต้ เพื่อจัดตั้งเขตเศรษฐกิจอเมริกา แต่การที่ MERCOSUR ไม่รอคอยการผนวกเข้าสู่เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือไม่เพียงแต่จะแสดงให้เห็นว่า ประเทศเหล่านี้ไม่ต้องการเป็นเบี้ยหมากรุกของสหรัฐอเมริกา และพึงพิงสหรัฐอเมริกาเกินไปเท่านั้น หากยังแสดงให้เห็นอีกด้วยว่า ประเทศเหล่านี้สามารถริเริ่มการจัดตั้งเขตการค้าเสรีได้เอง โดยไม่ต้องรอคอยเมตตาจากสหรัฐอเมริกา

การที่ MERCOSUR ตกลงจัดตั้งเขตการค้าเสรีกับสหภาพยุโรปครั้งนี้ มีผลกระทบต่อแผนการขยายฐานทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาไม่น้อย เมื่อคำนึงถึงข้อเท็จจริงที่ว่า ภาครัฐ MERCOSUR ดังเช่นบราซิลและอาร์เจนตินาเป็น 'ยักษ์ใหญ่' ทางเศรษฐกิจในละตินอเมริกา การผนึกตัวทางเศรษฐกิจครั้งนี้ ย่อมทำให้ MERCOSUR มีอำนาจต่อรองมากขึ้น หาก MERCOSUR จะผนวกเข้าสู่เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือในอนาคต MERCOSUR อยู่ในฐานะที่จะเสนอข้อเรียกร้องได้ดีขึ้น

แม้ว่าชิลีกำลังถูกผนวกเข้าสู่เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือในอนาคตอันใกล้นี้ แต่เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือมีอาจเทียบเคียงได้กับเขตการค้าเสรี EU/MERCOSUR ซึ่งมีประชากรรวมกันทั้งสิ้นประมาณ 25% ของจำนวนประชากรโลก และมีผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) ประมาณ 45% ของโลก

การผนึกตัวของยุโรปตะวันตกเป็นยุทธวิธีในการธำรงฐานะสัมพัทธ์ของประเทศอุตสาหกรรมเก่า เริ่มจากการจัดตั้งประชาคมเศรษฐกิจยุโรป (EEC) ตามสนธิสัญญากรุงโรม ปี 2500 โดยมีภาคีสมาชิกแรกเริ่มเพียง 6 ประเทศ อันได้แก่ เยอรมนีตะวันตก ฝรั่งเศส อิตาลี เบลเยียม เนเธอร์แลนด์ และลักเซมเบิร์ก ส่วนประเทศที่มีได้เป็นภาคีตลาดร่วมยุโรปร่วมกันจัดตั้งสมาคมการค้าเสรียุโรป (European Free Trade Association = EFTA) ในปี 2503 โดยในขั้นแรกมีภาคี 7 ประเทศ ซึ่งเรียกกันว่า Seven Sisters อันได้แก่ ออสเตรเลีย เดนมาร์ก นอร์เวย์ สวีเดน สวิตเซอร์แลนด์ โปรตุเกส และสหราชอาณาจักร

อย่างไรก็ตาม EFTA ต้องสูญเสียสมาชิกให้แก่ EEC ในเวลาต่อมา เมื่อ EEC ขยายฐานครั้งแรก (First Enlargement) ด้วยการรับเดนมาร์กและสหราชอาณาจักรเข้าเป็นสมาชิกในปี 2516 และต่อมาในปี 2529 โปรตุเกสถอนตัวจาก EFTA ไปเข้าเป็นสมาชิกประชาคมยุโรป แม้ EFTA จะสูญเสียเดนมาร์ก สหราชอาณาจักร และโปรตุเกส แต่ก็ได้สมาชิกใหม่ อันได้แก่ ไชเชนแลนด์ (2513) ฟินแลนด์ (2529) และลักเซมเบิร์ก (2535)

ประชาคมเศรษฐกิจยุโรป (EEC) แปรสภาพเป็นประชาคมยุโรป (EC) ในเวลาต่อมา นอกจากการรับสมาชิกเพิ่มครั้งแรกในปี 2516 โดยมีสหราชอาณาจักร เดนมาร์ก และไอร์แลนด์เข้าเป็นสมาชิกใหม่แล้ว ก็มีการขยายรับสมาชิกใหม่ระลอกที่สอง (Second Enlargement) ซึ่งเริ่มต้นด้วยกรีซในปี 2524 ตามมาด้วยสเปนและปอร์ตุเกสในปี 2529

EC มิได้ตั้งป้อมเป็นศัตรูกับ EFTA ในทางเศรษฐกิจ หากแต่มีการทำข้อตกลงการค้าเสรีกับภาคี EFTA เป็นรายประเทศ โดยมีข้อตกลงการค้าเสรีกับออสเตรีย สวีเดน สวิตเซอร์แลนด์ และไอซ์แลนด์ในเดือนธันวาคม 2515 และมีข้อตกลงการค้าเสรีกับนอร์เวย์และฟินแลนด์ในปี 2516

การเชื่อมสัมพันธ์ระหว่าง EC กับ EFTA คืบหน้าต่อไปในปี 2527 เมื่อมีการประชุม ณ ประเทศลักเซมเบิร์ก ซึ่งยังผลให้กำแพงภาษีระหว่าง EC กับ EFTA หดไป และทั้งสองฝ่ายจะไม่ใช้มาตรการการควบคุมการค้าเชิงปริมาณอีกต่อไป นอกจากนี้ทั้งสองฝ่ายยังตกลงที่จะแสวงหาความร่วมมือในด้านอื่นด้วย

ในปี 2532 นายฌักส์ เดอลอร์ (Jacques Delors) ประธานคณะกรรมการประชาคมยุโรปเสนอให้ผนึก EC และ EFTA เข้าด้วยกัน การเจรจาเริ่มต้นเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2533 จนกระทั่งบรรลุข้อตกลงในการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยุโรป (European Economic Area = EEA) โดยมีการลงนามในข้อตกลงเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2535 ณ เมือง Oporto ประเทศปอร์ตุเกส

การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยุโรป (EEA) มิได้เป็นไปโดยราบรื่น เพราะศาลยุติธรรมแห่งประชาคมยุโรป (EC Court of Justice) พิพากษาว่า ข้อตกลง EEA ขัดต่อสนธิสัญญากรุงโรม จึงต้องมีการเจรจาทำข้อตกลงกันใหม่ นอกจากนี้ ประชาชนชาวสวิสลงประชามติไม่ให้สัตยาบันแก่ข้อตกลง EEA สวิตเซอร์แลนด์จึงมิได้เข้าร่วมลงนามในข้อตกลงจัดตั้ง EEA เมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2536 และแล้วเขตเศรษฐกิจยุโรปก็ถือกำเนิดเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2537 อันเป็นวันเดียวกับการจัดตั้งเขตการค้าอเมริกาเหนือ

เขตเศรษฐกิจยุโรปจัดตั้งขึ้นบนพื้นฐานของเสรีภาพทางเศรษฐกิจ 4 ประเภท หรือที่เรียกกันว่า Four Freedoms อันได้แก่ เสรีภาพในการเคลื่อนย้ายสินค้า เสรีภาพในการเคลื่อนย้ายบริการ เสรีภาพในการเคลื่อนย้ายทุน และเสรีภาพในการเคลื่อนย้ายแรงงาน ข้อตกลง EEA มิได้ครอบคลุมเรื่องการเกษตร การปรับตัวทางการคลังเข้าสู่ระบบเดียวกัน (Fiscal Harmonization) และการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจร่วมกับประชาคมยุโรป (EC Common Policies)

เขตเศรษฐกิจยุโรปมีประชากร 372 ล้านคน และมีการค้าระหว่างประเทศคิดเป็นร้อยละ 43.2 ของการค้าของโลก นับเป็นเขตเศรษฐกิจที่ยิ่งใหญ่มาก

อย่างไรก็ตาม เมื่อประชาคมยุโรปคืบหน้าไปสู่สหภาพยุโรป (EU) ตามสนธิสัญญา มาสทริชต์ (Maastricht Treaty) ภาคี EFTA บางประเทศมิได้เข้าร่วมด้วย ในการประชุมสุดยอดสหภาพยุโรป (European Council Summit) ณ เกาะ Corfu ระหว่างวันที่ 24-25 มิถุนายน 2537 เฉพาะออสเตรีย ฟินแลนด์ และสวีเดนเท่านั้นที่ลงนามเข้าร่วมสหภาพยุโรป การลงนามนี้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2538 เป็นต้นมา

สหภาพยุโรปมิได้จำกัดการขยายเครือข่ายทางเศรษฐกิจเฉพาะกับ EFTA และ MERCOSUR เท่านั้น หากยังมีแผนการที่จะขยายฐานเศรษฐกิจให้กว้างใหญ่ไพศาลออกไป พัฒนาการที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

(1) สหภาพยุโรปได้ทำข้อตกลงการค้าเสรีกับ Estonia, Latvia และ Lithuania เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2537 ข้อตกลงจำกัดเฉพาะสินค้าอุตสาหกรรมและครอบคลุมสินค้าเกษตรบางประเภท

(2) สหภาพยุโรปทำข้อตกลงจัดตั้งสหภาพศุลกากร (Customs Union) กับเตอร์กี เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2538 ตามข้อตกลงนี้ สินค้าที่เตอร์กีนำเข้าจากสหภาพยุโรปก็ดี และที่สหภาพยุโรปนำเข้าจากเตอร์กียก็ดี ไม่ต้องเสียอากรขาเข้า แต่การนำเข้าสินค้าจากนอกเขตจะเก็บอากรขาเข้าในพิสัยอัตราเดียวกัน โดยที่สหภาพยุโรปยังจำกัดการนำเข้าสินค้าเกษตรบางประเภท ข้อตกลงการจัดตั้งสหภาพศุลกากรระหว่างสหภาพยุโรปกับเตอร์กีน่าจะลุล่วงตั้งแต่ปลายปี 2537 แต่เป็นเพราะเสียงคัดค้านจากกรีซ ซึ่งมีข้อพิพาทกับเตอร์กีมามาก่อน ทำยี่สุดกรีซยินยอมให้ความเห็นชอบกับข้อตกลงนี้ โดยมีข้อแลกเปลี่ยนว่า สหภาพยุโรปจะต้องพิจารณาปรับไชปรัสเข้าเป็นสมาชิกในอนาคตอันใกล้

(3) สหภาพยุโรปมีแผนเชื่อมสัมพันธ์กับยุโรปตะวันออก คณะกรรมาธิการยุโรปในการประชุมเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2537 มีมติให้เร่งผนวกยุโรปตะวันออกเข้าสู่เขตเศรษฐกิจยุโรป

(4) คณะกรรมาธิการยุโรปเสนอให้สหภาพยุโรปพิจารณาจัดตั้ง 'เขตเศรษฐกิจยูโร-เมดิเตอร์เรเนียน' (EMEA = Euro-Mediterranean Economic Area) ร่วมกับประเทศต่างๆ ในแอฟริกาเหนือและตะวันออกกลาง ประเทศที่อยู่ในข่ายที่สหภาพยุโรปตั้งเข้าสู่ EMEA ได้แก่ มอริอากโค ตูนิเซีย อัลจีเรีย ลิเบีย อียิปต์ จอร์แดน ซีเรีย เลบานอน และอิสราเอล การจัดตั้ง EMEA จะเป็นไปในแนวทางเดียวกับการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยุโรป

ณ บัดนี้ สหภาพยุโรปกำลังอยู่ในกระบวนการขยายเครือข่ายทางเศรษฐกิจ โดยที่มีการผนึกตัวภายในทวีปยุโรป และการขยายฐานข้ามทวีป การผนึกตัวภายในทวีปยุโรปเห็นได้

จากการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยุโรป (EEA) และการผนวกภาคี EFTA เข้าสู่สหภาพยุโรป รวมตลอดจนการผนวกเดนมาร์กและยุโรปตะวันออก ส่วนการขยายฐานข้ามทวีปเห็นได้จากการจัดตั้งเขตการค้าเสรีร่วมกับกลุ่มประเทศ MERCOSUR ในละตินอเมริกา และแผนการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยูโร-เมดิเตอร์เรเนียน (EMEA)

สหภาพยุโรปกำลังอยู่บนเส้นทางของการเป็นเขตเศรษฐกิจยักษ์ใหญ่ (super bloc) โดยมีรูปธรรมที่ชัดเจนยิ่ง เขตเศรษฐกิจอเมริกาตามหลังมาโดยมีระยะห่างพอสมควร โดยที่ยังไม่เห็นเงาของเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิก

EMEA

การประชุม ณ นครบาร์เซโลนา (Barcelona Conference) ประเทศสเปน ระหว่างวันที่ 27-28 พฤศจิกายน 2538 จบลงด้วยชัยชนะของสหภาพยุโรป

ข้อตกลงสำคัญจากการประชุมครั้งนี้ ก็คือ การจัดตั้ง "เขตเศรษฐกิจยุโรปเมดิเตอร์เรเนียน" (Euro-Mediterranean Economic Area) เรียกย่อ ๆ ว่า EMEA

นับเป็นก้าวอย่างสำคัญของสหภาพยุโรปในการสร้างเขตเศรษฐกิจยักษ์ใหญ่ (super bloc) อันมียุโรปตะวันตกเป็นฐาน

สหภาพยุโรป (European Union = EU) พัฒนาจากประชาคมเศรษฐกิจยุโรป (European Economic Community = EEC) ซึ่งก่อตั้งขึ้นตามสนธิสัญญากรุงโรม (Treaty of Rome) ปี 2500 ต่อมาได้ปรับเปลี่ยนเป็นประชาคมยุโรป (European Community = EC) ในปี 2510 ด้วยการผนวกเข้ากับประชาคมถ่านหินและเหล็กกล้ายุโรป (European Coal and Steel Community = ECSC) และประชาคมพลังงานปรมาณูยุโรป (European Atomic Energy Community = EURATOM) ต่อมาประชาคมยุโรปได้ก้าวต่อไปเป็นสหภาพยุโรปตามสนธิสัญญา มาสทริชต์ (Maastricht Treaty) ปี 2534

ประชาคมเศรษฐกิจยุโรป (EEC) เมื่อแรกก่อตั้งมีสมาชิก 6 ประเทศ ต่อมา มีการขยายจำนวนภาคีสมาชิกครั้งแรก (First Enlargement) ในปี 2516 ด้วยการรับเดนมาร์ก สหราชอาณาจักร และไอร์แลนด์ ตามมาด้วยการขยายรับสมาชิกใหม่ระลอกที่สอง (Second Enlargement) ซึ่งเริ่มด้วยการรับกรีซในปี 2524 สเปนและโปรตุเกสในปี 2529

นับแต่เริ่มก่อตั้ง ประชาคมเศรษฐกิจยุโรปมีความสัมพันธ์อันดีกับภาคีสมาคมการค้าเสรียุโรป (European Free Trade Association = EFTA) ต่อมาได้ทำข้อตกลงการค้าเสรีกับภาคี EFTA เป็นรายประเทศในช่วงปี 2515-2516 และท้ายที่สุด สหภาพยุโรป (EU) ผนวกเข้ากับ EFTA เป็น "เขตเศรษฐกิจยุโรป" (European Economic Area = EEA) ทั้งนี้ นับตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2537 เป็นต้นมา ต่อมาภาคี EFTA 3 ประเทศได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกสหภาพยุโรป ได้แก่ ออสเตรเลีย ฟินแลนด์ และสวีเดน ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2538 เป็นต้นมา

สหภาพยุโรปมีแผนการขยายฐานเศรษฐกิจที่ชัดเจน นอกเหนือจากการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยุโรปแล้ว สหภาพยุโรปได้ทำข้อตกลงการค้าเสรีกับบรรดารัฐในกลุ่มสมุทรบอลติก (Baltic States) อันได้แก่ เอสโตเนีย แลตเวีย และลิทัวเนียในปี 2537 และกำลังดำเนินการผนวกยุโรปตะวันออกเข้าสู่เขตเศรษฐกิจยุโรปด้วย ก่อนหน้านั้นในเดือนกันยายน 2538 สหภาพยุโรปบรรลุข้อตกลงกับกลุ่มตลาดร่วมละตินอเมริกา หรือ MERCOSUR อันประกอบด้วยบราซิล อาร์เจนตินา อุรุกวัย และปารากวัย ในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีภายในปี 2543

ข้อตกลงการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยุโรปเมดิเตอร์เรเนียนเป็นไปตามยุทธศาสตร์ของสหภาพยุโรปในการขยายเครือข่ายทางเศรษฐกิจ (Networking) ด้วยการผนวกประเทศในกลุ่มสมุทรเมดิเตอร์เรเนียนและตะวันออกกลางรวม 12 ประเทศ ได้แก่ มอลต้า ไชปรัส เดอร์บี อียิปต์ ตูนิเซีย มอริออคโค อัลจีเรีย เลบานอน จอร์แดน ซีเรีย ปาเลสไตน์ และอิสราเอล ซึ่งน่าสังเกตว่าเป็นประเทศมุสลิมถึง 9 ประเทศ

คำถามพื้นฐานมีอยู่ว่า สหภาพยุโรปหวังประโยชน์อะไรบ้างจากการขยายเครือข่ายทางเศรษฐกิจครั้งนี้?

ประโยชน์ที่เห็นได้โดยชัดเจน ก็คือ ตลาดที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ในขณะที่สหภาพยุโรป (15 ประเทศ) มีประชากร 375 ล้านคน กลุ่มประเทศที่จะผนวกเข้ากับสหภาพยุโรปครั้งนี้ มีประชากร 380 ล้านคน แม้จะยังคงมีความล้าหลังทางเศรษฐกิจ แต่ส่วนใหญ่มีรายได้จากการส่งออกผลิตภัณฑ์ปิโตรเลียม และอยู่ในกระบวนการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจ สหภาพยุโรปไม่ได้หวังประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น หากยังหวังประโยชน์จากแรงงานราคาถูกในประเทศเหล่านั้นอีกด้วย ซึ่งอาจจูงใจให้อุตสาหกรรมต่าง ๆ ในสหภาพยุโรปย้ายที่ตั้งโรงงาน

สหภาพยุโรปหวังเป็นอย่างยิ่งว่า การผนวกประเทศในกลุ่มสมุทรเมดิเตอร์เรเนียนและตะวันออกกลางจะเกื้อกูลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในประเทศเหล่านี้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อสหภาพยุโรปโดยอ้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสกัดแรงงานอพยพ ในปัจจุบันมีแรงงานเดิร์กจำนวนมากลักลอบเข้าไปทำงานในสหภาพยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยอรมนี และมีแรงงานจากอัฟริกาเหนือจำนวนมากอีกเช่นกันลักลอบเข้าไปทำงานในยุโรปตอนใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝรั่งเศส สเปน ปอร์ตุเกส และอิตาลี หากการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศขยายตัวในอัฟริกาเหนือและตะวันออกกลาง การจ้างงานย่อมมีมากขึ้น ซึ่งจะช่วยสกัดแรงงานอพยพโดยอ้อม อันเป็นการช่วยลดทอนปัญหาเศรษฐกิจและสังคมในสหภาพยุโรปด้วย

การประชุม ณ เมืองบาร์เซโลนากำหนดเป้าหมายไว้ว่า เขตเศรษฐกิจยุโรปเมดิเตอร์เรเนียนจะเป็นเขตการค้าเสรีภายในปี 2553 ซึ่งเป็นกำหนดเวลาหลังการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยุโรปละตินอเมริกาถึง 10 ปี หากทุกอย่างเป็นไปตามกำหนดการ เมื่อถึงปี 2553 สหภาพยุโรปจะมีฐานและเครือข่ายทางเศรษฐกิจที่กว้างใหญ่ไพศาลมาก ไม่เฉพาะแต่ยุโรปตะวันตก

หากคลุมถึงกลุ่มสมุทรเมดิเตอร์เรเนียน ตะวันออกกลาง และละตินอเมริกา และมีความเป็นไปได้สูงยิ่งที่จะคลุมถึงยุโรปตะวันออกด้วย

ข้อที่น่าสังเกตยิ่งก็คือ กำหนดการปี 2553 เป็นจังหวะก้าวเดียวกับที่ APEC ปรับสู่เขตการค้าเสรี โดยที่ภาคที่เป็นประเทศที่พัฒนาแล้วต้องขจัดอุปสรรคการค้าและการลงทุนให้หมดสิ้นไป ส่วนภาคที่เป็นประเทศด้อยพัฒนายึดถือกำหนดการปี 2563 ในขณะที่ Osaka Summit ในเดือนพฤศจิกายน 2538 มิได้กำหนดแผนปฏิบัติการของ APEC อย่างเด่นชัด จนกล่าวได้ว่าไม่มีความคืบหน้าไปจาก Bogor Summit สหภาพยุโรปกำลังย่างก้าวไปเป็นเขตเศรษฐกิจยักษ์ใหญ่อย่างเป็นรูปธรรมยิ่ง

แต่การจัดตั้งเขตการค้าเสรีระหว่างประเทศที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน ประเทศที่อ่อนแอกว่าย่อมต้องเสียเปรียบ อุตสาหกรรมในประเทศเหล่านี้ต้องล่มสลายเนื่องเพราะมีอาชวาทสินค้าเข้าจากประเทศที่เจริญกว่าได้ ในกรณีนี้ บรรดาประเทศในกลุ่มสมุทรเมดิเตอร์เรเนียนและตะวันออกกลางล้วนแล้วแต่เสียเปรียบภาคีสหภาพยุโรปทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้เองการจัดตั้งเขตการค้าเสรีมีอาชวาทกระทำโดยทันทีทันใด หากแต่ต้องมีช่วงเวลาแห่งการปรับตัว

การประชุม ณ เมืองบาร์เซโลนาครั้งนี้ นอกจากจะกำหนดเงื่อนไขเวลา 15 ปี สำหรับการปรับตัวแล้ว สหภาพยุโรปยังตกลงที่จะให้เงินช่วยเหลือและเงินกู้ที่มีเงื่อนไขผ่อนปรน (soft loan) แก่กลุ่มประเทศที่ด้อยฐานะกว่านี้รวม 12,000 ล้านดอลลาร์ ด้วยการช่วยเหลือทางการเงินดังกล่าวนี้ การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยุโรปเมดิเตอร์เรเนียนจึงบรรลุข้อตกลงได้โดยง่าย

แต่การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยุโรปเมดิเตอร์เรเนียนใช้ว่าจะปราศจากอุปสรรคเสียเลยทีเดียว อุปสรรคสำคัญเกี่ยวพันกับการเมืองระหว่างประเทศ การดึงอิสราเอลเข้ามาร่วมกลุ่มก่อให้เกิดความไม่พอใจแก่กลุ่มประเทศอาหรับมากพอสมควร เสียงทักท้วงของซีเรียทำให้การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจดังกล่าวนี้เชื่องช้าอยู่บ้าง แต่สหภาพยุโรปพยายามชูธงเศรษฐกิจ และเรียกร้องให้ประเทศต่าง ๆ ที่จะเข้าร่วมกลุ่มครั้งนี้ล้มเลิกประเด็นความขัดแย้งทางการเมืองชั่วคราว

สหภาพยุโรปพยายามดึงปาเลสไตน์มาร่วมกลุ่มด้วย ในขณะที่สันติภาพในตะวันออกกลางยังไม่แน่ชัดว่าเป็นสันติภาพถาวร และอาณัติของชาวปาเลสไตน์ยังมีความไม่แน่นอนอยู่มาก สหภาพยุโรปอาจมีความมุ่งหวังอันยาวไกลว่า ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจจากการรวมกลุ่มอาจช่วยลดทอนความขัดแย้งทางการเมืองลงได้บ้าง แต่สหภาพยุโรปก็กังวลใจตลึงหวาดกลัวว่าอิรักอย่างเห็นได้ชัด การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยุโรปเมดิเตอร์เรเนียนจึงเป็นการโดดเดี่ยวอิรักในทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้มีความเป็นไปได้สูงว่า เมื่ออิรักปรับตัวเข้าสู่ 'ระเบียบโลก' สหภาพยุโรปอาจดึงอิรักเข้าร่วมกลุ่มในภายหลัง

การโดดเดี่ยวลิเบียก็ด้วยเหตุผลเดียวกับการโดดเดี่ยวอิรัก เพราะทั้งลิเบียและอิรักถือเป็น 'ผู้ร้าย' ในสังคมโลก ชาตินิยมอำนาจตะวันตกกล่าวหาว่า ลิเบียเป็นฐานที่มั่นของการ

ก่อนการร่ายระหว่างประเทศ การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยูโรเมดิเตอร์เรเนียนครั้งนี้สะท้อนให้เห็นแนวความคิดพื้นฐานข้อหนึ่งว่า การจัดตั้งเขตการค้าเสรีสามารถใช้เป็นอาวุธทางการเมืองระหว่างประเทศได้ บัดนี้ ทั้งอิรักและลิเบียกำลังถูก 'ปิดล้อม' ทางเศรษฐกิจ หากประเทศทั้งสองไม่ปรับตัวเข้าสู่ 'ระเบียบโลก' ย่อมยากที่จะดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิด (outward orientation) ได้ การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยูโรเมดิเตอร์เรเนียนจะมีผลกระทบต่อการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศของลิเบียและอิรัก หากประเทศทั้งสองมิได้เข้าร่วมกลุ่มด้วย

ความขัดแย้งระหว่างกรีซกับเตอร์กี ซึ่งมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีผลกระทบต่อการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยูโรเมดิเตอร์เรเนียนด้วย สหภาพยุโรปเพิ่งทำข้อตกลงกับเตอร์กีในการจัดตั้งสหภาพศุลกากร (Customs Union) เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2538 ทั้งๆที่ควรจะบรรลุข้อตกลงแต่ปี 2537 แต่เป็นเพราะเสียงคัดค้านของกรีซ ข้อตกลงนี้จึงล่าช้ากว่าที่ควร ทำยที่สุด กรีซถอนคำค้าน โดยมีข้อแลกเปลี่ยนว่า สหภาพยุโรปต้องรับไซปรัสเข้าเป็นสมาชิกในอนาคต ทั้งเตอร์กีและไซปรัสเข้าร่วมในเขตเศรษฐกิจยูโรเมดิเตอร์เรเนียนครั้งนี้ด้วย

สหภาพยุโรปกำลังขยายเครือข่ายเป็นเขตเศรษฐกิจยักษ์ใหญ่ แม้การขยายเครือข่าย ในอดีตจะมีปัญหาการเมืองอยู่บ้าง แต่ความรุนแรงมิได้มากเท่าการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจยูโรเมดิเตอร์เรเนียน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการผนึกทางเศรษฐกิจระหว่างอิสราเอลกับกลุ่มประเทศอาหรับ

เขตการค้าเสรีลุ่มสมุทรแอตแลนติก (TAFTA)

การลงนามในสัญญาสัมพันธไมตรีลุ่มสมุทรแอตแลนติก (Trans-Atlantic Relations) ระหว่างนายวิลเลียม คลินตัน ประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกา กับนายฌักส์ ซองแตร์ (Jacques Santer) ประธานคณะกรรมการยุโรป (European Commission) และนายฟิลิปเป กอนซาเลส (Filipe Gonzalez) นายกรัฐมนตรีสเปนในฐานะประธานสหภาพยุโรปเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2538 นับเป็นห้วงเวลาสำคัญในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีลุ่มสมุทรแอตแลนติก (Trans-Atlantic Free Trade Area = TAFTA) ตามสนธิสัญญาดังกล่าวนี้อเมริกาและสหภาพยุโรปตกลงที่จะขจัดกำแพงภาษีระหว่างกันภายในปี ค.ศ. 2000 โดยที่สหภาพยุโรปยินยอมที่จะจ่ายเงินชดเชยแก่สหรัฐอเมริกา หากจำนวนสมาชิกสหภาพยุโรปเพิ่มจาก 12 เป็น 15 ประเทศ

ความคิดที่จะมีข้อตกลงการค้าเสรีระหว่างสหรัฐอเมริกากับประชาคมยุโรปมีมาว่าสองทศวรรษแล้ว นายอัล อุลล์แมน (Al Ullman) วุฒิสมาชิกสังกัดพรรคเดโมแครตแห่งมลรัฐโอเรกอนเสนอความคิดนี้ในทศวรรษ 2510 และต่อมา นายบิล แบรดลีย์ (Bill Bradley) วุฒิสมาชิกสังกัดพรรคเดียวกันแห่งมลรัฐนิวเจอร์ซีย์เสนอความคิดเดียวกัน ในปี 2532 นายเจมส์ เบเกอร์ (James A. Baker) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอเมริกันเจรจากับนายฌักส์ เดอลอร์ (Jacques Delors) ประธานคณะกรรมการยุโรป เพื่อทำข้อตกลงกฎบัตรลุ่มสมุทรแอตแลนติก (Trans-Atlantic Charter) ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นข้อตกลงการค้าเสรี

ภายหลังจากที่มีการให้สัตยาบันข้อตกลงการค้าพหุภาคีรอบอุรุกวัยในปี 2537 นายสจวร์ต ไอเซนสแตต (Stuart Eizenstat) เอกอัครราชทูตอเมริกันประจำสหภาพยุโรปพยายามผลักดันให้มีข้อตกลงการค้าเสรีระหว่างสหรัฐอเมริกากับสหภาพยุโรป นายแอนดริส แวน แอกต์ (Andries van Agt) หัวหน้าคณะผู้แทนคณะกรรมการยุโรปประจำสหรัฐอเมริกาก็เสนอความเห็นในทำนองเดียวกัน ในขณะเดียวกันนายฌัก กรีเซียง (Jean Cretien) นายกรัฐมนตรีคานาดา

เสนอให้ผนึกเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสหภาพยุโรปในทางเศรษฐกิจ

ในปี 2538 ความคิดในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีลุ่มสมุทรแอตแลนติกในหมู่ข้าราชการ ทั้งสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปค่อนข้างสูงงอม ไม่เพียงแต่เท่านั้นผู้นำภาคธุรกิจเอกชนในภูมิภาคทั้งสองต่างเล็งเห็นผลประโยชน์จากการจัดตั้งเขตการค้าเสรีดังกล่าวนี้ และมีการประชุม Trans-Atlantic Business Dialogue (TABD) ในเดือนพฤศจิกายน 2538 ณ นครเซวิลล์ (Seville) ประเทศสเปน เพื่อสร้างแรงกดดันในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีลุ่มสมุทรแอตแลนติก โดยที่ TABD มีการประชุมต่อมาในเดือนมกราคม 2539 ด้วย

ในเดือนมิถุนายน 2538 นายวอร์เรน คริสโตเฟอร์ (Warren Christopher) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอเมริกันประกาศ Trans-Atlantic Initiative ณ นครแมดริด ประเทศสเปน ตามคำประกาศนี้ สหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปต่างยอมรับมาตรฐานสินค้า (product standards) ของกันและกัน จะมีความร่วมมือทางด้านศุลกากรและการส่งเสริมการลงทุนระหว่างประเทศ จะร่วมมือกันในการปราบปรามการค้ายาเสพติดและอาชญากรรมข้ามชาติอื่นๆ จะร่วมมือกันในการควบคุมโรคเอดส์ และร่วมมือกันในการแก้ปัญหาภัยใกล้ทวี

ในเดือนสิงหาคม 2538 เซอร์ลีออน บริตตัน (Leon Brittan) ข้าหลวงด้านการค้าระหว่างประเทศ (Trade Commissioner) แห่งสหภาพยุโรปเสนอเอกสารว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสหภาพยุโรปกับสหรัฐอเมริกาในศตวรรษหน้า โดยนำเสนอแนวความคิดว่าด้วย Trans-Atlantic Economic Space ซึ่งเน้นความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างประเทศ ครั้นในเดือนพฤศจิกายน ศกเดียวกันนั้น ที่ประชุมรัฐมนตรีต่างประเทศแห่งสหภาพยุโรปก็เห็นชอบกับการจัดตั้งเขตการค้าเสรีลุ่มสมุทรแอตแลนติก อันเป็นพื้นฐานให้มีการลงนามในสัญญาสัมพันธไมตรีลุ่มสมุทรแอตแลนติกระหว่างสหรัฐอเมริกากับสหภาพยุโรป เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2538

แม้ว่า TAFTA เริ่มต้นจากข้อตกลงระหว่างสหรัฐอเมริกากับสหภาพยุโรป แต่เป็นที่เข้าใจร่วมกันว่า ภาควิชาการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) ทุกประเทศจะเข้าร่วมเขตการค้าเสรีเขตใหม่นี้ในภายหลัง ในทำนองเดียวกัน ภาควิชาใหม่ของสหภาพยุโรปก็จะเข้าร่วม TAFTA ด้วย ปี 2539 นับเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญที่บ่งบอกอนาคตของ TAFTA หากสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปตกลงกันได้ และสามารถสถาปนาเขตการค้าเสรีภายในปี 2543 เขตการค้าเสรียักษ์ใหญ่ในลักษณะ Super Bloc ก็จะมีปรากฏโฉมอย่างชัดเจน และนับเป็นการผนึกพลังระหว่างประเทศมหาอำนาจเก่าที่เรียงรายอยู่ขอบสมุทรแอตแลนติก เพื่อเผชิญกับเขตเศรษฐกิจอาเซียนแปซิฟิก

(APEC) ที่กำลังก่อร่างสร้างตัวอยู่ในปัจจุบัน หากการรวมตัวสำเร็จลุล่วงด้วยดี TAFTA จะเป็น Super Bloc ที่ไร้เทียมทาน เพราะเป็นเขตเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดผลผลิตมากกว่าครึ่งหนึ่งของผลิตภัณฑ์มวลรวมของโลก (World GDP) และการค้าภายในเขตมีมูลค่ามากกว่า 40% ของการค้าระหว่างประเทศทั้งหมดในโลก

แต่การจัดตั้ง TAFTA มิใช่เรื่องง่าย เพราะความขัดแย้งในด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจระหว่างสหรัฐอเมริกากับสหภาพยุโรปมีอยู่เป็นอันมาก ด้านแรกของปัญหาความขัดแย้งก็คือ การปกป้องสินค้าเกษตร ทั้งสองฝ่ายต่างดำเนินนโยบายปกป้องและการให้เงินอุดหนุนการผลิตทางการเกษตร การละวางจากแนวนโยบายดังกล่าวนี้ต้องเผชิญกับแรงกดดันทางการเมืองภายในประเทศ ประเด็นดังกล่าวนี้เกือบทำให้การเจรจาการค้าพหุภาคีรอบอุรุกวัย (Uruguay Round) ล้มเหลวในปี 2537 มาแล้ว หากทั้งสองฝ่ายมิได้กำหนดแผนการผลจากนโยบายการปกป้องสินค้าเกษตรอย่างราบรื่น การจัดตั้ง TAFTA ก็ต้องเผชิญอุปสรรคตั้งแต่นั้น การปลดปล่อยสินค้าเกษตรให้มีการค้าระหว่างประเทศโดยเสรี (Agricultural Trade Liberalization) จะเป็นประโยชน์แก่ผู้บริโภคทั้งสองฝ่าย เพราะช่วยให้สามารถซื้อสินค้าในราคาถูกลง และจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ส่งออกสินค้าเกษตร เพราะไม่ต้องเผชิญกับกำแพงภาษี นอกจากนี้การปกป้องสินค้าเกษตรมีผลเสมือนหนึ่งการเก็บภาษีจากสินค้าอุตสาหกรรม เมื่อปล่อยให้มีการค้าเสรี ประเทศผู้ส่งออกสินค้าหัตถอุตสาหกรรมก็พลอยได้ประโยชน์ด้วย ญี่ปุ่นและสหภาพยุโรปมีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ในการผลิตสินค้าหัตถอุตสาหกรรมมากกว่าสหรัฐอเมริกา จึงได้ประโยชน์จากนโยบายการค้าสินค้าเกษตรเสรีมากกว่าสหรัฐอเมริกา

ด้านที่สองของปัญหาความขัดแย้งก็คือ สินค้าที่ผลิตโดยใช้เทคโนโลยีขั้นสูง (high-technology goods) ดังเช่นเครื่องบิน อุปกรณ์โทรคมนาคม คอมพิวเตอร์ เซมิคอนดักเตอร์ และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม ทั้งสองฝ่ายต่างมีนโยบายการปกป้องการผลิตสินค้าเหล่านี้ และมีการแข่งขันแย่งตลาดกันอย่างเอาเป็นเอาตาย จนยากที่จะลดราวาศอกได้

ด้านที่สามของปัญหาความขัดแย้งก็คือ นโยบายภาษีศุลกากร การกำหนดพิกัดอัตราอากรขาเข้าของสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปแตกต่างกันมาก ซึ่งสะท้อนให้เห็นนโยบายการปกป้องการผลิตภายในประเทศที่แตกต่างกัน สินค้าเข้าที่เสียอากรขาเข้าในอัตราสูงสุด (tariff peaks) มีโครงสร้างแตกต่างกัน ในกรณีของสหรัฐอเมริกา ได้แก่ สิ่งทอ เครื่องแต่งกาย สินค้าเกษตรบางชนิด เซรามิก และเครื่องแก้ว ในกรณีของสหภาพยุโรป ได้แก่ รถบรรทุกขนาดใหญ่ เซมิคอนดักเตอร์บางประเภท ไม้ อลูมิเนียม สินค้าเกษตรบางประเภท และปลา การตั้งกำแพงภาษี

สำหรับสินค้าเข้าที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติย่อมทำให้ประเทศผู้ส่งออกดังเช่นคานาดาไม่ได้ประโยชน์เท่าที่ควร นอกจากนี้ ทั้งสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปต่างให้สิทธิประโยชน์ทางด้านภาษีศุลกากร (tariff preferences) แก่ประเทศด้อยพัฒนา บางครั้งเป็นการให้ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ แต่บางครั้งก็ด้วยเหตุผลทางการเมือง เมื่อมีการจัดตั้ง TAFTA แล้ว ประเทศที่ได้สิทธิพิเศษทางด้านภาษีศุลกากรจากสหรัฐอเมริกาจะได้สิทธิชนิดเดียวกันจากสหภาพยุโรปโดยอัตโนมัติด้วยหรือไม่ โดยที่อาจถามคำถามนี้ในทางกลับกันด้วย

ด้านที่สี่ของปัญหาความขัดแย้ง ก็คือ การค้าสินค้าวัฒนธรรม ดังเช่นภาพยนตร์และรายการโทรทัศน์ ฝรั่งเศสเป็นผู้นำในการปกป้องวัฒนธรรมยุโรปและสกัดการรุกรานของวัฒนธรรมอเมริกัน ด้วยการให้เงินอุดหนุนในการผลิตภาพยนตร์ และด้วยการกำหนดอัตราส่วนเวลาในการถ่ายทอดรายการโทรทัศน์ต่างประเทศ สหรัฐอเมริกาจะได้ประโยชน์จากนโยบายการค้าเสรี เพราะภาพยนตร์และรายการโทรทัศน์อเมริกันมีลักษณะเป็นผลิตภัณฑ์โลก (global product) โดยที่มีการผลิตจำนวนมาก (mass production) และต้นทุนการผลิตต่ำ

ดังนี้ จะเห็นได้ว่า อุปสรรคของการจัดตั้ง TAFTA มีอยู่น้อยไม่ และมีใช้เรื่องง่ายที่จะขจัดอุปสรรคเหล่านี้ แต่การจัดตั้ง TAFTA จะมีประโยชน์อย่างยิ่งยวดในการขยายขนาดของตลาด ภาควิชา NAFTA ไม่เพียงแต่จะเชื่อมโยงกับสหภาพยุโรปเท่านั้น หากยังเชื่อมโยงกับเขตเศรษฐกิจอื่นๆที่สหภาพยุโรปกำลังเจรจาทำข้อตกลงการค้าเสรี ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มประเทศบอลติก ยุโรปตะวันออก อัฟริกาเหนือ และตะวันออกกลาง ส่วนสหภาพยุโรปก็ได้ประโยชน์จากการขยายตลาดสู่อเมริกาเหนือ การขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจและการจ้างงานเพิ่มขึ้นเท่านั้น หากยังนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตทั้งในสหภาพยุโรปและอเมริกาเหนืออีกด้วย อุตสาหกรรมใดในสหภาพยุโรปที่มีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบน้อยกว่าอเมริกาเหนือ ก็ต้องเสื่อมทรุดและลดความสำคัญในโครงสร้างการผลิตของสหภาพยุโรป การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตในอเมริกาเหนือก็เกิดขึ้นในทำนองเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ย่อมมีผลในการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตในกลุ่มประเทศทั้งสอง โดยที่ผู้บริโภคเป็นฝ่ายได้ประโยชน์จากการซื้อสินค้าในราคาถูกลงและ/หรือได้สินค้าที่มีคุณภาพดีขึ้น

กระนั้นก็ตาม นักเศรษฐศาสตร์บางคนอดตั้งข้อกังขามีได้ว่า การจัดตั้ง TAFTA จะให้ประโยชน์แก่สหภาพยุโรปและอเมริกาเหนือมากปานใด ในเมื่อการค้าและการลงทุนระหว่างภูมิภาคทั้งสองในปัจจุบัน แม้ยังมีได้ผืนนี้กันตัวเป็นเขตเศรษฐกิจเดียวกัน ก็อยู่ในระดับสูงอยู่แล้ว

พัฒนาการล่าสุดในเดือนมิถุนายน 2539 ปรากฏว่าสหรัฐอเมริกาเป็นฝ่ายกลับลำ เมื่อนายจอห์น คอร์นบลัม (John Kornblum) รักษาการรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศกล่าวว่า การจัดตั้ง TAFTA มิใช่วาระเร่งด่วน โดยสหรัฐอเมริกาจะหันมาแก้ปัญหาความขัดแย้งที่มีกับสหภาพยุโรป และพัฒนาความร่วมมือภายใต้ NATO เป็นสำคัญ การกลับลำดังกล่าวนี้เป็นผลจากมรสุมทางการเมืองระหว่างประเทศที่กำลังตั้งเค้า อันเป็นผลจากการที่สหรัฐอเมริกาตรากฎหมายเล่นงานคิวบา ลิเบีย และอิหร่านในทางเศรษฐกิจ โดยมีบทลงโทษบริษัทที่เข้าไปลงทุนในประเทศทั้งสาม กฎหมายดังกล่าวนี้กลายเป็นอุปสรรคอีกด้านหนึ่งในการสถาปนา TAFTA เพราะไม่เพียงแต่บริษัทยุโรปจำนวนมากเข้าไปลงทุนในประเทศทั้งสามเท่านั้น หากแคนาดาและเม็กซิโกก็เข้าไปลงทุนในคิวบาด้วย อย่างไรก็ตามแต่การจัดตั้ง TAFTA เลย แม้แต่ NAFTA ก็ไม่แน่ใจว่าจะฉีกตัวอยู่ต่อไปได้

บนเส้นทางสู่ไตรอภีรัฐพิภพ

การประชุม APEC Summit ณ นครโบกอร์ (Bogor) ประเทศอินโดนีเซียเมื่อกลางเดือนพฤศจิกายน 2537 จบลงด้วยความสำเร็จอันงดงาม

คำประกาศแห่งโบกอร์ (Bogor Declaration) มีเนื้อหาสำคัญอยู่อย่างน้อย 3 ประการ

ประการแรก มวลสมาชิก APEC แสดงเจตนารมณ์อันแรงกล้าที่จะให้อาเซียแปซิฟิกมีการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศโดยเสรีภายในปี 2563 และโดยที่ตระหนักดีถึงลำดับขั้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน จึงกำหนดเงื่อนไขเวลาที่แตกต่างกันระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศด้อยพัฒนา โดยที่ประเทศที่พัฒนาแล้วจะต้องเปิดตลาดภายในปี 2553 ส่วนประเทศด้อยพัฒนาภายในปี 2563 คำประกาศแห่งโบกอร์ยืนยันว่า APEC มิใช่เขตการค้าที่สร้างป้อมปราการกีดกันการค้าและการลงทุนจากประเทศนอกภาคี (Inward-looking Trading Bloc) ทั้งนี้ APEC ไม่เพียงแต่จะส่งเสริมให้ทำลายอุปสรรคการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศภาคี APEC ด้วยกันเท่านั้น หากยังต้องการส่งเสริมการค้าและการลงทุนระหว่างภาคี APEC กับประเทศที่มีได้เป็นสมาชิกอีกด้วย

ประการที่สอง มวลสมาชิก APEC แสดงเจตนารมณ์ที่จะร่วมมือทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการเป็นหุ้นส่วนที่มีฐานะเท่าเทียมกัน (Equal Partnership) รับผิดชอบร่วมกัน เคารพและให้เกียรติซึ่งกันและกัน ตลอดจนการมีความสนใจและผลประโยชน์ร่วมกัน ทั้งนี้ เพื่อเสริมความแข็งแกร่งแก่ระบบการค้าพหุภาคีที่เสรี ส่งเสริมการลดการกีดกันและควบคุมการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศในเอเชียแปซิฟิก และเร่งเสริมสร้างความร่วมมือในการพัฒนาเอเชียแปซิฟิก ภาคี APEC ยอมรับเป้าหมายหลักร่วมกัน 3 ด้าน อันได้แก่ การเติบโตที่ยั่งยืน การพัฒนาที่เป็นธรรม และเสถียรภาพแห่งชาติ

ประการที่สาม คำประกาศแห่งโบกอร์เรียกร้องให้ภาคี APEC ผลักดันการจัดตั้งองค์การการค้าโลก (World Trade Organization) ให้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมาย อีกทั้งเรียกร้องให้ประเทศที่มีได้เป็นภาคี APEC ร่วมมือกับ APEC ในการสถาปนาระบบการค้าพหุภาคีที่เสรี

คำประกาศแห่งโบกอร์มีส่วนผลักดันให้ APEC ก้าวไปข้างหน้าอีกหนึ่งก้าว และนับเป็นก้าวสำคัญ เนื่องจากมีการกำหนดเป้าหมายการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศเสรี โดยมีเงื่อนไขที่แน่นอน ความสำเร็จดังกล่าวนี้ นับเป็นความสำเร็จส่วนบุคคลของประธานาธิบดี ชูฮาร์โต ด้วยเหตุที่ประธานาธิบดีแห่งอินโดนีเซียต้องการใช้การประชุม APEC Summit ครั้งนี้ ในการสร้างเกียรติประวัติให้ตนเอง ส่วนหนึ่งเพื่อลดรอยต่างทางการเมืองภายในประเทศ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อเบี่ยงเบนความสนใจของประชาคมโลกที่มีต่อปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนในติมอร์ตะวันออก ผู้ที่มีบทบาทอยู่เบื้องหลังความสำเร็จของประธานาธิบดีชูฮาร์โต ก็คือ เอกอัครราชทูตพิเศษบิโตร์ โจโกรามิดโจโจ (Bintoro Tjokroamidjojo)

คณะผู้ทรงคุณวุฒิของ APEC ที่เรียกกันว่า Eminent Persons Group หรือเรียกย่อๆว่า EPG นับเป็นกลุ่มบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในการผลักดัน ความก้าวหน้าของ APEC ครั้งนี้ EPG ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิจากภาคีรวม 18 ประเทศ โดยมีศาสตราจารย์เฟรด เบิร์กสเทน (Fred Bergsten) แห่งสหรัฐอเมริกาเป็นประธาน การจัดตั้ง กลุ่ม EPG เป็นมติของผู้นำ APEC ในการประชุมเดือนกันยายน 2535 ณ กรุงเทพฯ กลุ่ม EPG ได้เสนอรายงานเรื่อง *A Vision for APEC : Toward an Asia-Pacific Community* ในการประชุม APEC ณ นครซีแอตเทิลในเดือนพฤศจิกายน 2536 เพื่อเสนอให้ที่ประชุมวินิจฉัยว่า APEC จะมีเขตการค้าเสรีภายในปี 2539 หรือไม่ แต่การประชุม APEC Summit ในปี 2536 ไม่สามารถ มีข้อตกลงเกี่ยวกับเรื่องนี้

ในการประชุม APEC Summit ในปี 2537 กลุ่ม EPG เสนอรายงานเรื่อง *Vision 2020* เพื่อให้ที่ประชุมวินิจฉัยว่า APEC จะมีการค้าเสรีภายในปี 2563 หรือไม่ ข้อเสนอของกลุ่ม EPG กำหนดเงื่อนไขที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ปี 2553 สำหรับประเทศที่พัฒนาแล้ว ปี 2558 สำหรับประเทศอุตสาหกรรมใหม่ และปี 2563 สำหรับประเทศด้อยพัฒนา ทั้งนี้การจัดอุปสรรค การค้าและการลงทุนระหว่างประเทศจะเริ่มต้นอย่างจริงจังในปี 2543 แต่ประธานาธิบดีชูฮาร์โต ต้องการร่นกำหนดการให้เร็วขึ้นในปี 2539 โดยมีปี 2543 เป็นกำหนดการสุดท้าย

แม้ว่าคำประกาศแห่งโบกอร์จะเป็นก้าวสำคัญของ APEC แต่ความไม่ชัดเจนของ คำประกาศนี้ยังคงอยู่ ความคลุมเครือของคำประกาศนี้มีรากฐานจากรายงานของกลุ่ม EPG ด้วย เหตุที่กลุ่ม EPG ไม่ต้องการให้ APEC เป็น 'เขตการค้าเสรี' (Free Trade Area) แต่ต้องการให้มี 'การค้าเสรีในเขตเอเชียแปซิฟิก' (Free Trade in the Area) วิวาทะว่าด้วย Free Trade Area กับ Free Trade in the Area จึงเกิดขึ้นในทันทีที่รายงานของกลุ่ม EPG ปรากฏสู่สาธารณชน ผู้เข้าร่วม ประชุมบางคนมองไม่เห็นความแตกต่างระหว่างวลีทั้งสองนี้ แต่นายไมตรี อิงภากรณ์ แห่งสถาบัน วิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยให้ทรรศนะว่า เขตการค้าเสรีหรือ Free Trade Area เป็น การรวมกลุ่มเพื่อขจัดอุปสรรคการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศภาคี โดยที่ยังคงมีกำแพงสกัด

สินค้าและการลงทุนจากประเทศนอกภาคี แต่ Free Trade in the Area มีความหมายว่า อาเซียนแปซิฟิกทั้งภูมิภาคจะกลายเป็น 'เมืองท่าเสรี' (Free Port) ซึ่งการเคลื่อนย้ายสินค้าและเงินทุนระหว่างประเทศเป็นไปโดยเสรี ไม่ว่าสินค้าหรือเงินทุนนั้นจะมาจากประเทศภาคีหรือไม่ก็ตาม (*The Sunday Post*, November 20, 1994)

แม้ว่ากลุ่ม EPG จะยืนยันแนวความคิดว่าด้วย Free Trade in the Area แต่ผู้คนจำนวนไม่น้อยยังไม่แน่ใจว่ากลุ่ม EPG มีเจตนารมณ์แอบแฝงหรือไม่ นายศุภชัย พานิชภักดิ์ รองนายกรัฐมนตรี เป็นผู้หนึ่งที่แสดงความเคลือบแคลงใจในเรื่องนี้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่ากลุ่ม EPG เคยผลักดันให้ APEC เป็น Free Trade Area มาก่อนแล้ว แม้ว่าการจัดตั้งเขตการค้าเสรีจะไม่ขัดต่อทบทบัญญัติของ GATT แต่การให้สิทธิประโยชน์ด้านภาษีศุลกากรแก่ APEC มากกว่าประเทศนอกภาคี อาจตีความได้ว่าเป็นการละเมิดกฎข้อบังคับของ GATT

APEC ประกอบด้วยภาคี 18 ประเทศ ไม่ว่า APEC จะเป็น Free Trade Area หรือมี Free Trade in the Area คำประกาศแห่งโบกอร์จะทำให้ APEC เป็นเขตเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งของโลก เพราะ APEC เชื่อมโยงเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA ซึ่งประกอบด้วย สหรัฐอเมริกา แคนาดา และเม็กซิโก) เข้ากับเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA ซึ่งประกอบด้วย บรูไน อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ และไทย) และเขตความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างออสเตรเลียกับนิวซีแลนด์ (Australia and New Zealand Closer Economic Relationship = ANZCER) ดังนั้น APEC จึงยิ่งใหญ่กว่าทั้ง NAFTA และ AFTA รวมกัน หาก APEC เป็น 'ป้อมปราการทางการค้า' APEC น่าเกรงขามมากกว่าสหภาพยุโรป (EU) มากนัก เพราะ APEC ให้ผลผลิตมากกว่าครึ่งหนึ่งของผลผลิตประชาชาติของโลก และมีส่วนแบ่งการค้าของโลกมากกว่า 40% ข้อสำคัญ APEC ครอบคลุมอาณาบริเวณที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจสูงยิ่ง เพราะคลุมทั้งกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย (Asian NICs) กลุ่มประเทศอาเซียนและสาธารณรัฐประชาชนจีน ยิ่งไปกว่านั้น APEC ยังสามารถขยายอาณาเขตต่อไป เนื่องจากยังมีอีก 14 ประเทศในอาเซียนแปซิฟิกที่เข้าเป็นภาคีในอนาคตได้

ภาคี APEC ไม่เพียงแต่จะมีลำดับขั้นการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกันเท่านั้น หากยังมีผลประโยชน์แตกต่างกันด้วย มิใช่จะกล่าวถึงความเข้าใจที่แตกต่างกันในประเด็นเรื่อง Free Trade Area กับ Free Trade in the Area ความแตกต่างเหล่านี้ย่อมเป็นอุปสรรคในการรวมตัวของ APEC ให้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น มาเลเซียคัดค้านการรวมตัวเป็นเขตการค้าเสรีมาช้านาน การที่นายกรัฐมนตรีมหาธีร์โมฮัมหมัดยอมลงนามในคำประกาศแห่งโบกอร์ก็ด้วยความเกรงใจประธานาธิบดีซูฮาร์โตผู้เป็นเจ้าภาพ แต่ในอีก 2 ปีข้างหน้า เมื่อมาเลเซียเป็นเจ้าภาพ APEC Summit มาเลเซียอาจแปลงฤทธิ์หันเหทิศทางของ APEC ได้

ญี่ปุ่นดูเหมือนจะไม่ยินดียินร้ายกับ APEC เพราะเอเชียแปซิฟิกเป็นเขตผลประโยชน์ดั้งเดิมของญี่ปุ่นอยู่แล้ว อีกทั้งญี่ปุ่นกำลังขยายอาณาจักรผลประโยชน์ไปสู่สาธารณรัฐประชาชนจีนและอินโดจีน โดยมีจำต้องมี APEC เครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของ ‘ระบบทุนนิยมตะเกียบ’ (Chopsticks Capitalism) ระหว่างญี่ปุ่น สาธารณรัฐประชาชนจีน กลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย กลุ่มประเทศอาเซียน และอินโดจีน ทำให้ประเทศเหล่านี้มีความกระตือรือร้นไม่มากนักในการผลักดันให้ APEC เป็น Free Trade Area หรือมี Free Trade in the Area กลุ่มประเทศอาเซียนเองถึงกับมีจุดยืนร่วมกันในการต่อต้านมิให้ APEC เป็นเขตการค้าเสรีในการประชุม APEC Summit ในปี 2536

ประเทศที่แสดงความกระตือรือร้นในการกระชับสายสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างภาคี APEC ดังเช่นสหรัฐอเมริกาและออสเตรเลีย ล้วนแล้วแต่เป็นประเทศที่ยังไม่มีฐานเศรษฐกิจอันมั่นคงในเอเชียแปซิฟิกและต้องการขยายฐานเศรษฐกิจดังกล่าวนี้

แม้ว่าอนาคตของ APEC ยังมีความไม่แน่นอนอยู่มาก แต่คำประกาศแห่งโบกอร์อาจเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิกในอนาคตได้ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้ยากแก่การทำนาย

ณ บัดนี้ ความเป็นไปได้ที่โลกจะแปรสภาพเป็นไตรภพ (Tripolarity) เริ่มปรากฏแล้ว เขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิกเริ่มเห็นรูปร่างแล้ว การก่อเกิดของเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิก ผสมกับสหภาพยุโรปและเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ ซึ่งถือกำเนิดก่อนหน้านี้ ทำให้โลกกำลังแปรสภาพเป็นไตรภพ ข้อที่น่าสังเกตก็คือ แทนที่เขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิกจะก่อเกิดขึ้นภายใต้การนำของประเทศในเอเชียแปซิฟิก กลับเป็นสหรัฐอเมริกาที่จุดปะทุในการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ ด้วยบทบาทการนำของสหรัฐอเมริกาเช่นนี้เอง APEC จึงประกอบด้วยเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิกและเขตเศรษฐกิจอเมริกา

หาก APEC สามารถผนึกตัวอย่างแน่นแฟ้น และขยายอาณาจักรต่อไปยังอเมริกาใต้ ในไม่ช้า โลกจะแปรสภาพเป็นทวิภพ (Bipolarity) อันประกอบด้วย APEC กับสหภาพยุโรป

Osaka APEC Summit

อนาคตของ APEC กำลังอยู่ในภาวะ 'ถูกผีหลอกคน' ในเมื่อภาคีสมาชิกมีความเห็นที่ขัดแย้งกันเกี่ยวกับเส้นทางเดินของ APEC การประชุมสุดยอด ณ เมืองโอซากา ประเทศญี่ปุ่น หรือที่เรียกว่า Osaka Summit ระหว่างวันที่ 18-19 พฤศจิกายน 2538 จะมีส่วนสำคัญยิ่งในการกำหนดชะตากรรมของ APEC

APEC ซึ่งย่อมาจาก The Asia Pacific Economic Cooperation ก่อเกิดจากข้อเสนอของนายโรเบิร์ต เจ. ฮอก (Robert J. Hawke) ในการประชุม ณ กรุงโซล ประเทศเกาหลีใต้ในเดือนมกราคม 2532 ในเวลานั้น นายฮอกดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีออสเตรเลีย เจตนารมณ์ในการจัดตั้ง APEC ในตอนต้น มิได้ต้องการให้มีการจัดองค์กร และมีได้มุ่งหมายที่จะจัดตั้งเขตการค้าเสรี (Free Trade Area) หากแต่ต้องการให้ APEC เป็นที่ประชุมประสานงานเพื่อผลักดันการจัดระเบียบการค้าระหว่างประเทศในลักษณะพหุภาคี (multilateral trading framework) เวลานี้การเจรจาการค้าพหุภาคีรอบอุรุกวัย (Uruguay Round) ทำท่าล้มเหลว

ในช่วงเวลา 6 ปีที่ผ่านมา APEC เปลี่ยนโฉมหน้าไปเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีการจัดองค์การและมีความเป็นสถาบันมากขึ้นตามลำดับ เริ่มจาก Seoul Declaration ในปี 2534 ซึ่งมีสภาพเสมือนหนึ่งธรรมนูญของ APEC ตามมาด้วย Bangkok Declaration ในปี 2535 ซึ่งยังผลให้มีการจัดตั้งสำนักเลขาธิการ APEC ในปัจจุบัน APEC มีการประชุมระดับรัฐมนตรีปีละ 1 ครั้ง มีการประชุมระดับเจ้าหน้าที่อาวุโสปีละ 3-5 ครั้ง มีการประชุมคณะกรรมการในด้านต่าง ๆ รวม 10 ด้าน มีการประชุมคณะกรรมการด้านการค้าและการลงทุนปีละ 3-4 ครั้ง นอกจากนี้ ยังมีการประชุมรัฐมนตรีเฉพาะด้านอีกด้วย

แต่การประชุมที่มีความสำคัญยิ่งในการกำหนดทิศทางของ APEC ก็คือการประชุมสุดยอด APEC Summit หรือที่เรียกกันอย่างเป็นทางการว่า APEC Economic Leaders' Meeting

นายวิลเลียม คลินตัน (William Clinton) ประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ผลักดันให้มี APEC Summit โดยมีการประชุมผู้นำครั้งแรก ณ นครซีแอตเติล ประเทศสหรัฐ

อเมริกาในปี 2536 หลังจาก Seattle Summit ก็มี Bogor Summit ในประเทศอินโดนีเซียในปี 2537 และ Osaka Summit ในปี 2538

เมื่อแรกจัดตั้ง APEC นั้น นายฮอกเกลลงอย่างชัดเจนว่า มิได้ต้องการให้ APEC เป็นเขตการค้า (trading bloc) ที่มุ่งสกัดสินค้าจากนอกเขต ภาควิ APEC ต่างรับหลักการว่าด้วย Open Regionalism กล่าวคือ แม้จะมีการรวมกลุ่มประเทศต่าง ๆ ในเอเชียแปซิฟิก แต่ก็เป็นกรรวมกลุ่มแบบเปิด ปรัชญาเศรษฐกิจเสรีนิยมและยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิด (outward orientation) ดูเหมือนจะเป็นหลักการพื้นฐานของ APEC

ในระยะแรก APEC มีที่ท้าวว่าจะเป็นองค์กรประสานความร่วมมือทางเศรษฐกิจคู่เคียงกับ OECD (= Organization for Economic Cooperation and Development) แต่มีภาคีสมาชิกจำนวนไม่น้อยที่ไม่เห็นด้วยกับพัฒนาการในเส้นทางนี้ จุดหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญได้แก่ การแต่งตั้งคณะผู้ทรงคุณวุฒิของ APEC หรือที่เรียกกันว่า Eminent Persons Group (EPG) ในการประชุมผู้นำ APEC ณ กรุงทพฯ ในเดือนกันยายน 2535 EPG มีศาสตราจารย์เฟรด เบิร์กสเทน (Fred Bergsten) แห่งสหรัฐอเมริกาเป็นประธาน

EPG พยายามผลักดันให้มีการจัดตั้งเขตการค้าเสรีเอเชียแปซิฟิกในรายงานเรื่อง *A Vision for APEC : Toward an Asia-Pacific Community* ซึ่งเสนอต่อ Seattle Summit ในเดือนพฤศจิกายน 2536 แต่ Seattle Summit จบลงโดยไม่มีมติเกี่ยวกับเรื่องนี้

EPG เสนอรายงานเรื่อง *Achieving the APEC Vision : Free and Open Trade in the Asia Pacific* ต่อ Bogor Summit ในเดือนพฤศจิกายน 2537 คราวนี้ EPG มิได้ผลักดันให้ APEC เป็นเขตการค้าเสรี (Free Trade Area) แต่ต้องการให้มี 'การค้าเสรีในเขตเอเชียแปซิฟิก' (Free Trade in the Area) ซึ่งสร้างความยุ่งงแก่ผู้คนจำนวนมากกว่า Free Trade in the Area แตกต่างจาก Free Trade Area อย่างไร นอกจากนี้ความเคลือบแคลงใจก็ยังมีอยู่ ในเมื่อ EPG เคยผลักดันเรื่องเขตการค้าเสรีมาก่อนแล้ว

อย่างไรก็ตาม Bogor Summit กำหนดเป้าหมายอย่างชัดเจนว่า ภาควิ APEC จักต้องขจัดอุปสรรคการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศให้หมดสิ้นไปภายในปี 2553 สำหรับประเทศที่พัฒนาแล้ว และภายในปี 2563 สำหรับประเทศด้อยพัฒนา วาระการประชุมสำคัญๆของ Osaka Summit ก็คือ การจัดทำวาระการปฏิบัติการ (Action Agenda) เพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวนี้

ในการประชุมครั้งนี้ EPG มีข้อเสนอให้พิจารณาอย่างน้อย 4 ข้อ ข้อแรก EPG เสนอให้ภาคีสมาชิกพิจารณาลดเวลาลง 50% ในการเดินสู่นวทางเศรษฐกิจเสรีทั้งด้านการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ ข้อที่สอง EPG เสนอให้ที่ประชุมจัดตั้งองค์กรหรือหน่วยงานที่ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาททางเศรษฐกิจระหว่างภาคีสมาชิก ข้อที่สาม EPG เสนอให้มีการเจรจา

เพื่อจัดระเบียบเศรษฐกิจระหว่างกลุ่มย่อยต่าง ๆ ภายใน APEC เพราะ APEC ประกอบด้วยเขตเศรษฐกิจย่อย ดังเช่นเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) เขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) และเขตความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างออสเตรเลียกับนิวซีแลนด์ (ANZCER = Australia and New Zealand Closer Economic Relationship) ดังนั้น จึงควรพิจารณาปรับระเบียบเศรษฐกิจของเขตเศรษฐกิจย่อยเหล่านี้เข้าหากัน ข้อที่สี่ EPG เสนอให้ที่ประชุมพิจารณาสถาปนาเครือข่ายโทรคมนาคมและการขนส่งระหว่างภาคีสมาชิก ที่เรียกว่า *Infrastructure 2020*

แต่แล้ว Osaka Summit ทำท่าว่าจะล้มเหลวก่อนที่จะมีการประชุมเสียอีก เนื่องจากญี่ปุ่นซึ่งเป็นเจ้าภาพเสนอให้มีการกำหนด 'ภาคเศรษฐกิจที่อ่อนไหว' (sensitive sectors) ซึ่งไม่ต้องลดอากรขาเข้าตามกำหนดการเดิม ญี่ปุ่นมีภาคเศรษฐกิจข้าวอยู่ในใจ เนื่องจากมีอาชญากรรมแรงกดดันทางการเมืองจากกลุ่มเกษตรกรภายในประเทศได้ ญี่ปุ่นได้รับแรงหนุนช่วยจากสาธารณรัฐประชาชนจีน เกาหลีใต้ และได้หวั่น รัฐบาลญี่ปุ่นส่งเจ้าหน้าที่ระดับสูงตระเวนหยังความคิดเห็นของภาคีสมาชิก พร้อมทั้งเกลี้ยกล่อมให้สนับสนุนข้อเสนอลของญี่ปุ่น แต่แล้วก็ต้องหงายหลังกลับมา สหรัฐอเมริกาและออสเตรเลียเป็นผู้นำในการคัดค้านข้อเสนอของญี่ปุ่น โดยมีนิวซีแลนด์ สิงคโปร์ และไทยเป็นกองหนุน มาเลเซียไม่ต้องการเห็นความสำเร็จของ APEC อยู่แล้ว เพราะต้องการผลักดันให้จัดตั้ง EAEC (= East Asia Economic Caucus) ส่วนฟิลิปปินส์ถึงจะเห็นใจญี่ปุ่น เพราะเป็นประเทศผู้นำเข้าข้าวเช่นเดียวกับญี่ปุ่น แต่ก็ได้แสดงท่าทีสนับสนุนหรือคัดค้านญี่ปุ่น เพราะต้องเป็นเจ้าภาพ APEC Summit ครั้งต่อไป จึงไม่ต้องการกระโดดเข้าสู่ความขัดแย้ง

การตั้ง 'ภาคเศรษฐกิจที่อ่อนไหว' ออกจากกรอบการจัดอุปสรรคทางการค้า มีผลเสมือนหนึ่งการกำหนดรายชื่อสินค้าที่ไม่ต้องลดอากรขาเข้าตามกำหนดเวลา หรือที่เรียกกันว่า Exclusion List เหตุหนึ่งที่มีการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) ไม่รู้ดูหน้าเท่าที่ควร ก็เพราะภาคีสมาชิกกำหนดบัญชีสินค้าที่ขอยกเว้นมากจนเกินไป การกำหนด Sensitive Sectors หรือ Exclusion List จึงเป็นยุทธวิธีเชิงลบในการเดินไปสู่แนวทางเศรษฐกิจเสรีนิยม EPG ไม่เห็นด้วยกับยุทธวิธีเช่นนี้ และเสนอให้ภาคี APEC เลือกใช้ยุทธวิธีเชิงบวก โดยให้แต่ละประเทศวาง 'เงินดาวน์' (down payment) ตามความสามารถของตน กล่าวคือ ให้ภาคีสมาชิกแต่ละประเทศเสนอแผนการจัดอุปสรรคการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศของตน ทั้งนี้ภายในกำหนดการที่ตกลงไว้ใน Bogor Summit

หากญี่ปุ่นตั้งต้นที่จะเสนอให้ตั้ง Sensitive Sectors ออกจากแผนปฏิบัติการ APEC ก็คงไม่สามารถรู้หน้าต่อไปได้ และญี่ปุ่นก็ต้องเสียชื่อในฐานะเจ้าภาพ อย่างไรก็ตาม ความเป็นไปได้ที่วาระเรื่อง Sensitive Sectors จะถูกเลื่อนไปพิจารณาใน APEC Summit ครั้งต่อไป

เขตเศรษฐกิจจีนอันไพศาล

ในขณะที่เขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) เป็นเพียงเงาที่ไร้ร่าง และรัฐบาลประเทศต่างๆในอาเซียนตะวันออกเฉียงใต้เพียรพยายามจัดตั้งเขตเศรษฐกิจต่างๆด้วยสูตรผสมหลายต่อหลายสูตร ไม่ว่าจะเป็นสามเหลี่ยมเศรษฐกิจ สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ และท้ายที่สุดหกเหลี่ยมเศรษฐกิจ เขตเศรษฐกิจจีนกำลังก่อตัวขึ้นตามพลังธรรมชาติของผู้ที่มีภูมิหลังแห่งชาติพันธุ์เดียวกัน เขตเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ประกอบด้วยมณฑลกว่างตุงและมณฑลฟูเจี้ยนในจีนแผ่นดินใหญ่ ฮองกง และไต้หวัน นิตยสาร *Business Week* และหนังสือพิมพ์ *Los Angeles Times* ชานานาม 'สามเหลี่ยมเศรษฐกิจ' นี้ว่า 'เขตเศรษฐกิจจีนอันไพศาล' (Greater Chinese Economic Sphere)

การก่อเกิดของ 'สามเหลี่ยมเศรษฐกิจจีน' นี้เป็นผลจากการปรับเปลี่ยนนโยบายเศรษฐกิจของทั้งสาธารณรัฐประชาชนจีนและไต้หวันนับตั้งแต่ปี 2521 เป็นต้นมา แนวนโยบาย 'สี่ทันสมัย' ของสาธารณรัฐประชาชนจีน ผลักดันให้มณฑลริมฝั่งทะเลตอนใต้เป็นเขตเศรษฐกิจเสรี ในขณะที่เดียวกัน รัฐบาลไต้หวันก็ปรับเปลี่ยนนโยบายไปในทางที่ไม่กีดขวางการสร้างสัมพันธภาพทางเศรษฐกิจกับสาธารณรัฐประชาชนจีน การปรับเปลี่ยนนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลประเทศทั้งสองนี้เองนับเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิด 'สามเหลี่ยมเศรษฐกิจจีน' โดยธรรมชาติ

นับตั้งแต่เมื่อพรรคก๊กมินตั๋งพ่ายแพ้พรรคคอมมิวนิสต์จีน จนสูญเสียอำนาจรัฐในปี 2492 เป็นต้นมา ความสัมพันธ์ระหว่างสาธารณรัฐประชาชนจีนกับไต้หวันมีพัฒนาการที่สามารถจำแนกเป็น 3 ช่วง ช่วงสามสิบปีแรกระหว่างปี 2492-2521 เป็นช่วงที่ประเทศทั้งสองไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน การค้าระหว่างประเทศทั้งสองอยู่ในระดับต่ำมาก แม้ในปี 2521 ไต้หวันขายสินค้าออกให้สาธารณรัฐประชาชนจีนเพียง 0.5 ล้านดอลลาร์อเมริกัน ในขณะที่นำเข้าจากสาธารณรัฐประชาชนจีน 47 ล้านดอลลาร์อเมริกัน

ความสัมพันธ์ช่วงที่สองเริ่มต้นในปี 2522 จนถึงปี 2532 อันเป็นช่วงที่รัฐบาลประเทศทั้งสองปรับเปลี่ยนนโยบายเศรษฐกิจ จน 'สามเหลี่ยมเศรษฐกิจจีน' ก่อตัวขึ้น การค้าและการลงทุนระหว่างประเทศภายใน 'สามเหลี่ยมเศรษฐกิจจีน' ขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่ด้วยเหตุที่ไต้หวันและสาธารณรัฐประชาชนจีนไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตจึงยังไม่มีการค้าและการลงทุนโดยตรงระหว่างประเทศทั้งสอง ธุรกรรมระหว่างประเทศกระทำผ่านฮ่องกงเป็นสำคัญ ในปี 2533

ไต้หวันขายสินค้าออกให้สาธารณรัฐประชาชนจีนผ่านฮ่องกง 3,230 ล้านดอลลาร์อเมริกัน ในขณะที่นำเข้าจากสาธารณรัฐประชาชนจีนเพียง 765 ล้านดอลลาร์อเมริกัน

การเติบโตของการค้าระหว่างประเทศในลักษณะสามเส้าดังกล่าวนี้ 'ทำให้ฮ่องกงแปรสภาพเป็นสนามการค้าที่สำคัญของไต้หวัน นับตั้งแต่ปี 2492 เป็นต้นมา สหรัฐอเมริกาเป็นตลาดสินค้าออกที่ทรงความสำคัญสูงสุดของไต้หวัน ในบางช่วงเวลาสหรัฐรองรับสินค้าออกเกือบ 50% ของสินค้าออกไต้หวันทั้งหมด อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ปี 2529 เป็นต้นมา ความสำคัญของสหรัฐในฐานะตลาดสินค้าออกของไต้หวันมีแนวโน้มตกต่ำลง แต่ก็ยังคงครองอันดับหนึ่งในระดับ 30% ของสินค้าออกไต้หวันทั้งหมด

ไต้หวันเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเปิด (Open economy) ที่อาศัยการส่งออกเป็นจักรกลการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ นับตั้งแต่ปี 2526 เป็นต้นมา การส่งออกของไต้หวันมีมูลค่าสูงกว่า 50% ของรายได้ประชาชาติ และขยับสู่ระดับมากกว่า 70% ในปัจจุบัน แต่การที่ไต้หวันต้องพึ่งสหรัฐเป็นตลาดสินค้าออกที่สำคัญยิ่ง ทำให้การเติบโตทางเศรษฐกิจของไต้หวันแขวนอยู่กับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจในสหรัฐอเมริกา เมื่อสหรัฐเผชิญภาวะเศรษฐกิจถดถอย ไต้หวันก็必須ต้องถดถอยตามไปด้วย ด้วยเหตุนี้เอง ไต้หวันจึงต้องลดการกระจุกตัวของสินค้าออก (export concentration) โดยมีให้ต้องพึ่งตลาดอเมริกันมากเกินไป สาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นตลาดใหม่ของไต้หวันที่มีศักยภาพในการเติบโตอันสูงยิ่ง

การขยายตัวของการค้ากับจีนแผ่นดินใหญ่ ทำให้ฮ่องกงกลายเป็นตลาดสินค้าออกที่สำคัญของไต้หวัน ในปี 2533 ฮ่องกงกลายเป็นตลาดสินค้าออกที่มีความสำคัญอันดับสองของไต้หวัน รองจากสหรัฐ โดยแย่งชิงตำแหน่งจากญี่ปุ่น การส่งออกของไต้หวันไปฮ่องกงในปีนั้นมีมูลค่า 8,560 ล้านดอลลาร์อเมริกันคิดเป็น 12.7% ของสินค้าออกไต้หวันทั้งหมด ในขณะที่ตลาดอเมริกันดูดซับ 32.4% ของสินค้าออกไต้หวัน ความสำคัญของฮ่องกงในฐานะตลาดสินค้าออกของไต้หวันจะยังคงเพิ่มขึ้นต่อไป จวบจนกระทั่งฮ่องกงผนวกเป็นส่วนหนึ่งของสาธารณรัฐประชาชนจีน ในปี 2540 หากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจยังคงมีต่อไป ในที่สุดแล้ว สาธารณรัฐประชาชนจีนก็จะกลายเป็นตลาดสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของไต้หวัน ทดแทนสหรัฐอเมริกา

ไต้หวันมิได้สนใจเฉพาะแต่การค้ากับจีนแผ่นดินใหญ่เท่านั้น หากยังสนใจที่จะเข้าไปลงทุนด้วย การลงทุนของไต้หวันในสาธารณรัฐประชาชนจีนเกิดจากทั้งปัจจัยดึงดูด (pulling factors) และปัจจัยผลักดัน (pushing factors) สาธารณรัฐประชาชนจีนมีแรงดึงดูดทุน ไต้หวันหลายด้าน มิใช่เฉพาะแต่ขนาดของตลาดที่กว้างใหญ่ไพศาล หากยังมีแรงงานราคาถูก และทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ยิ่ง ในขณะที่ไต้หวันมีปัญหามลพิษทางอากาศและทรัพยากรมีหน้าซ้ำ อัตราค่าจ้างยังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อันเป็นผลจากการเพิ่มขึ้นของประสิทธิภาพการผลิตในภาคอุตสาหกรรม ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ที่กำลัง

แปรเปลี่ยนไปนี้มีส่วนผลักดันให้นายทุนไต้หวันย้ายที่ตั้งโรงงานไปสู่สาธารณรัฐประชาชนจีน (relocation of production) ทั้งนี้เพื่อหาประโยชน์จากแรงงานและวัตถุดิบราคาถูก

ทุนไต้หวันเริ่มทะลักสู่จีนแผ่นดินใหญ่หลังปี 2529 ในปี 2530 มีบริษัทไต้หวันเพียง 80 บริษัทที่จดทะเบียนเข้าไปลงทุนในสาธารณรัฐประชาชนจีน มูลค่าการลงทุนประมาณ 100 ล้านดอลลาร์อเมริกัน จำนวนบริษัทไต้หวันเพิ่มเป็นระดับ 3,000 บริษัทในปี 2534 โดยมีการลงทุนมากกว่า 4,000 ล้านดอลลาร์อเมริกัน ในเดือนมีนาคม 2534 รัฐบาลไต้หวันประกาศยกเว้นภาษีเงินได้แก่บริษัทไต้หวันที่เข้าไปลงทุนในสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งช่วยเร่งกระแสทุนไต้หวันเข้าสู่จีนแผ่นดินใหญ่

ในขั้นแรก โรงงานที่ย้ายจากไต้หวันไปสู่สาธารณรัฐประชาชนจีนส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมที่กำลังร่วงโรย (sunset industries) แต่ต่อมาเริ่มมีการลงทุนในอุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูง ดังเช่นไมโครอิเล็กทรอนิกส์ ปุ๋ยเคมี โยสังเคราะห์ และรถยนต์ อีกทั้งรูปแบบการลงทุนก็แปรเปลี่ยนไปอย่างสำคัญ เริ่มต้นจากความร่วมมือทางการค้าและอุตสาหกรรมอย่างหลวมๆ ไปสู่ธุรกิจร่วมทุน (joint ventures) จนท้ายที่สุดวิสาหกิจที่นายทุนไต้หวันเป็นเจ้าของ 100% ก็เริ่มเข้าไปลงทุน โครงการลงทุนซึ่งในระยะแรกเป็นโครงการที่ให้ผลตอบแทนภายในระยะเวลานั้นสั้น พัฒนาไปสู่โครงการระยะปานกลาง 10-20 ปี และระยะยาว 30-50 ปีในที่สุดเป้าหมายการลงทุนมีทั้งการผลิตเพื่อป้อนตลาดภายในจีนแผ่นดินใหญ่ และส่งไปขายไต้หวัน แต่ในไม่ช้าก็เน้นการผลิตเพื่อการส่งออกโดยทั่วไป

ทุนไต้หวันส่วนใหญ่กระจุกอยู่ในมณฑลฟุเจี้ยน แต่ในปัจจุบันเริ่มรุกลึกเข้าไปในจีนแผ่นดินใหญ่มากขึ้นทุกที นายทุนไต้หวันพยายามเข้าไปลงทุนแสวงหาแหล่งน้ำมันและทรัพยากรแร่ รวมตลอดจนหาช่องทางประกอบการปศุสัตว์และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ทั้งในทิเบต ชินเจียง มงโกเลียใน และดินแดนทางภาคตะวันตกและภาคตะวันตกเฉียงเหนือ

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจจะหวาดไต้หวันกับสาธารณรัฐประชาชนจีนกำลังพัฒนาเข้าสู่ช่วงที่สาม อันเป็นช่วงที่ประเทศทั้งสองเริ่มติดต่อกันโดยตรง โดยไม่ต้องผ่านฮ่องกง ยุคแห่ง 'การคมนาคมสามทิศทาง' (Three Communications) ซึ่งเริ่มต้นประมาณปี 2533 เป็นยุคที่ประเทศทั้งสองเริ่มมีการค้าโดยตรง มีบริการไปรษณีย์และโทรเลขโดยตรง และมีบริการขนส่งทางเรือและทางอากาศโดยตรง การผนวกฮ่องกงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสาธารณรัฐประชาชนจีนในปี 2540 จะเป็นจักรกลสำคัญในการเร่งรัด 'การคมนาคมสามทิศทาง' ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจซึ่งนับวันมีแต่จะแนบแน่นมากขึ้น จะทำให้ไต้หวันไม่สามารถตัดขาดจากฮ่องกงและสาธารณรัฐประชาชนจีนได้

ฮ่องกงเป็นตลาดสินค้าออกสำคัญของสาธารณรัฐประชาชนจีนมาแต่ไหนแต่ไร เพราะจีนแผ่นดินใหญ่ส่งสินค้าออกไปยังประเทศต่างๆ โดยผ่านฮ่องกง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ระหว่างปี 2492-2521 ก่อนที่สาธารณรัฐประชาชนจีนจะดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจแบบเปิด (outward orientation) ในอีกด้านหนึ่ง ฮองกงก็เป็นประตูของสินค้าผ่านทางเข้าสู่สาธารณรัฐประชาชนจีนด้วย อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ฮองกงมิได้เป็นเมืองท่าสำหรับสินค้าผ่านทาง (transit port) เท่านั้น หากแต่ค่อยๆพัฒนาเป็นศูนย์กลางการผลิตทางด้านหัตถอุตสาหกรรมและศูนย์กลางของบริการทางการเงินระหว่างประเทศ

ฮองกงเขยิบฐานะเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NIC) ในทศวรรษ 2520 และด้วยเหตุผลทางภูมิศาสตร์ สาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นตลาดสินค้าออกที่สำคัญของฮองกง ฮองกงมีลักษณะเหมือนกับไต้หวันในข้อที่มีปัญหาการขาดแคลนทรัพยากร อีกทั้งต้องเผชิญกับปัญหาแรงงานราคาแพง นายทุนฮองกงได้ตัดสินใจเลือกเส้นทางเดียวกับนายทุนไต้หวัน ด้วยการย้ายโรงงานเข้าสู่สาธารณรัฐประชาชนจีน ในปัจจุบันทุนฮองกงเข้าไปลงทุนในจีนแผ่นดินใหญ่มากกว่า 10,000 ล้านเหรียญอเมริกัน ทั้งนี้มีการประมาณการกันว่า มากกว่าครึ่งหนึ่งของกิจการหัตถอุตสาหกรรม ฮองกงทำการผลิตในมณฑลกว่างตุ้ง ในขณะที่ทุนไต้หวันกระจุกอยู่ในมณฑลฟูเจี้ยน

ด้วยพัฒนาการดังที่พรรณนาข้างต้นนี้ สามเหลี่ยมเศรษฐกิจจีนก่อเกิดขึ้นและเติบโตอย่างรวดเร็ว หากสามารถจัดข้อขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไต้หวันกับสาธารณรัฐประชาชนจีนได้ สามเหลี่ยมเศรษฐกิจจีนก็จะแปรสภาพเป็นเขตเศรษฐกิจจีนอันไพศาล การผนึกเข้าด้วยกันระหว่างสาธารณรัฐประชาชนจีน ฮองกง และไต้หวัน จะทำให้ 'เขตเศรษฐกิจจีนอันไพศาล' กลายเป็นเขตเศรษฐกิจที่ทรงอิทธิพลเป็นอันดับสี่ รองจากเขตเศรษฐกิจยุโรป (EEA) เขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) และญี่ปุ่น

'เขตเศรษฐกิจจีนอันไพศาล' จะมีประชากรมากกว่า 1,200 ล้านคน มีการค้าระหว่างประเทศมูลค่าไม่น้อยกว่า 400,000 ล้านเหรียญอเมริกัน และมีเงินสำรองระหว่างประเทศ 140,000 ล้านเหรียญอเมริกัน ซึ่งมีมากเป็นอันดับหนึ่งของโลก

ในขณะที่มีเหตุผลที่จะเชื่อว่า การผนวกฮองกงเข้ากับสาธารณรัฐประชาชนจีนจะเป็นไปอย่างราบรื่น และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างไต้หวันกับสาธารณรัฐประชาชนจีนจะยิ่งแน่นแฟ้นขึ้นในอนาคต ปัญหาเสถียรภาพทางการเมืองภายในจีนแผ่นดินใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการสืบทอดอำนาจภายหลังมรณกรรมของเติ้งเสี่ยวผิง และปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาติพันธุ์จะกลายเป็นตัวทำลาย 'เขตเศรษฐกิจจีนอันไพศาล' อย่างสำคัญ

เราหวังอะไรจาก AFTA ?

การประชุมรัฐมนตรีเศรษฐกิจอาเซียน (AEM) ครั้งที่ 28 ณ ประเทศอินโดนีเซีย เมื่อกลางเดือนกันยายน 2539 ผ่านพ้นไปด้วยอาการใจหายใจคว่ำว่า เขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) จะยังมีอนาคตอยู่หรือไม่

สมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ ASEAN เมื่อแรกก่อตั้งในปี 2510 มีเป้าหมายหลักในการเป็นพลัง โดยทำหน้าที่เป็นป้อมปราการสกัดการแพร่ระบาดของลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่แล้วเมื่อสถานการณ์ของสังคมโลกแปรเปลี่ยนไป เป้าประสงค์หลักของอาเซียนก็แปรเปลี่ยนเป็นด้านเศรษฐกิจ การปรับเปลี่ยนเป้าหมายนี้ปรากฏอย่างชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อสงครามเย็นยุติลง และบรรดาประเทศที่มีระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมพากันเดินสู่แนวทางทุนนิยม

การก่อตั้งของเขตเศรษฐกิจยักษ์ใหญ่ ดังเช่นสหภาพยุโรป (EU) และเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) มีส่วนกระตุ้นให้ภาคีอาเซียนนึกถึงทิศทางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น ในการประชุมสุดยอดแห่งอาเซียน (ASEAN Summit) ครั้งที่ 4 ณ ประเทศสิงคโปร์ เมื่อปลายเดือนมกราคม 2535 ที่ประชุมมีมติให้จัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) พร้อมกันนั้นก็มีข้อตกลงเกี่ยวกับการลดอากรขาเข้าที่เรียกว่า Common Effective Preferential Tariff (= CEPT) โดยเริ่มลดตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2536 และลดต่อไปอีก 15 ปี จนเขตการค้าเสรีอาเซียนปรากฏตัวอย่างชัดเจนในปี 2551 โดยที่อากรขาเข้าจะเหลืออัตรา 0-5% เป็นส่วนใหญ่

แต่ด้วยเหตุที่ภาคีอาเซียนยังคงต้องการปกป้องสินค้าบางประเภท จึงตกลงที่จะให้แต่ละประเทศกำหนดบัญชีสินค้าที่อยู่นอกกำหนดการลดอากรขาเข้าตามปกติ หรือที่เรียกว่า Exclusion List ได้ ข้อบกพร่องพื้นฐานของข้อตกลงในการจัดตั้ง AFTA อยู่ที่มิได้กำหนดหลักเกณฑ์ที่รัดกุมว่า สินค้าที่จะอยู่ในบัญชียกเว้นเหล่านี้มีคุณสมบัติอะไรบ้าง การเสนอรายการสินค้าในบัญชียกเว้นควรจะกำหนดเส้นตายอย่างไร รวมตลอดจนมิได้กำหนดกรอบเวลา (time frame) ในการลดอากรขาเข้าสำหรับสินค้าในบัญชียกเว้น

เพียงระยะแรกก็อังกักกัน AFTA ก็ล้มลุกคลุกคลานอย่างไม่เป็นท่า เพราะภาคีทุกประเทศมีอาจเสนอ Exclusion List ทันทกำหนดเวลาที่ลดอากรขาเข้าในวันที่ 1 มกราคม 2536 โดยที่ต้องล่าไปถึงเดือนพฤศจิกายน ศกเดียวกันนั้น กว่าที่ขบวนการลดอากรขาเข้าเพื่อเดินทางไปสู่ AFTA จะเริ่มต้นได้ ก็ล่วงสู่วันปีใหม่ปี 2537 ถึงตอนนั้น การจัดตั้ง AFTA ก็ค่อนข้างจะสายเสียแล้ว เพราะสหภาพยุโรปและเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือปรากฏเป็นรูปเป็นร่างแล้ว โดยที่ APEC ก็กำลังรุดหน้าเป็นเขตเศรษฐกิจยักษ์ใหญ่

ในการประชุมรัฐมนตรีเศรษฐกิจอาเซียน (AEM) ครั้งที่ 26 ณ นครเชียงใหม่ เมื่อปลายเดือนกันยายน 2537 ที่ประชุมมีมติให้เร่งรัดการจัดตั้ง AFTA ให้เร็วขึ้นอีก 5 ปี โดยให้ มีผลตั้งแต่เดือนมกราคม 2546 แทนที่จะเป็นมกราคม 2551

AFTA ทำท่าว่าจะไปได้สวย การเร่งรัดการจัดตั้งเขตการค้าเสรีมีแนวโน้มที่จะเกื้อประโยชน์ภาคีสมาชิกอย่างทันเหตุการณ์ แต่แล้วในการประชุมรัฐมนตรีเศรษฐกิจอาเซียน ครั้งที่ 27 ในปลายปี 2538 อินโดนีเซียขอถอนสินค้าเกษตร 15 รายการ จาก Inclusion List ไปสู่ Exclusion List ความไม่รัดกุมของข้อตกลง AFTA เปิดช่องให้อินโดนีเซีย ‘เบี้ยว’ ตั้งแต่เริ่มเดินทาง หนังสือพิมพ์บางฉบับรายงานว่า สมาชิกในครอบครัวประธานาธิบดีซูฮาร์โตและสมุนบริวาร มีผลประโยชน์ในการค้าพืชผลบางรายการ แต่การที่อินโดนีเซีย ‘เบี้ยว’ ได้ ย่อมมีนัยสำคัญว่า ประเทศอื่นๆ ก็ ‘เบี้ยว’ ได้เช่นกันเหมือนกัน แต่การ ‘เบี้ยว’ เมื่อเริ่มเดินทางย่อมมีผลต่อการบรรลุเป้าหมายอย่างสำคัญ

ในการประชุมรัฐมนตรีเศรษฐกิจอาเซียนครั้งที่ 28 เมื่อกลางเดือนกันยายน 2539 อินโดนีเซียเป็นหัวหอกในการ ‘เบี้ยว’ อีกครั้งหนึ่ง ด้วยการตีความว่า สินค้าที่มีความอ่อนไหวอย่างสูง (highly sensitive products) ดังเช่นข้าวและน้ำตาล จะเริ่มลดอากรขาเข้าในปี 2553 จนถึงปี 2563 การตีความของอินโดนีเซียได้รับการสนับสนุนจากฟิลิปปินส์ ทั้งสองประเทศต่างมีนโยบายพึ่งพิงตนเองด้านธัญพืช และได้รับประโยชน์จากการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) อย่างสำคัญ กระนั้นก็ตามยังคงต้องซื้อข้าวจากไทย การลดอัตราอากรขาเข้าย่อมมีผลในการ บั่นทอนการปกป้องการเพาะปลูกข้าวภายในประเทศ และนี่เองที่ทำให้อินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ ต้องการเลื่อนกำหนดการออกไป น้ำตาลเป็นสินค้าที่อินโดนีเซียต้องการปกป้องด้วย มาเลเซียเป็น พันธมิตรของอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ในประเด็นนี้ สินค้าที่มาเลเซียต้องการยืดอายุการปกป้อง ได้แก่ ข้าว ยาสูบ และไม้ซุงที่ผูกติดกันเป็นแพ

ไทยยื่นกรณอย่างแข็งกร้าวว่า สินค้าเกษตรที่ยังมิได้แปรรูปจักต้องเริ่มลดอากรขาเข้าในปี 2546 จนถึงปี 2553 ทั้งนี้ตามมติการประชุมคณะมนตรีเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA Council) ครั้งที่ 9 ในเดือนเมษายน 2539 การตีความของไทยได้รับการสนับสนุนจากสิงคโปร์ ความขัดแย้งทำท่าจะบานปลาย และอาจมีผลกระทบต่อการจัดตั้ง AFTA แต่แล้วประธานาธิบดี ชูฮาร์โตในฐานะเจ้าภาพยอมโอนอ่อนต่อข้อเรียกร้องของไทยและสิงคโปร์ กล่าวคือ กรอบเวลาในการลดอากรขาเข้าสำหรับสินค้าเกษตรที่ยังมิได้แปรรูปอยู่ระหว่างปี 2546-2553 การโอนอ่อนของประธานาธิบดีชูฮาร์โตส่วนหนึ่งเป็นการแสดงสปิริตความร่วมมือแห่งอาเซียน แต่ส่วนสำคัญยิ่งกว่าก็คือ ประธานาธิบดีชูฮาร์โตไม่ต้องการเสียเกียรติประวัติในฐานะที่ทำให้ AFTA ล่มสลายเมื่ออินโดนีเซียเป็นเจ้าภาพการประชุม APEC Summit ณ เมืองโบกอร์ (Bogor) ในปี 2537 ประธานาธิบดีชูฮาร์โตเป็นหัวหอกในการผลักดันให้ APEC เป็นเขตเศรษฐกิจเสรี แต่หลังจากนั้นเพียงปีเศษอินโดนีเซียกลับขอถอนสินค้าเกษตร 15 รายการออกจาก Inclusion List ในการจัดตั้ง AFTA หากอินโดนีเซียยังคงตีรวนไม่ยอมลดอากรขาเข้าสำหรับสินค้าเกษตรที่ยังมิได้แปรรูปตามกำหนดการเดิม อินโดนีเซียก็มีพฤติกรรมประดุจหนึ่งมือถือสากปากถือศีล เพราะด้านหนึ่งเร่งรื้อให้จัดตั้งเขตเศรษฐกิจเสรี แต่ในอีกด้านหนึ่งไม่ยอมลดอากรขาเข้า

แต่การโอนอ่อนของประธานาธิบดีชูฮาร์โตหาได้ทำให้ปัญหาหมดสิ้นไป เพราะคณะมนตรี AFTA หลีกเลียงที่จะมีมติว่า เมื่อถึงปี 2553 อากรขาเข้าสำหรับสินค้าเกษตรที่ยังมิได้แปรรูปจะคงเหลือในอัตราใด ทั้งนี้เป็นที่แน่ชัดว่าต้องสูงกว่าพิกัด 0-5% ตามที่กำหนดไว้สำหรับสินค้าอื่นๆ ในปัจจุบัน อินโดนีเซียเก็บอากรขาเข้าสำหรับข้าวในอัตรา 160% หากเริ่มลดอากรขาเข้าในปี 2546 อย่างเก่งที่สุดก็คงเหลือ 20% ในปี 2553 ดังนั้น จึงเป็นที่คาดกันว่า อากรขาเข้าสำหรับสินค้าเกษตรที่ยังมิได้แปรรูปจะยังคงมีอัตราสูงกว่าสินค้าอื่น อีกทั้งยังมิได้กำหนดกรอบเวลากว่า เมื่อไรสินค้าเกษตรที่ยังมิได้แปรรูปจะเก็บอากรขาเข้าในพิกัด 0-5%

คำถามพื้นฐานมีอยู่ว่า ภาควิชาอาเซียนต้องการผลประโยชน์อะไรบ้างจากการจัดตั้งเขตการค้าเสรี?

คำตอบของคำถามข้างต้นคงมีอยู่ 2 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก ภาควิชาอาเซียนต้องการอ้างฐานะการแข่งขันของตนในตลาดโลก การรวมตัวเป็นเขตการค้าเสรีทำให้ตลาดมีขนาดใหญ่ขึ้น โดยที่มิได้จำกัดด้วยขนาดของประเทศ

อีกต่อไป ขนาดของตลาดที่ใหญ่ขึ้นนี้เกื้อกูลให้มีการประกอบการด้านอุตสาหกรรมที่มีการประหยัดจากขนาด (economies of scale) และใช้เทคโนโลยีที่ก้าวหน้าได้ นอกจากนี้ ภาคีอาเซียนยังอยู่ในฐานะที่จะมีความร่วมมือในการลงทุนและการประกอบการอุตสาหกรรม โดยถือว่าอาเซียนเป็นเขตการลงทุนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกด้วย

ประการที่สอง การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียนเกื้อกูลให้ภาคีอาเซียนเข้าถึงตลาดในเขตเศรษฐกิจอื่นๆ (market access) เมื่อมีการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจเสรี ดังเช่นสหภาพยุโรปและเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ ประเทศที่อยู่นอกเขตเศรษฐกิจดังกล่าวมีปัญหาในการเข้าถึงตลาดในเขตเศรษฐกิจเหล่านั้น การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียนช่วยเสริมสร้างอำนาจต่อรองของภาคีอาเซียน การเจรจาเพื่อเปิดตลาดระหว่างเขตเศรษฐกิจเป็นเรื่องง่ายกว่าการเจรจาระหว่างประเทศหนึ่งประเทศใดกับเขตเศรษฐกิจหนึ่งใด เพราะการเจรจาระหว่างเขตเศรษฐกิจมีผลประโยชน์แลกเปลี่ยนชนิดเป็นกอบเป็นกำ

AFTA ถูกประคองว่าเป็นเขตเศรษฐกิจใหญ่เป็นอันดับที่ 4 ของโลก รองจากสหภาพยุโรป APEC และ NAFTA โดยมีประชากรรวมทั้งสิ้น 400 ล้านคน ผู้นำอาเซียนพากันประคองข่าวประจักษ์หนึ่ง AFTA เป็นโลกพระศรีอาริย์ที่เกื้อกูลให้ประชาชนในอาเซียนตะวันออกเฉียงใต้อุดมด้วยศานติสุข

แต่ AFTA เป็นสรวงสวรรค์ของอาเซียนจริงละหรือ ?

ลักษณะพื้นฐานของภาคีอาเซียน (ยกเว้นสิงคโปร์) มีความละม้ายคล้ายคลึงกันเป็นอันมาก ทุกประเทศมีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติ โครงสร้างปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในประเทศ (factor endowment) มิได้แตกต่างกันอย่างสำคัญ มีหน้าซ้ำโครงสร้างการผลิตก็ละม้ายคล้ายคลึงกันด้วย ผลผลิตของแต่ละประเทศมิได้มีลักษณะเกื้อหนุนกันเท่าที่ควร โดยที่สินค้าออกรายการสำคัญหลายรายการต้องแข่งกันเอง ด้วยเหตุดังนี้ จึงมิใช่เรื่องน่าประหลาดใจที่การค้าภายในอาเซียน (intra-ASEAN trade) มีความสำคัญไม่มาก ภาคีอาเซียนมีการค้ากับประเทศมหาอำนาจเป็นด้านหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และสหภาพยุโรป ในสภาวะการณ์เช่นนี้ ไม่เป็นที่แน่ชัดว่า การจัดตั้งเขตการค้าเสรีจะช่วยเพิ่มพูนสวัสดิการภาคีอาเซียนหรือไม่เพียงใด

เมื่อมีการจัดตั้งเขตการค้าเสรีลักษณะในสหภาพศุลกากร (customs union) การทลายกำแพงภาษีระหว่างภาคีอาเซียนย่อมเกื้อกูลให้การค้าระหว่างประเทศภาคีเพิ่มขึ้น หากการค้าระหว่างประเทศเป็นไปตามความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) โดยประเทศภาคีเลิกปกป้องการผลิตที่ไม่มีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ และหันไปนำเข้าจากต่างประเทศแทนการส่งเสริมการผลิตภายในประเทศ การจัดตั้งเขตการค้าเสรีในกรณีเช่นนี้ย่อมเพิ่มพูนสวัสดิการของประเทศภาคี เพราะผู้บริโภคภายในเขตซื้อสินค้าในราคาถูกลง ในกรณีดังกล่าวนี้ การจัดตั้งเขตการค้าเสรีเกื้อกูลในการก่อให้เกิดการค้าระหว่างประเทศ หรือที่นักเศรษฐศาสตร์เรียกว่า Trade Creation

แต่การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาจก่อให้เกิดการเบี่ยงเบนการค้า หรือที่นักเศรษฐศาสตร์เรียกว่า Trade Diversion ได้ เพราะการจัดตั้งเขตการค้าเสรี แม้จะมีการทลายกำแพงภาษีระหว่างภาคีสมาชิก แต่ยังคงตั้งกำแพงสกัดการนำเข้าจากประเทศคู่ค้านอกเขต ซึ่งทำให้การค้าระหว่างประเทศมิได้เป็นไปตามความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ หากไม่มีกำแพงภาษีสกัดสินค้าเข้าจากประเทศคู่ค้านอกเขต ประเทศภาคีสามารถเลือกซื้อสินค้าจากแหล่งที่มีการผลิตโดยเสียต้นทุนต่ำสุดได้ แต่เป็นเพราะกำแพงภาษีดังกล่าวนี้ ทำให้ประเทศภาคีต้องนำเข้าจากประเทศภาคีด้วยกันเอง ภายหลังจากที่มีการก่อตั้งเขตการค้าเสรีแล้ว ทั้งๆที่ประเทศภาคีมิได้มีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบในการผลิตมากเท่าประเทศนอกเขตการค้าเสรีนั้น การเบี่ยงเบนการค้าในกรณีดังกล่าวนี้ย่อมบั่นทอนสวัสดิการของประเทศภาคี

แม้ว่าผลประโยชน์ของการจัดตั้ง AFTA ยังไม่ชัดเจน แต่ AFTA สามารถสร้างประโยชน์แก่ประเทศภาคีได้ด้วยการเดินแนวทาง 'ภูมิภาคนิยมแบบเปิด' (open regionalism) โดยไม่ตั้งกำแพงภาษีสกัดการนำเข้าจากนอกเขต AFTA แต่การเดินบนเส้นทางเช่นนี้จะเป็นไปได้หรือไม่ เมื่อการทลายกำแพงภาษีระหว่างภาคีด้วยกันเองก็มีปัญหาขัดแย้งเช่นนี้ มิใช่ต้องกล่าวถึงการขจัดอุปสรรคการค้าที่มีใช่ภาษีศุลกากร (Non-tariff Barriers) ซึ่งมีปัญหายิ่งกว่า

ความล่าช้าในการจัดตั้ง AFTA จะทำให้ AFTA กลายเป็นสิ่งชำรุดทางประวัติศาสตร์ ยิ่งล่าช้ามากเพียงใด ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้ยิ่งลดน้อยถอยลงมากเพียงนั้น หากความล่าช้าดังกล่าวนี้เลยกรอบเวลาในการจัดตั้ง APEC หรือเลยกรอบเวลาในการทลายกำแพงภาษีตามข้อตกลงในการเจรจาการค้าพหุภาคีรอบอุรุกวัย (Uruguay Round) AFTA ก็หมดบทบาทไปโดยปริยาย

เขตการค้าเสรีมหาสมุทรอินเดีย

ในประวัติศาสตร์อารยธรรมตะวันตก ศูนย์กลางของการจำเรือเดินโตทางเศรษฐกิจเคยอยู่ในลุ่มสมุทรเมดิเตอร์เรเนียน *The Mediterranean* ของเฟร์นันด์ บรอตเตล (Fernand Braudel) ผู้นำการวิเคราะห์แบบ Total History เป็นหนังสือที่นักศึกษาประวัติศาสตร์โลกต้องอ่าน ต่อมาศูนย์กลางของโลกก็เลื่อนไหลไปอยู่ลุ่มสมุทรแอตแลนติกนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา และยืนยงยาวนานประมาณ 3 ศตวรรษ บัดนี้ ผู้คนจำนวนมากพากันคาดการณ์ว่า โลกในศตวรรษหน้าเป็นศตวรรษของลุ่มสมุทรแปซิฟิก (The Pacific Century) เพราะเชื่อกันว่า ศูนย์กลางการจำเรือเดินโตทางเศรษฐกิจของโลกจะเคลื่อนตัวมาสู่เอเชียแปซิฟิก

ผู้คนที่กล่าวถึงการแข่งขันทางเศรษฐกิจระหว่างลุ่มสมุทรแอตแลนติกกับลุ่มสมุทรแปซิฟิก พากันมองข้ามความสำคัญของลุ่มสมุทรอินเดีย ทั้งๆที่ในอดีตกาล มหาสมุทรอินเดียเคยเป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญ ความข้อนี้เห็นได้จากงานของเคนเนธ แม็กเฟอร์สัน (Kenneth McPherson) เรื่อง *The Indian Ocean : A History of People and the Sea* (1993) แม้ในหนังสือเรื่อง *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680* ของแอนโทนี ไรด์ (Anthony Reid) ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของมหาสมุทรอินเดียเป็นภาพที่แจ่มชัดยิ่ง บัดนี้ ผู้คนพากันลืมเลือนภาพแห่งความรุ่งเรืองแต่หนหลัง การเปลี่ยนแปลงในรอบสามศตวรรษที่ผ่านมา ทำให้ลุ่มสมุทรอินเดียล้าหลังทางเศรษฐกิจ เมื่อเทียบกับลุ่มสมุทรแอตแลนติกและลุ่มสมุทรแปซิฟิก

ในขณะที่ประเทศมหาอำนาจเก่าในลุ่มสมุทรแอตแลนติกพากันปรับตำแหน่งแห่งหนของตน (repositioning) เพื่ออ้างฐานะความเป็นมหาอำนาจของตนไว้ โดยที่ยุโรปตะวันตกจัดตั้งประชาคมเศรษฐกิจยุโรป ซึ่งพัฒนามาเป็นสหภาพยุโรปและเขตเศรษฐกิจยุโรป ในท้ายที่สุด ส่วนในทวีปอเมริกาก็มีการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) และตลาดร่วมละตินอเมริกา (MERCOSUR) โดยที่อาจพัฒนาไปเป็นเขตเศรษฐกิจอเมริกาในขั้นสุดท้าย

ในปัจจุบัน มีความพยายามที่จะจัดตั้งเขตการค้าเสรีมหาสมุทรอินเดีย เพื่อให้กลุ่ม
สมุทรอินเดียผงาดขึ้นมาเสมอป่าเสมอไหล่กลุ่มสมุทรแอตแลนติกและแปซิฟิก แนวความคิด
ดังกล่าวนี้มีมาแต่ทศวรรษ 2510 เมื่อกษัตริย์ชาห์แห่งอิหร่านเสนอให้จัดตั้ง Indian Ocean Rim
Trading Bloc แต่พระองค์ทรงสิ้นอำนาจเสียก่อน แนวความคิดนี้รื้อฟื้นกลับมาใหม่ในปี 2537
เมื่อนายพิก โบธา (Pik Botha) รัฐมนตรีต่างประเทศสหภาพอัฟริกาใต้ในขณะนั้นแลกเปลี่ยน

ความเห็นกับผู้นำอินเดียในขณะเยือนนิวเดลี ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นเอง รัฐบาลออสเตรเลียก็ทูลนโยบาย Look West ซึ่งหมายถึงการสานสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับประเทศในกลุ่มสมุทรอินเดีย เทียบเคียงกับนโยบาย Look East ของรัฐบาลมาเลเซียเมื่อกว่าทศวรรษที่แล้ว ในเดือนเมษายน 2537 นายกาเรธ อีแวนส์ (Gareth Evans) รัฐมนตรีต่างประเทศออสเตรเลียเสนอแนวความคิดในการจัดตั้ง 'ประชาคมเศรษฐกิจแห่งกลุ่มสมุทรอินเดีย' (Indian Ocean Economic Community) ในการกล่าวเปิดงาน India Today Festival ในนครซิดนีย์

สถานการณ์สูงงอมพอที่การจัดตั้งเขตการค้าเสรีในกลุ่มสมุทรอินเดียจะเป็นไปได้ นอกเหนือจากการปรับนโยบายเศรษฐกิจต่างประเทศไปสู่แนวทาง Look West ของออสเตรเลียแล้ว อาเซียนได้ก็ปรับนโยบายเศรษฐกิจไปสู่แนวทางเสรีนิยม และมีความตื่นตัวในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียนได้ ในขณะเดียวกันก็มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างสำคัญในสหภาพอัฟริกาใต้ โดยเลิกล้มนโยบายการเหยียดผิวและเดินแนวทางประชาธิปไตย การคว่ำบาตรสหภาพอัฟริกาใต้ในทางเศรษฐกิจของชุมชนระหว่างประเทศสิ้นสุดลง และสหภาพอัฟริกาใต้ถูกผนวกเข้าสู่สังคมเศรษฐกิจโลกดั้งเดิม อีกทั้งมีความพยายามที่จะจัดตั้งเขตการค้าเสรีอัฟริกาใต้ด้วยการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เหล่านี้จึงเกื้อกูลต่อการจัดตั้งเขตการค้าเสรีในกลุ่มสมุทรอินเดียอย่างยิ่ง

ในปัจจุบัน กลุ่มสมุทรอินเดียมีประชากรประมาณ 30% ของประชากรทั้งหมดในโลก นับว่าใกล้เคียงกับ APEC (ไม่รวมญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา) ข้อมูลในปี 2536 บ่งบอกว่ารายได้ประชาชาติของกลุ่มสมุทรอินเดียตกประมาณ 6% ของรายได้ประชาชาติของโลกเทียบกับ 10% ของ APEC (ไม่รวมญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา) อีกทั้งรายได้ประชาชาติต่อหัวก็ต่ำกว่าด้วย แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า กลุ่มสมุทรแปซิฟิกรุ่งเรืองกว่ากลุ่มสมุทรอินเดีย รายได้ประชาชาติต่อหัวในกลุ่มสมุทรอินเดียตกประมาณ 856 ดอลลาร์อเมริกันต่อปี แต่ก็มี ความแตกต่างภายในกลุ่มอย่างมาก ในขณะที่ประเทศอย่างเช่นโมแซมบิก มาดากัสการ์ ทานซาเนีย และบังคลาเทศมีรายได้ประชาชาติต่อหัวน้อยกว่า 250 ดอลลาร์อเมริกันต่อปี ออสเตรเลียมากกว่าปีละ 15,000 ดอลลาร์อเมริกันต่อคน

ในปัจจุบัน ความพยายามในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีมหาสมุทรอินเดียมีทั้งระดับเอกชนและระดับรัฐบาล ในระดับเอกชน มีการจัดตั้ง International Forum on the Indian Ocean Region (IFIOR) และมีการประชุมมาแล้ว 2 ครั้ง ครั้งแรกประชุม ณ เมือง Perth ประเทศออสเตรเลียในเดือนมิถุนายน 2538 ครั้งที่สองประชุม ณ นครนิวเดลี ประเทศอินเดียในเดือนธันวาคม ศกเดียวกัน ผลการประชุมมีข้อสรุปเกี่ยวกับการจัดตั้งเครือข่ายธุรกิจและเครือข่าย

การวิจัยที่เรียกว่า Indian Ocean Consulative Business Network (IOCBN) และ Indian Ocean Research Network (IORN) ความพยายามในระดับเอกชนมีความคืบหน้าชนิดค่อยเป็นค่อยไป

ในระดับรัฐบาล มีความพยายามในการจัดตั้งสมาคมความร่วมมือทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มสมุทรอินเดีย (Association for Indian Ocean Economic Cooperation = AIOEC) สหภาพอัฟริกาใต้ อินเดีย และออสเตรเลียเป็นหัวหอกสำคัญในการนี้ โดยที่มอริเชียส (Moritius) เป็นผู้ร่วมงานที่แข็งขัน เพราะมอริเชียสต้องการเป็น 'สิงคโปร์แห่งอัฟริกา'

แต่การจัดตั้ง AIOEC ต้องเผชิญอุปสรรคสำคัญ เพราะมีความเห็นที่แตกแยกกัน ในขณะที่อินเดียและออสเตรเลียต้องการจัดตั้งเขตการค้าเสรีมหาสมุทรอินเดียในเวลาอันรวดเร็ว เพื่อไล่ให้ทัน AFTA ที่กำหนดให้ปี 2548 เป็นปีแห่งการทลายกำแพงการค้า แต่สหภาพอัฟริกาใต้ต้องการให้การจัดตั้งค่อยเป็นค่อยไป เพราะต้องการดึงประเทศต่างๆในลุ่มสมุทรอินเดียมาเข้าร่วมให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยมีจำนวน 26 ประเทศ (ไม่รวมเยเมนและโซมาเลีย) เป็นเป้าหมาย ในขณะที่ออสเตรเลียและอินเดียเสนอให้จำกัดจำนวนสมาชิกในระยะแรกเริ่ม แล้วค่อยขยายจำนวนสมาชิกในภายหลัง นอกจากนี้ ออสเตรเลียและอินเดียยังต้องการให้ AIOEC มีได้เป็นเพียงองค์กรความร่วมมือทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากมีการร่วมมือทางการเมืองและการรักษาความมั่นคงอีกด้วย แต่สหภาพอัฟริกาใต้ไม่เห็นด้วย เพราะทำให้อุปสรรคในการจัดตั้ง AIOEC มีมากขึ้น

การประชุมเพื่อจัดตั้ง AIOEC มีขึ้นที่เกาะมอริเชียสในปี 2538 รวม 2 ครั้ง โดยมีผู้เข้าร่วม 7 ประเทศ ได้แก่ ออสเตรเลีย อินเดีย เคนยา มอริเชียส โอมาน สิงคโปร์ และสหภาพอัฟริกาใต้ ที่ประชุมมีมติให้ร่างแผนปฏิบัติการ (action plan) และกฎบัตรองค์กร พร้อมทั้งจัดตั้ง Indian Ocean Rim Business Forum (IORBF) และ Indian Ocean Region Academic Group (IORAG) ในปี 2539 ที่ประชุมมีเป้าหมายที่จะขยายจำนวนสมาชิกเป็น 14 ประเทศ

จนถึงขณะนี้ AIOEC ยังไม่ปรากฏรูปร่างที่ชัดเจน ส่วนสำคัญเป็นเพราะความขัดแย้งทางความคิดระหว่างสหภาพอัฟริกาใต้ฝ่ายหนึ่ง กับออสเตรเลียและอินเดียอีกฝ่ายหนึ่ง สหภาพอัฟริกาใต้สนใจผลักดันการจัดตั้งประชาคมการพัฒนาอัฟริกาใต้ (Southern Africa Development Community = SADC) มากกว่า AIOEC เพราะเห็นอานิสงส์โดยชัดเจนและมีความเป็นไปได้มากกว่า ข้างอินเดียก็มีของเล่นของตนอยู่แล้ว นั่นก็คือ การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียใต้ (South Asian Association for Regional Cooperation = SAARC) ส่วนออสเตรเลีย

ก็มีปัญหาอัตลักษณ์ เนื่องจากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ทำให้ออสเตรเลียถูกกีดกันออกจากเอเชียแปซิฟิกอยู่เนืองๆ อีกทั้งมีอาชญากรรมได้อย่างสนิทใจว่า ออสเตรเลียเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มสมุทรอินเดีย ประเทศที่ออสเตรเลียสามารถร่วมจัดตั้งเขตเศรษฐกิจอย่างผสมกลมกลืนก็มีแต่นิวซีแลนด์เท่านั้น แต่ตลาดที่เกิดจากการรวมตัวระหว่างออสเตรเลียกับนิวซีแลนด์ก็ยังเล็กเกินไป ด้วยเหตุที่ออสเตรเลียต้องการวิ่งไล่กวาดในคู่แข่งทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ออสเตรเลียจึงพยายามผลักดันและเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจเอเชียแปซิฟิก พร้อมๆ กับการจัดตั้งเขตการค้าเสรีกลุ่มสมุทรอินเดีย

ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ หนทางในการจัดตั้ง AIOEC จึงเต็มไปด้วยขวากหนาม ในขณะที่ NAFTA และตลาดร่วมละตินอเมริกากำลังรุดหน้า สหภาพยุโรปกำลังเจรจากับ NAFTA เพื่อจัดตั้งเขตเศรษฐกิจแอตแลนติกเหนือ อีกทั้งยังเชื่อมสัมพันธ์กับยุโรปตะวันออกและแอฟริกาเหนือ โดยที่ APEC กำลังเป็นรูปเป็นร่าง ภาพของ AIOEC ยังเลือนราง ในสภาพดังที่เป็นอยู่นี้กลุ่มสมุทรอินเดียจะยังล่าหลังกลุ่มสมุทรแอตแลนติกและกลุ่มสมุทรแปซิฟิกต่อไป และล่าหลังมากขึ้นด้วย

หากคริสต์ศตวรรษที่ 21 เป็นศตวรรษของแปซิฟิกสมดังคำทำนาย คงไม่มีใครกล้าทำนายว่า คริสต์ศตวรรษที่ 22 เป็นศตวรรษของกลุ่มสมุทรอินเดีย (The Indian Century)

MERCOSUR

MERCOSUR เป็นคำย่อจากภาษาสเปนว่า Mercado Comun de Cono Sur แปลว่าตลาดร่วมของภูมิภาคส่วนใต้ (Common Market of the South) ก่อตั้งโดยสนธิสัญญา Tratado de Asuncion ซึ่งลงนามเมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2534 โดยมีภาคีสมาชิก 4 ประเทศ อันได้แก่ อาร์เจนตินา บราซิล ปารากวัย และอุรุกวัย ภาคีสมาชิก MERCOSUR กำหนดเป้าหมายที่จะให้มีการค้าเสรีภายในตลาดร่วม ไม่เพียงแต่จะทลายกำแพงภาษีศุลกากรระหว่างกันเท่านั้น หากยังต้องขจัดอุปสรรคการค้าที่ไม่ใช่ภาษีศุลกากร (non-tariff barriers) และยกเลิกมาตรการเงินอุดหนุนเพื่อการส่งออก (export subsidy) ทั้งหมดอีกด้วย ทั้งนี้เพื่อให้การค้าภายในตลาดร่วมเป็นไปตามความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ในขณะเดียวกันก็มีการกำหนดพิกัดอัตราภาษีศุลกากรร่วมกันสำหรับการค้ากับประเทศนอกตลาดร่วม (common external tariff = CET)

MERCOSUR บรรลุเป้าหมายการเป็นตลาดร่วมของภูมิภาคส่วนใต้ ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2538

แม้ว่าการลงนามในสนธิสัญญาเพื่อจัดตั้ง MERCOSUR เพิ่งกระทำในปี 2534 แต่ความพยายามในการจัดตั้งตลาดร่วมในละตินอเมริกามีมากกว่า 3 ทศวรรษแล้ว เพียงแต่ไม่ประสบความสำเร็จ จนกระทั่งในปี 2528 อาร์เจนตินาและบราซิลเป็นหัวหอกในการทำข้อตกลงการค้าเสรี โดยแยกพิจารณาเป็นรายภาคเศรษฐกิจ และมีข้อตกลงเบื้องต้นถึง 17 ข้อตกลง ซึ่งให้สัตยาบันในปี 2532 ทั้งสองประเทศต่างเล็งเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากการค้าเสรี

MERCOSUR ใช้เวลาเพียงทศวรรษเศษในการจัดตั้งตลาดร่วม จากข้อตกลงระหว่างอาร์เจนตินากับบราซิลในปี 2528 มาเป็นตลาดร่วมในปี 2538 ความพยายามในการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจอื่นๆ ทั้งในอเมริกากลางและอเมริกาใต้ ล้วนแล้วแต่ล้มเหลวหรือยังไม่ประสบผลสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นเขตการค้าเสรีละตินอเมริกา (Latin America Free Trade Area = LAFTA)

ซึ่งลงนามในปี 2503 และแปรเป็น LAIA (Latin America Integration) ในปี 2523 หรือตลาดร่วมอเมริกากลาง (Central American Common Market = CACM) ซึ่งลงนามในปี 2503 หรือ Andean Pact ซึ่งลงนามในปี 2512 หรือตลาดร่วมและประชาคมแคริบเบียน (Caribbean Community and Common Market = CARICOM) ซึ่งลงนามในปี 2513

ความสำเร็จของ MERCOSUR อยู่กับการเริ่มต้นจากข้อตกลงระหว่างสองประเทศที่มีปฏิธานนโยบายการค้าระหว่างประเทศแตกต่างกันมาก ในขณะที่มีการทำข้อตกลงในปี 2528 นั้น อาร์เจนตินามีนโยบายการค้าค่อนข้างเสรี ในขณะที่บราซิลเน้นการปกป้องอุตสาหกรรมเมื่อยักษ์ใหญ่ทั้งสองแห่งละตินอเมริกาสามารถตกลงกันได้ ก็เป็นเรื่องง่ายที่ประเทศที่เล็กกว่าดังเช่น ปารากวัยและอุรุกวัยจะเข้าร่วมในเวลาต่อมา

ภาคี MERCOSUR มีขนาดแตกต่างกันมาก ไม่จำเพาะความแตกต่างด้านพื้นที่ หากยังมีความแตกต่างด้านจำนวนประชากร ซึ่งมีตั้งแต่ไม่ถึง 5 ล้านคนในกรณีของอุรุกวัย จนถึงมากกว่า 150 ล้านคนในกรณีของบราซิล อีกทั้งขนาดของการเปิดประเทศก็แตกต่างกันด้วย ขนาดของการเปิดประเทศวัดจากสัดส่วนระหว่างมูลค่าการค้าระหว่างประเทศเทียบกับรายได้ประชาชาติ (GDP) ในขณะที่ภาคเศรษฐกิจระหว่างประเทศมีความสำคัญในโครงสร้างเศรษฐกิจของปารากวัยและอุรุกวัย อาร์เจนตินาและบราซิลมีขนาดของการเปิดประเทศไม่มากนัก ประชาชนในอาร์เจนตินา บราซิล และอุรุกวัยมีฐานะทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน รายได้ประชาชาติต่อหัวอยู่ในระดับใกล้เคียงกัน แต่ปารากวัยมีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่ามาก (ดูตารางที่ 1)

ในฐานะประเทศที่มีขนาดเล็ก ปารากวัยและอุรุกวัยได้ประโยชน์จากการเข้าร่วมตลาดร่วม MERCOSUR อย่างมาก ในเมื่อไม่มีกำแพงภาษีศุลกากรขวางกั้น สินค้าจากปารากวัยและอุรุกวัยสามารถทะลุทะลวงเข้าสู่ตลาดที่มีขนาดมหึมาในบราซิลและอาร์เจนตินาได้ แต่ทั้งบราซิลและอาร์เจนตินาก็ได้เปรียบในข้อที่มีระดับการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เหนือกว่า การจัดตั้งตลาดร่วม MERCOSUR ช่วยให้การค้าระหว่างภาคภายในภูมิภาค (intra-regional trade) ขยายตัว แต่การค้ากับประเทศนอกตลาดร่วมจะขยายตัวมาน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับนโยบายร่วมทางด้านภาษีศุลกากร (common tariff policy) ในปัจจุบัน MERCOSUR กำหนดพิกัดอัตราภาษีศุลกากรร่วมกันแล้วสำหรับการค้ากับประเทศนอกตลาดร่วม (CET) สินค้าประเภทเดียวกันไม่ว่าจะส่งออกจากปารากวัย อุรุกวัย อาร์เจนตินา หรือบราซิล ไปยังประเทศคู่ค้านอกตลาดร่วมจะเสียอากรขาออกในอัตราเดียวกัน การนำเข้าจากประเทศนอกตลาดร่วม หากเป็นสินค้าประเภทเดียวกัน ต้องเสียอากรขาเข้าอัตราเท่ากัน ไม่ว่าจะเป็นการนำเข้าของภาคีตลาดร่วมประเทศใด

หากต้องการให้การค้ากับประเทศนอกตลาดร่วมขยายตัว ก็ต้องทลายกำแพงภาษีศุลกากรลง และนี่เป็นปณิธานของ MERCOSUR

ในช่วงเวลาสองทศวรรษที่ผ่านมา นโยบายการค้าระหว่างประเทศของประเทศต่างๆ ในละตินอเมริกาแปรเปลี่ยนไปมาก และเป็นการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานในระดับปรัชญาของนโยบายด้วย จากนโยบายการตั้งกำแพงภาษีเพื่อคุ้มครองอุตสาหกรรมภายในประเทศ ค่อยๆ ปรับมาเป็นนโยบายการค้าเสรี นโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมก็แปรเปลี่ยนจากการพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า (Import Substitution Industrialization) มาเป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก (Export-oriented Industrialization)

การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) ซึ่งผนวกแคนาดา สหรัฐอเมริกา และเม็กซิโกเข้าด้วยกัน มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้ละตินอเมริกาต้องปรับตำแหน่ง (repositioning) ด้วยการเร่งการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจ หลังจากที่ยึดเยื้อด้วยเหตุฉันทานุการมากกว่าสามทศวรรษ การจัดตั้ง MERCOSUR เป็นผลจากการจัดตั้ง NAFTA อย่างมีอาจปฏิเสธได้ NAFTA ก่อตั้งเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2537 โดยที่ MERCOSUR ถือกำเนิดในอีกหนึ่งปีต่อมา

MERCOSUR มีแผนที่จะขยายขนาดของตลาดร่วมครอบคลุมทั่วภูมิภาคละตินอเมริกา ในการประชุมสุดยอด MERCOSUR Summit ระหว่างวันที่ 24-25 มิถุนายน 2539 MERCOSUR ตกลงรับชิลีและโบลิเวียเป็นสมาชิกสมทบ (associate member) โดยมีเงื่อนไขทางการเมืองว่าหากประเทศใดแปรเปลี่ยนการปกครองไปสู่ระบอบเผด็จการ MERCOSUR จะเลิกค้าขายด้วยเงื่อนไขดังกล่าวนี้เกิดจากวิกฤติการณ์ทางการเมืองในปารากวัยในเดือนเมษายน 2539 เมื่อเกิดการรัฐประหารจนเกือบล้มรัฐบาลที่มาจากทางเลือกตั้ง ตามกำหนดการ ชิลีจะเป็นสมาชิกสมทบนับตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2539 ส่วนโบลิเวียนับตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2540

การรับชิลีเข้าเป็นสมาชิก MERCOSUR นับเป็นข้อต่อสำคัญในการเชื่อมโยง MERCOSUR กับเอเชียแปซิฟิก ชิลีประสบความสำเร็จในการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยมก่อนประเทศใดๆ ในละตินอเมริกา และกำลังอยู่ในกระบวนการเข้าเป็นสมาชิก APEC นอกจากนี้ชิลียังมีข้อตกลงการค้าเสรีกับสหภาพยุโรปเมื่อกลางเดือนมิถุนายน 2539 อีกทั้งยังอยู่ในกระบวนการเข้าเป็นสมาชิก NAFTA อีกด้วย การรับชิลีเข้าเป็นสมาชิก MERCOSUR จึงมีผลในการเชื่อมโยง MERCOSUR กับ APEC และ NAFTA

การขยายฐาน MERCOSUR จะยังคงมีต่อไป บราซิลพยายามหนุนให้เวเนซุเอลา เข้าไปเป็นภาคี MERCOSUR ในขณะที่อาร์เจนตินาพยายามผลักดันให้ MERCOSUR ผูกเข้ากับ NAFTA และสหภาพยุโรป ในเดือนกันยายน 2538 MERCOSUR ทำข้อตกลงกับสหภาพยุโรป ในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีภายในปี 2543 โดยมีเงื่อนไขทางการเมืองว่า ภาคีเขตการค้าเสรีที่จะตั้ง ขึ้นใหม่นี้ก็ต้องมีระบอบการปกครองที่ยึดหลักนิติธรรม (Rule of Law) ซึ่งมีนัยสำคัญว่า หากการ เมืองการปกครองเบี่ยงเบนจากระบอบประชาธิปไตยหรือมีการรัฐประหารในประเทศใด ประเทศ ดังกล่าวจะสิ้นสุดสมาชิกภาพในเขตการค้าเสรีนี้โดยอัตโนมัติ ความสำเร็จในการจัดตั้งเขตการค้าเสรี ร่วมกันสหภาพยุโรป ทำให้ MERCOSUR ผงาดขึ้นมาเทียบเทียมกับ NAFTA และไม่ต้องเกรงว่า จะเสียประโยชน์จากการจัดตั้ง NAFTA อีกต่อไป

แม้ว่าจะมีความสำเร็จในการจัดตั้ง MERCOSUR แต่ความขัดแย้งในด้าน ผลประโยชน์ยังคงปรากฏอยู่ นับเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ ซิลี อาร์เจนตินา และบราซิลต่าง แย่งชิงตลาดรถยนต์ในละตินอเมริกา เพราะอุตสาหกรรมรถยนต์เป็นอุตสาหกรรมสำคัญ ในประเทศทั้งสาม อาร์เจนตินาอดัดใจที่มีอาจทะเลาะตลาดปิโตรเลียมและผลิตภัณฑ์ปิโตรเลียม ในบราซิลได้อย่างเต็มที่ ในขณะที่ภาคอื่นๆ ของ MERCOSUR ไม่พอใจที่อาร์เจนตินายังคงปกป้อง บริการการบินพลเรือนระหว่างประเทศ ทั้งนี้ปรากฏว่า สายการบิน Aerolineas Argentinas ซึ่ง อาศัยทุนอเมริกันและสเปนครอบงำการคมนาคมทางอากาศใน MERCOSUR ในขณะที่โบลิเวีย ยังคงต้องการปกป้องถั่วเหลืองและผลิตภัณฑ์ถั่วเหลือง

การมาเยือนมาเลเซียของประธานาธิบดีเมเนมแห่งอาร์เจนตินาเมื่อปลายเดือน สิงหาคม 2539 ช่วยจุดประกายความคิดให้มีการเชื่อมโยงเขตเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ด้วยการ ผูก ASEAN และ MERCOSUR เข้าด้วยกัน ในปัจจุบัน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่าง ภูมิภาคทั้งสองยังมีไม่มาก

MERCOSUR กำลังผงาดขึ้นมาเป็นตลาดร่วมแห่งละตินอเมริกา นับเป็นการ จัดตั้งเขตเศรษฐกิจภูมิภาคที่มีขนาดตื้นสุดใสมากกว่าเขตเศรษฐกิจอื่นๆ ในอเมริกากลางและ อเมริกาใต้ ไม่ว่าจะเป็น CACM CARICOM Andean Pact หรือ LAIA และอาจมีขนาดตื้นสุดใส่ ยิ่งกว่า NAFTA ด้วยซ้ำไป เมื่อคำนึงถึงข้อเท็จจริงที่ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐอเมริกา กับ คานาดาและเม็กซิโกกำลังมีบาดแผลอันล้าลึก อันเป็นผลจากการบังคับใช้ Caban Liberty and Democratic Solidarity Act of 1996 ซึ่งมีบทบัญญัติที่รัฐบาลอเมริกันใช้ลงโทษบริษัทที่เข้าไป ลงทุนในคิวบาโดยที่มีบริษัทจากคานาดาและเม็กซิโกอยู่ด้วย

แม้ว่า NAFTA มีแผนที่จะขยายเขตการค้าเสรีครอบคลุมทั่วอเมริกา และต่อมาในเดือนธันวาคม 2537 มีข้อตกลงในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอเมริกา (Free Trade Area of the Americas) ภายในปี 2548 ครอบคลุมตั้งแต่แคนาดา ถึงชิลี จาก Alaska ถึง Tierra del Fuego แต่แล้วเมื่อปรากฏว่า การจัดตั้ง NAFTA มิได้เป็นประโยชน์ต่อสหรัฐอเมริกาเท่าที่ควร ส่วนหนึ่งเป็นผลจากวิกฤติการณ์เงินเปโซในปลายปี 2537 ความกระตือรือร้นในการขยายเขต NAFTA และในการจัดตั้ง 'เขตการค้าเสรีแห่งอเมริกาเหนือ' รวมตลอดจนการจัดตั้งเขตการค้าเสรีกลุ่มสมุทรแอตแลนติก (TAFTA) เหือดหายไปในอันมาก เมื่อถูกซ้ำเติมด้วยความขัดแย้งในด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจภายในกลุ่ม NAFTA ก็ดี และระหว่างสหรัฐอเมริกากับสหภาพยุโรปก็ดี อันเป็นผลจากการบังคับใช้ Cuban Liberty and Democratic Solidarity Act of 1996 และ Iran and Libya Sanctions Act of 1996 สหรัฐอเมริกาก็อยู่ในฐานะเกือบสิ้นสภาพในการเป็นผู้นำการจัดตั้ง 'เขตการค้าเสรีแห่งอเมริกา'

MERCOSUR กลายเป็น 'ความหวังใหม่' ของละตินอเมริกา การเชื่อมโยง MERCOSUR เข้ากับสหภาพยุโรปก็ดี ความพยายามในการขยายเขตตลาดร่วมของ MERCOSUR ก็ดี รวมตลอดจนความพยายามในการเชื่อมโยง MERCOSUR เข้ากับ APEC และ ASEAN ในอนาคตก็ดี ทำให้ละตินอเมริกาดลดการพึ่งพาสหรัฐอเมริกาได้เป็นอันมาก อีกทั้งไม่ต้องง้อ NAFTA อีกต่อไป

ตารางที่ 1
ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับภาคี MERCOSUR

ข้อมูล	อาร์เจนตินา	บราซิล	ปารากวัย	อุรุกวัย
1. พื้นที่ (ตร.กม.)	2,767	8,512	407	177
2. ประชากรปี 2536 (ล้านคน)	33.8	156.5	4.7	3.1
3. GDP ปี 2536 (ล้านดอลลาร์)	255,595	444,205	6,825	13,144
4. GNP per capita ปี 2536 (ดอลลาร์ อเมริกัน)	7,220	2,930	1,510	3,830
5. มูลค่าการค้าระหว่าง ประเทศ ปี 2536 (ล้านดอลลาร์)	29,902	64,036	2,384	3,945
6. มูลค่าการค้าระหว่าง ประเทศเทียบกับ GDP (%)	11.7	14.4	34.9	30.0

ที่มา IBRD, *World Development Report 1995*

ภาคที่สี่

ปัญหาของสังคมเศรษฐกิจโลก

งบประมาณการป้องกันประเทศ : ภาพรวมของโลก

เสียงร่ำร้องให้นานาประเทศลดรายจ่ายด้านการทหารเริ่มดังขรมอีกครั้งหนึ่งในช่วง 3 ปีเศษที่ผ่านมา การปรับตัวของสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออก ด้วยการปฏิรูประบบการเมืองและระบบเศรษฐกิจในแนวทางเสรีนิยม ทำให้การเผชิญหน้าระหว่างสหรัฐอเมริกา กับสหภาพโซเวียตลดลง จนถึงระดับที่นักรัฐศาสตร์หลายต่อหลายคนลงความเห็นว่า ยุคสงครามเย็นได้จบสิ้นไปแล้ว การเปลี่ยนรูปโฉมของการเมืองระหว่างประเทศดังกล่าวนี้ นับเป็นจังหวะก้าวอันเหมาะสมในการผลักดันให้ลดรายจ่ายด้านการป้องกันประเทศ เพื่อให้โลกมีทรัพยากรสำหรับการ พัฒนาคุณภาพชีวิตมากขึ้น

ในบรรดาองค์กรและสถาบันทางวิชาการต่างๆ สถาบันที่ 'เกาะ' ติดในการรวบรวมข้อมูลการซื้อขายอาวุธและรายจ่ายด้านการทหารของประเทศต่างๆมากที่สุด ก็คือ Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) สถาบันดังกล่าวนี้จัดทำรายงานประจำปีชื่อ *SIPRI Yearbook : World Armaments and Disarmament* ในระยะหลังๆนี้ กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ก็สนใจศึกษาเรื่องนี้ เพราะกองทุนการเงินระหว่างประเทศกำลังหวั่นวิตกเกี่ยวกับปัญหาการขาดแคลนเงินออมในระบบทุนนิยมโลก ซึ่งมีทีท่าว่าจะกลายเป็นปัญหาร้ายแรงในอนาคตอันใกล้นี้ กองทุนการเงินระหว่างประเทศเชื่อว่า การลดรายจ่ายด้านการทหารจะช่วยผ่อนคลายปัญหาการขาดแคลนเงินออมได้

จากการศึกษาของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ โดยใช้ข้อมูลของประเทศต่างๆรวม 125 ประเทศระหว่างปี 2515-2531 พบว่า รายจ่ายด้านการทหารรวมทั้งโลก ประมาณร้อยละ 53 เป็นรายจ่ายของโลกที่หนึ่ง (ประเทศมหาอำนาจทุนนิยม) ประมาณร้อยละ 25 เป็นรายจ่ายของโลกที่สอง (สหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออก) ส่วนที่เหลืออีกประมาณร้อยละ 22 เป็นรายจ่าย

ของโลกที่สามดังนี้ จะเห็นได้ว่า รายจ่ายด้านการป้องกันประเทศของโลกที่หนึ่งและโลกที่สอง รวมกันมีส่วนแบ่งสูงถึง 78% ในโลก

อย่างไรก็ตาม การเปรียบเทียบรายจ่ายด้านการทหารระหว่างประเทศด้วยการเปรียบเทียบตัวเลขสัมบูรณ์ ไม่ช่วยให้เห็นภาพได้แจ่มชัดนัก เนื่องจากประเทศที่มีขนาดใหญ่ (ทั้งในด้านพื้นที่และจำนวนประชากร) มีแนวโน้มที่จะใช้จ่ายด้านการป้องกันประเทศมากกว่าประเทศที่มีขนาดเล็ก นอกจากนี้ ประเทศที่ร่ำรวยก็อยู่ในฐานะที่จะใช้จ่ายได้มากกว่าประเทศที่ยากจน นักเศรษฐศาสตร์จึงนิยมวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสัมพัทธ์ ด้วยการเปรียบเทียบรายจ่ายด้านการทหารกับรายได้ประชาชาติ (GDP หรือ GNP)

ผลการวิเคราะห์ของ IMF พบว่า ประเทศที่มีรายจ่ายด้านการทหารสูงกว่า 20% ของ GDP ในระหว่างปี 2515-2531 มีถึง 7 ประเทศ เกือบทั้งหมดอยู่ในตะวันออกกลาง ทั้งนี้ ยกเว้นแองโกลา (ดูตารางที่ 1) อิสราเอลครองอันดับที่หนึ่งในช่วงปี 2515-2522 โดยมีรายจ่ายด้านการทหารสูงถึง 32.5% ของ GDP และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนเยเมนติดอันดับสูงสุด ในช่วงปี 2523-2531 โดยมีรายจ่ายด้านการทหารสูงถึง 42.0% ของ GDP อนึ่ง ประเทศที่มีรายจ่ายด้านการทหารสูงกว่า 10% ของ GDP มีอยู่ถึง 16 ประเทศ (ดูตารางที่ 1)

ประเทศที่ใช้จ่ายด้านการทหารต่ำกว่า 1.6% ของ GDP ซึ่งถือเป็นประเทศที่มีรายจ่ายด้านการทหารต่ำสุด มีอยู่ 20 ประเทศ ในจำนวนนี้เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว 4 ประเทศ ได้แก่ ญี่ปุ่น ไอร์แลนด์ ออสเตรเลีย และลักเซมเบิร์ก และ 6 ประเทศเป็นกลุ่มประเทศที่ยากจนมาก ได้แก่ เนปาล บังคลาเทศ ไฮติ ไนเจอร์ เซียร์ราลีโอน และกานา (ดูตารางที่ 1)

ในกลุ่มประเทศมหาอำนาจทุนนิยม (G-7) มีเพียง 2 ประเทศที่ติดอันดับประเทศที่ใช้จ่ายด้านการทหารสูงสุด 50 ประเทศแรก ได้แก่ สหรัฐอเมริกา และสหราชอาณาจักร ส่วนในกลุ่มประเทศสังคมนิยมยุโรปตะวันออก ส่วนใหญ่จะติดอันดับ 50 ประเทศแรกในช่วงปี 2515-2522 แต่ในช่วงปี 2523-2531 จำนวนประเทศที่ติดอันดับ 50 ประเทศแรกลดลงจาก 5 ประเทศ เหลือ 4 ประเทศ โดยที่สหภาพโซเวียตใช้จ่ายด้านการทหารสูงกว่า 10% ของ GDP ในขณะที่ไม่มีประเทศมหาอำนาจทุนนิยมประเทศใดเลยที่ใช้จ่ายด้านการทหารสูงกว่าระดับนี้ (ดูตารางที่ 2)

สำหรับประเทศในเอเชีย น่าสังเกตว่า ประเทศกลุ่ม Asian NICs ใช้จ่ายด้านการทหารในสัดส่วนสูง และล้วนแต่ติดอันดับ 30 ประเทศแรกในช่วงปี 2515-2522 และติดอันดับ 40

ประเทศแรกในช่วงปี 2523-2531 (ไม่มีข้อมูลของฮ่องกง) อาเซียนก็เป็นประเทศอีกกลุ่มหนึ่งที่มีรายจ่ายด้านการทหารในสัดส่วนสูง (ไม่มีข้อมูลของบรูไน) ในช่วงปี 2515-2522 เกือบทุกประเทศในอาเซียน (ยกเว้นฟิลิปปินส์) ติดอันดับ 50 ประเทศแรก แต่ในช่วงปี 2523-2531 เหลือเพียง 3 ประเทศ โดยอินโดนีเซียหลุดจากอันดับไป (ดูตารางที่ 3)

สำหรับประเทศไทยนั้น สัดส่วนรายจ่ายด้านการทหารในช่วงปี 2523-2531 สูงกว่าช่วงปี 2515-2522 โดยเพิ่มจาก 4.1% เป็น 5.4% ของ GDP ไทยติดอันดับที่ 50 ในกลุ่มประเทศที่มีรายจ่ายด้านการทหารระดับสูงในช่วงปี 2515-2522 และได้ขึ้นมาเป็นอันดับที่ 41 ในช่วงปี 2523-2531 (ดูตารางที่ 3) ผลการศึกษาของ IMF จึงให้ข้อสรุปแก่เราว่า ในช่วงเวลา 17 ปี ระหว่างปี 2515-2531 รัฐบาลไทยมีแนวโน้มที่จะจัดสรรทรัพยากรไปใช้จ่ายในด้านการทหารมากขึ้น

ประเทศไทยได้รับการกล่าวขวัญเป็นพิเศษจากรายงานเรื่อง *Human Development Report 1991* ซึ่งเป็นรายงานประจำปีของ UNDP (United Nations Development Programme) รายงานฉบับนี้กล่าวถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตในประเทศสมาชิกองค์การสหประชาชาติ โดยได้สร้างดัชนีวัดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Development Index) ซึ่งนำเสนอโดย นายมาห์บับ อุล ฮัก (Mahbub ul Haq) อดีตรัฐมนตรีการคลังและการวางแผนแห่งปากีสถาน ตามรายงานฉบับนี้ ไทยถูกจัดอยู่ในกลุ่มประเทศที่มีรายจ่ายด้านการทหารระดับสูง ซึ่งประกอบด้วยสาธารณรัฐประชาชนจีน ปากีสถาน มาเลเซีย และไทย ผลของการที่มีรายจ่ายด้านการทหารในระดับสูงเช่นนี้ ในประการสำคัญก็คือ ทรัพยากรที่มีเหลือสำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการศึกษาและการสาธารณสุข มีน้อยกว่าที่ควรจะเป็น

หมายเหตุ รายงานของ IMF เกี่ยวกับรายจ่ายด้านการทหาร ได้แก่

- (1) Daniel P. Hewitt, "Military Expenditure : Econometric Testing of Economic and Political Influences." IMF Working Paper WP/91/53 (May 1991).
- (2) Daniel P. Hewitt, "Military Expenditure : International Comparison of Trends." IMF Working Paper WP/91/54 (May 1991)
- (3) Daniel P. Hewitt, "Military Expenditures in the Developing World," *Finance and Development*, Vol.28, No.3 (September 1991), pp.22-25.

ตารางที่ 1

การจัดกลุ่มประเทศที่มีรายจ่ายด้านการทหารเทียบกับ GDP สูงและต่ำ
2515-2531

อัตราส่วนระหว่างรายจ่ายด้าน การทหารเทียบกับ GDP (%)	ประเทศ
มากกว่า 20%	แอลจีเรีย อิรัก อิสราเอล จอร์แดน โอมาน ซีเรีย
10 - 20 %	สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนเยเมน คิวบา คีร์กีซสถาน ลิเบีย โปแลนด์ นิการา กัว
ต่ำกว่า 1.6 %	ซาอุดีอาระเบีย สหภาพโซเวียต สาธารณรัฐอาหรับเยเมน ออสเตรเลีย บังกลาเทศ บราซิล คอสตาริกา ไชวอวีโคสต์ โดมินิกัน ฟิจิ กานา ไฮติ ไอร์แลนด์ จาไมกา ญี่ปุ่น ลักเซมเบิร์ก มอริเชียส เม็กซิโก เนปาล ไนเจอร์ ปานามา ปากวีย เซียร์ราลีโอน

ที่มา IMF

ตารางที่ 2

อัตราส่วนรายจ่ายด้านการทหารเทียบเป็นร้อยละของ GDP
ของประเทศมหาอำนาจ 2515 - 2531

ประเทศ	2515 - 2522		2523 - 2531	
	% ของ GDP	ลำดับที่	% ของ GDP	ลำดับที่
<i>กลุ่มประเทศทุนนิยม</i>				
สหรัฐอเมริกา	5.6	28	6.2	34
สหราชอาณาจักร	4.7	45	4.9	48
เยอรมนีตะวันตก	3.5	55	3.2	69
ฝรั่งเศส	3.8	51	4.0	54
อิตาลี	2.3	82	2.3	94
ญี่ปุ่น	0.9	115	1.0	118
แคนาดา	1.9	92	2.0	97
<i>กลุ่มประเทศสังคมนิยม</i>				
สหภาพโซเวียต	11.3	11	12.0	15
ยูโกสลาเวีย	5.4	31	4.3	50
เชโกสโลวาเกีย	4.8	44	5.0	45
โปแลนด์	4.3	49	4.3	52
ฮังการี	3.2	61	3.5	65
โรมาเนีย	2.4	77	1.6	108
บุลกาเรีย	4.5	48	6.0	35

ที่มา IMF

หมายเหตุ การคำนวณครอบคลุม 125 ประเทศ ประเทศที่มีรายจ่ายด้านการทหารสูงสุด ติดอันดับที่ 1 และต่ำสุดติดอันดับที่ 125

ตารางที่ 3

อัตราส่วนรายจ่ายด้านการทหารเทียบเป็นร้อยละของ GDP
ของประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย 2515 - 2531

ประเทศ	2515 - 2522		2523 - 2531	
	% ของ GDP	ลำดับที่	% ของ GDP	ลำดับที่
ญี่ปุ่น	0.9	115	1.0	118
Asian NICs				
เกาหลีใต้	6.1	25	5.7	38
สิงคโปร์	5.5	29	5.4	40
ไต้หวัน	7.4	17	6.9	28
ASEAN				
อินโดนีเซีย	4.6	47	3.5	64
มาเลเซีย	6.3	24	7.0	27
ฟิลิปปินส์	2.9	69	1.9	101
สิงคโปร์	5.5	29	5.4	40
ไทย	4.1	50	5.4	41
ประเทศอื่น ๆ				
อินเดีย	3.4	57	3.8	57
ปากีสถาน	6.5	22	7.2	25
ศรีลังกา	1.4	105	2.6	83
พม่า	4.9	43	7.3	24

ที่มา IMF

หมายเหตุ การคำนวณครอบคลุม 125 ประเทศ ประเทศที่มีรายจ่ายด้านการทหารสูงสุดติดอันดับที่ 1 และต่ำสุดติดอันดับที่ 125

สังคมโลกกับโรคพร่องเงินออม

สังคมโลกกำลังมีปัญหการขาดแคลนเงินออม และปัญหาดังกล่าวนี้นี้มีแนวโน้มที่จะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นในทศวรรษ 2530 นี้

กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) เป็นองค์กรแรกๆ ที่ชี้ให้เห็นปัญหการขาดแคลนเงินออมในสังคมโลก รายงานการวิจัยเรื่อง *The Role of National Saving in the World Economy : Recent Trends and Prospect* (March 1990) ได้ประมวลข้อมูลในการวิเคราะห์ปัญหาดังกล่าวนี้อย่างรอบด้าน และสามารถจุดชนวนให้ประเทศมหาอำนาจต่างๆ สนใจศึกษาปัญหานี้อย่างจริงจัง รายงานของ IMF เรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า อัตราการออม (saving ratio) มีแนวโน้มตกต่ำลงทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศด้อยพัฒนา

ในกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้ว ประเทศที่มีอัตราการออมอยู่ในระดับสูง ได้แก่ ญี่ปุ่น ลักเซมบูร์ก นอร์เวย์ และสวิตเซอร์แลนด์ ส่วนประเทศที่มีอัตราการออมอยู่ในระดับต่ำ ได้แก่ สหรัฐอเมริกา เบลเยียม เดนมาร์ก และสวีเดน ประเทศที่มีอัตราการออมต่ำเหล่านี้หลายต่อหลายประเทศเกิดจากการใช้จ่ายอย่างเกินตัวของภาครัฐบาล จนการออมในภาครัฐบาลมีค่าติดลบ (government dissaving) กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ รายได้ของภาครัฐบาลมีไม่พอเพียงแก่การใช้จ่ายในการบริโภคในทศวรรษ 2520 ประเทศที่มีอัตราการออมสูงมีแนวโน้มที่อัตราการออมเพิ่มขึ้น ในขณะที่ประเทศที่มีอัตราการออมต่ำกลับมีแนวโน้มที่อัตราการออมตกต่ำลง นอกจากนี้ การออมซึ่งแต่เดิมพอเพียงที่จะสนองตอบความต้องการในการลงทุนก็เริ่มไม่พอใช้ หลายต่อหลายประเทศเริ่มมีปัญหาช่องว่างระหว่างการลงทุนกับการออม (investment-saving gap) จนต้องพึ่งพิงเงินออมจากต่างประเทศด้วยการกู้เงินจากต่างประเทศ

ในกลุ่มประเทศด้อยพัฒนา รายงานการศึกษาของ IMF พบว่า นับตั้งแต่ปี 2525 เป็นต้นมา อัตราการออมในแอฟริกาและตะวันออกกลางมีแนวโน้มตกต่ำลง แต่อัตราการออมในกลุ่มประเทศด้อยพัฒนาในเอเชียและยุโรปค่อนข้างคงตัว ข้อค้นพบที่สำคัญนอกจากนี้ก็คือ ประเทศที่มีฐานะดีมีอัตราการออมสูงกว่าประเทศที่ยากจน ประเทศที่มีอัตราเงินเฟ้อสูงมีอัตรา

การออมต่ำกว่าประเทศที่มีอัตราเงินเฟ้อต่ำ และประเทศที่มีภาระการชำระหนี้ต่างประเทศน้อย มีอัตราการออมสูงกว่าประเทศที่มีภาระการชำระหนี้ต่างประเทศมาก

การขาดแคลนเงินออมเป็นปรากฏการณ์สัมพัทธ์ ลำพังแต่การตกต่ำของการออม อาจไม่สร้างปัญหาการขาดแคลนเงินออม หากความต้องการเงินออมในการลงทุนลดลงตามไปด้วย ปรากฏการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในทศวรรษ 2530 นี้ ก็คือ ในขณะที่การออมมีแนวโน้มตกต่ำลง ความต้องการใช้เงินในการลงทุนกลับมีมากขึ้น ปัญหาการขาดแคลนเงินทุน หรือที่เรียกกันในภาษาอังกฤษว่า Global Capital Crunch จึงเกิดขึ้นในระดับทั่วโลก

แต่เดิมเงินออมที่ช่วยเหลือเลี้ยงการเติบโตของระบบทุนนิยมโลกนั้น ส่วนสำคัญมาจากญี่ปุ่น เยอรมนีตะวันตก และกลุ่มประเทศผู้ส่งออกผลิตภัณฑ์ปิโตรเลียม (OPEC) ภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจนับตั้งแต่ปี 2533 เป็นต้นมา มีส่วนลดให้การออมตกต่ำตามไปด้วย ทรานซิติโอที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมโลกยังไม่สามารถฟื้นตัวจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอย่างเต็มที่ ย่อมยากที่จะหวังให้การออมขยายตัวในอัตราสูงได้ ในกรณีของญี่ปุ่น ภาวะตกต่ำในตลาดหลักทรัพย์และตลาดอสังหาริมทรัพย์ นับตั้งแต่ปี 2533 เป็นต้นมา ก่อให้เกิดความระส่ำระสายแก่ระบบการเงินภายในประเทศ ราคาหลักทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ที่ตกต่ำลงทำให้อัตราส่วนระหว่างเงินกองทุนกับสินทรัพย์เสี่ยงของธนาคารพาณิชย์ ลดลงต่ำกว่าระดับ 8% ตามเกณฑ์ที่กำหนดโดย BIS ยังผลให้ธนาคารพาณิชย์ต้องจำกัดการขยายสินเชื่อกระแสเงินออมจากญี่ปุ่น ซึ่งเคยช่วยเหลือเลี้ยงการเติบโตของสังคมโลก จึงถูกจำกัดด้วยสภาพการเงินภายในประเทศ

ในกรณีของเยอรมนี การผนวกดินแดนเยอรมนีตะวันออกเข้ากับเยอรมนีตะวันตก ทำให้เยอรมนีจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรจำนวนมากในการฟื้นฟูเศรษฐกิจในดินแดนที่เดิมเป็นเยอรมนีตะวันออก

ในกรณีของกลุ่มประเทศ OPEC รายได้จากการขายน้ำมัน (petrol dollars) เคยมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือเลี้ยงการเติบโตของสังคมโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างปี 2517-2524 ความสำเร็จในการรวมหัวกันขึ้นราคาน้ำมันดิบ จนก่อให้เกิดวิกฤติการณ์น้ำมันครั้งที่หนึ่งในปี 2516 และครั้งที่สองในปี 2522 ทำให้กลุ่มประเทศ OPEC มีรายได้จากการขายน้ำมันเพิ่มขึ้นอย่างฮวบฮาบ รายได้เหล่านี้ถูกนำไปฝากไว้กับสถาบันการเงินทั้งในยุโรปตะวันตกและสหรัฐอเมริกา เพราะในขณะนั้นกลุ่มประเทศในตะวันออกกลางยังไม่มีแผนการใช้จ่ายเงินเหล่านี้ สถาบันการเงินที่รับฝากเงินเหล่านี้จึงทำหน้าที่จัดสรรเงินออมให้แก่ประเทศที่ต้องการใช้เงิน อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ปี 2525 เป็นต้นมา สถานการณ์เริ่มแปรเปลี่ยนไป ประเทศต่างๆ ในตะวันออกกลางเริ่มมีโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดระบบสาธารณูปโภคต่างๆ และการปรับโครงสร้างการผลิตเพื่อลดการพึ่งพิงรายได้จากน้ำมัน การดำเนินนโยบายเหล่านี้ยังผลให้งบประมาณแผ่นดินขาดดุล ตลอดจนทำให้การนำเข้าเพิ่มขึ้น

อย่างมาก จนดุลการค้าและดุลบัญชีเดินสะพัดขาดดุล สถานการณ์ยิ่งเลวร้ายลงไปอีก เมื่อราคาน้ำมันเริ่มตกต่ำในช่วงปลายปี 2525 และตกต่ำอย่างรุนแรงในปี 2529 การตกต่ำของราคาน้ำมันทำให้รายได้จากการขายน้ำมันตกต่ำตามไปด้วย นอกจากนี้ สงครามในตะวันออกกลางยังซ้ำเติมทำให้ตะวันออกกลางไม่อยู่ในฐานะที่จะป้อนเงินออมให้สังคมโลกอีกต่อไป สงครามอันยืดเยื้อระหว่างอิรักกับอิหร่าน นับเป็นอุทาหรณ์อันดีของความข้อนี้ ในทำนองเดียวกัน ภัยพิบัติจากสงครามอ่าวเปอร์เซียในช่วงปี 2533-2534 ทำให้ตะวันออกกลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งอิรัก คูเวต และซาอุดีอาระเบีย จำต้องใช้ทรัพยากรจำนวนมากในการบูรณะประเทศ

ในขณะที่การออมในสังคมโลกมีแนวโน้มตกต่ำลง และภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในประเทศมหาอำนาจเก่า ทำให้การออมไม่สามารถเพิ่มได้มากเท่าที่ควร ความต้องการใช้เงินออมกลับเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะแต่ในภูมิภาคตะวันออกกลางและดินแดนที่ครั้งหนึ่งเป็นเยอรมนีตะวันออกเท่านั้น หากทว่ายังมีความต้องการใช้เงินทุนจำนวนมากในการบูรณะและพัฒนาเศรษฐกิจ ทั้งในเครือจักรภพรัฐอิสระ (CIS) ยุโรปตะวันออก สาธารณรัฐประชาชนจีนและอินโดจีน ทั้งหมดนี้เป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกกันว่า Global Capital Crunch

ด้วยความกังวลต่อปัญหาการขาดแคลนเงินออมในสังคมทุนนิยมโลกดังที่กล่าวข้างต้นนี้เอง นายมิเชล กัมเดสซุส (Michel Camdessus) ผู้อำนวยการกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) จึงใช้ความพยายามอย่างยิ่งยวดในการพูดโน้มน้าวให้รัฐบาลนานาชาติร่วมมือกันในการแก้ปัญหา ตลอดช่วงเวลาสองปีเศษที่ผ่านมา นายกัมเดสซุสกล่าวเน้นความร้ายแรงของปัญหานี้ครั้งแล้วครั้งเล่า แม้ในคราวการประชุมสภาผู้ว่าการธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศครั้งที่ 46 ณ กรุงเทเพซ ในเดือนตุลาคม 2534 นายกัมเดสซุสก็ไม่วายที่จะหยิบยกประเด็นนี้ขึ้นมาพูดอีก

ในทัศนะของนายกัมเดสซุส มรรควิธีในการแก้ปัญหาคือการขาดแคลนเงินออมในสังคมโลก ประกอบด้วยมาตรการสำคัญ 2 มาตรการ คือ

มาตรการที่หนึ่ง ได้แก่ การลดรายจ่ายของรัฐบาลในด้านการป้องกันประเทศ มิให้มีมูลค่าเกินกว่าร้อยละ 4.5 ของ GNP หากประเทศภาคี IMF ที่มีรายจ่ายด้านการป้องกันประเทศเกินกว่าระดับนี้พากันลดรายจ่ายด้านนี้ลงมา ก็เป็นที่คาดกันว่า เงินออมในสังคมทุนนิยมโลกจะเพิ่มขึ้นได้ประมาณ 140,000 ล้านดอลลาร์อเมริกัน

มาตรการที่สอง ได้แก่ การลดเงินอุดหนุนการเกษตร (farm subsidies) ในประเทศมหาอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาคมยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น ประเทศมหาอำนาจเหล่านี้หาได้มีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ในการผลิตทางการเกษตร แต่กิจกรรมด้านการเกษตรดำรงอยู่ในประเทศมหาอำนาจเหล่านี้ได้ ก็ด้วยเงิน

อุดหนุนของรัฐบาล หากปราศจากเงินอุดหนุนจากรัฐบาล สินค้าเกษตรจากประเทศมหาอำนาจยากที่จะแข่งขันกับสินค้าประเภทเดียวกันจากโลกที่สามได้ นโยบายการให้เงินอุดหนุนการเกษตรได้สร้างภาระทางการคลังแก่รัฐบาลประชาคมยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่นเป็นอันมาก หากประเทศเหล่านี้เลิกการให้เงินอุดหนุนการเกษตร เงินออมในโลกจะเพิ่มขึ้นประมาณ 100,000 ล้านดอลลาร์อเมริกัน

แม้ว่าสงครามเย็นจะยุติลงไปแล้วก็ตาม แต่สงคราม 'ร้อน' กลับผุดขึ้นมาแทนที่ในเกือบทุกภูมิภาคของโลก ความหวังที่จะได้เห็นประเทศต่างๆ ลดรายจ่ายในด้านการป้องกันประเทศ จึงค่อนข้างรางเลือน ในขณะเดียวกัน ความล้มเหลวในการเจรจาการค้าพหุภาคีรอบอุรุกวัยทำให้ ความหวังที่จะเห็นประเทศมหาอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาคมยุโรปลดเงินอุดหนุนการเกษตร เหลืออยู่ไม่มากนัก สังคมโลกจำเป็นต้องแสวงหามรรควิธีอื่น ๆ ในการเยียวยาโรคพร่องเงินออม

วังวนแห่งการกีดกันการค้า

รายงานประจำปีของสำนักผู้แทนการค้าแห่งสหรัฐอเมริกา (The United States Trade Representative = USTR) ซึ่งเผยแพร่สู่สาธารณชนเมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2536 กล่าวว่า ประเทศที่มีการค้าอันไม่เป็นธรรมกับสหรัฐอเมริกามีทั้งสิ้น 44 ประเทศ ในจำนวนนี้มีญี่ปุ่นและประเทศต่างๆ ในประชาคมยุโรป (12 ประเทศ) ย่อมเป็นเป้าหมายอันดับต้นๆ ของรัฐบาลอเมริกัน บรรดาประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICs) ทั้งในเอเชีย (อันได้แก่ เกาหลีใต้ ไต้หวัน สิงคโปร์ แต่ยกเว้นฮ่องกง) และในละตินอเมริกา (อันได้แก่ อาร์เจนตินา บราซิล ชิลี และเม็กซิโก) รวมตลอดทั้งประเทศในกลุ่มอาเซียน (ยกเว้นบรูไน) ไม่สามารถรอดตาข่ายอันถี่ของสำนักผู้แทนการค้าแห่งสหรัฐอเมริกาไปได้ ทั้งนี้มีข้อสงสัยเกิดขึ้นว่า ประเทศสังคมนิยมในอดีตและปัจจุบัน ดังเช่นรัสเซีย ฮังการี โปแลนด์ สาธารณรัฐเช็กและสโลวัก และสาธารณรัฐประชาชนจีน ล้วนแล้วแต่ตกอยู่ในสถานการณ์เดียวกันทั้งสิ้น

ภายในเดือนเมษายน 2536 รัฐบาลคลินตันจะต้องจัดทำรายชื่อประเทศ 'ผู้ร้าย' (Priority Foreign Country Watchlist) เพื่อตรวจสอบเกี่ยวกับการละเมิดกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินทางปัญญา โดยใช้เวลาประมาณ 9 เดือนในการพิจารณา หากการพิจารณาไร้ผล รัฐบาลอเมริกันจะใช้มาตรการเข้าและมาตรการอื่น ๆ ในการตอบโต้

รัฐบาลคลินตันมีท่าทีในการพิจารณาการค้าแข็งกร้าวกว่ารัฐบาลเรแกนและบุช จนผู้คนพากันจับตามองว่า สงครามการค้าระหว่างประเทศจะปะทุขึ้นเมื่อไร สงครามการค้าระหว่างประเทศสามารถหลีกเลี่ยงได้ หากประเทศมหาอำนาจใช้ท่าทีผ่อนปรนในการเจรจา และยินยอมที่จะประนีประนอมผลประโยชน์ แต่เมื่อไรก็ตามที่ประเทศมหาอำนาจเลือกใช้ยุทธศาสตร์ 'ยอมหัก แต่ไม่ยอมงอ' ในการเจรจา สงครามการค้าย่อมยากที่จะหลีกเลี่ยงได้

นับตั้งแต่รัฐบาลอเมริกันใช้กฎหมายการค้า (Omnibus Trade and Competitiveness Act of 1988) นับเป็นเครื่องมือในการกล่าวหาและลงโทษประเทศคู่ค้าในฐานที่มีการค้าอันไม่เป็นธรรม บรรดาประเทศคู่ค้าของสหรัฐอเมริกาล้วนแล้วแต่เลือกใช้กลยุทธ์การเตะถ่วงเวลา (delaying tactic) ในการเจรจา โดยพยายามถ่วงเวลาการหยิบยื่นผลประโยชน์ให้สหรัฐอเมริกาให้นานที่สุดเท่าที่จะนานได้ ต่อเมื่อมิสามารถถ่วงเวลาต่อไปได้จึงจำยอมหยิบยื่น

ผลประโยชน์ทางการค้าแก่สหรัฐฯ ญี่ปุ่นได้ใช้กลยุทธ์ดังกล่าวนี้มาโดยตลอด ประตูกการค้าระหว่างประเทศของญี่ปุ่นมิได้เปิดอ้ารับสินค้าต่างประเทศโดยปราศจากขอบเขต หากแต่ญี่ปุ่นเพียงแต่แย่งชิงส่วนแบ่งเพียงเล็กน้อย ต่อเมื่อได้รับแรงกดดันจากรัฐบาลอเมริกัน จนมีอาชญากรรมต่อไปได้ ญี่ปุ่นจึงค่อยๆ แย่งชิงการค้าอีกทีละนิด

กลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ทั้งในเอเชียและละตินอเมริกาเจริญรอยตามญี่ปุ่นในการใช้กลยุทธ์การต่อรองเวลา หากแต่ด้วยท่วงทีที่แตกต่างกัน ในกรณีของไทยและประเทศอื่นๆ ในเอเชีย ความสามารถในการต่อรองเวลามีน้อยกว่าญี่ปุ่นเป็นอันมาก ส่วนสำคัญเป็นเพราะเหตุว่า รัฐบาลประเทศเหล่านี้ไม่คิดต่อรองเวลามากนัก หากแต่มีท่วงทีที่จะยอมจำนนต่อข้อเรียกร้องของรัฐบาลอเมริกันมาตั้งแต่ต้น แต่การยอมจำนนมิได้เป็นเหตุให้รัฐบาลอเมริกันยุติการกดดัน ตรงกันข้าม รัฐบาลอเมริกันยังคงกดดันและเรียกร้องผลประโยชน์ทางการค้าสืบต่อมาเมื่อได้ประโยชน์ในเรื่องหนึ่งแล้ว ก็หันไปกดดันเรื่องอื่นต่อไป กว่าที่ประเทศเหล่านี้จะเรียนรู้ว่ากลยุทธ์การยอมจำนนมิใช่กลยุทธ์ที่ดีในการเจรจาการค้า ก็ต้องใช้เวลาเกือบทศวรรษในการได้บทเรียนดังกล่าวนี้

ในกรณีของประชาคมยุโรป พหุอนุภาพทั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจที่พอพืดพอเหวี่ยงกันทำให้ประชาคมยุโรปสามารถใช้กลยุทธ์ 'ตาต่อตา ฟันต่อฟัน' กับสหรัฐฯ ได้ บางครั้งก็ได้ผลดี แต่ถ้าทั้งสหรัฐฯ และประชาคมยุโรปต่างเลือกที่จะเดินหน้าชนกัน สงครามการค้าระหว่างประเทศย่อมต้องปะทุขึ้น และโลกจักต้องเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจถดถอยอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้

นับตั้งแต่บิล คลินตัน ดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีอเมริกัน สหรัฐฯ ได้กดดันให้ประชาคมยุโรปเลิกกีดกันสินค้าอเมริกัน เลิกทุ่มตลาดและให้เงินอุดหนุนสินค้าที่ส่งไปขายในตลาดอเมริกัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งลดการให้เงินอุดหนุนการประกอบการด้านเกษตรกรรม

แต่ดูเหมือนว่า ญี่ปุ่นจะเป็นเป้าใหญ่ที่จัดการได้ง่ายกว่าประชาคมยุโรป ในปี 2535 สหรัฐฯ ขาดดุลการค้าถึง 84.3 พันล้านเหรียญอเมริกัน ในจำนวนนี้เป็นการขาดดุลกับญี่ปุ่นถึง 49.4 พันล้านเหรียญอเมริกัน ดังนั้น จึงมีข้อเสนอแนะประหลาดใจที่รัฐบาลคลินตันพุ่งเป้าไปที่ญี่ปุ่น เริ่มต้นด้วยการเก็บอากรขาเข้าเหล็กกล้า ซึ่งกระทบต่อการส่งออกของญี่ปุ่น ตามมาด้วยการกดดันให้ญี่ปุ่นนำเข้าเซมิคอนดักเตอร์ให้ได้ 20% ของปริมาณการใช้ตามสัญญาที่ญี่ปุ่นให้ไว้กับสหรัฐฯ ต่อมาเมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2536 นายมิกกี แคนเตอร์ ได้เรียกร้องให้ญี่ปุ่นซื้ออะไหล่รถยนต์จากสหรัฐฯ เพิ่มขึ้นโดยให้ได้เป้าหมาย 19 พันล้านเหรียญอเมริกันในปี 2537 ขณะเดียวกันก็กดดันให้บริษัท รถยนต์ญี่ปุ่นในสหรัฐฯ ใช้วัตถุดิบและอุปกรณ์อเมริกัน (local content) เพิ่มขึ้นจากระดับ 50% ในปัจจุบันเป็น 70% ในปี 2537 ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนี้ รัฐบาลคลินตันกำลังไต่สวนข้อร้องเรียนของอุตสาหกรรมรถยนต์อเมริกันที่ว่า ญี่ปุ่นทุ่มรถบรรทุกขนาดเล็กเข้าสู่ตลาดอเมริกัน

ญี่ปุ่นมิได้รับแรงกดดันจากสหรัฐฯเพียงประเทศเดียว หากแต่ยังถูกประชาคมยุโรป กดดันด้วย ประชาคมยุโรปต้องการให้ญี่ปุ่นจำกัดการส่งออกแร่เหล็กเข้าไปขายในประชาคมยุโรป ให้น้อยกว่าปริมาณในปี 2535 และขณะเดียวกัน ก็กำลังไต่สวนข้อกล่าวหาที่ว่า ญี่ปุ่นทุ่มกล้องถ่ายโทรทัศน์เข้าสู่ตลาดประชาคมยุโรป ประชาคมยุโรปก็เหมือนกับสหรัฐฯที่มีได้เล่นงานเฉพาะแต่ญี่ปุ่นเท่านั้น หากแต่ยังมุ่งเล่นงานกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ด้วย เกาหลีใต้และไต้หวันกำลังถูกกล่าวหาว่าทุ่มอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เข้าสู่ตลาดประชาคมยุโรป

ฝ่ายญี่ปุ่นเมื่อได้รับแรงกดดันทั้งจากสหรัฐฯและประชาคมยุโรป ก็หันไปไล่เบียดประเทศที่อ่อนแอกว่า ญี่ปุ่นกำลังกล่าวหาว่า สาธารณรัฐประชาชนจีนทุ่มโลหะผสมแมงกานีส (manganese alloy) เข้าไปขายในตลาดญี่ปุ่น ขณะเดียวกัน ญี่ปุ่นก็ข่มขู่ที่จะเล่นงานประเทศที่ละเมิดกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินทางปัญญาของญี่ปุ่น พร้อมทั้งกดดันให้ประเทศต่างๆในอาเซียนเปิดตลาดการค้าบริการมากขึ้น

โลกกำลังตกอยู่ในวังวนของการกีดกันการค้า วังวนดังกล่าวนี้นับวันมีแต่จะขยายตัวและมีแรงดึงดูดเพิ่มขึ้น เมื่อแรกเริ่มสหรัฐฯเล่นงานแต่ประชาคมยุโรปและญี่ปุ่น แต่แล้วสินค้าออกจากกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ทั้งในเอเชียและละตินอเมริกาก็ทะลักลวงเข้าไปครอบครองตลาดอเมริกันมากขึ้น ครั้นสหรัฐฯหันมาเล่นงานกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ควบคู่กับประชาคมยุโรปและญี่ปุ่น สินค้าจากประเทศอื่นๆจึงเข้าไปตีตลาดอเมริกันแทน บัดนี้ประเทศที่ถูกสหรัฐฯเล่นงานมิได้มีแต่ญี่ปุ่น ประชาคมยุโรป และกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่เท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงประเทศที่มีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยลงไปอีกด้วย

ปฏิบัติการด้านการค้าที่ไม่เป็นธรรมมีมูลแห่งความเป็นจริงอยู่บ้าง หากมิใช่ความจริงแท้ทั้งหมด ประเทศคู่ค้าหลายต่อหลายประเทศมิได้เปิดตลาดการค้าให้แก่สินค้าอเมริกันมากเท่าที่สหรัฐฯเปิดตลาดรับสินค้าจากประเทศต่างๆนี่เป็นความจริงโดยแท้ แต่ในช่วงเวลาสองทศวรรษเศษที่ผ่านมา สหรัฐฯได้สร้างงานกีดขวางการค้าระหว่างประเทศเพิ่มขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานที่มีใช้ภาษีศุลกากร (Non-Tariff Barriers) จนมีอีกกล่าวอ้างต่อไปได้ว่า สหรัฐฯเป็นตลาดการค้าเสรี ความข้อนี้เป็นจริงในประเทศมหาอำนาจอื่นๆ ด้วย

แต่การกีดกันการค้ามิใช่ปฏิริยาที่มีต่อการค้าที่ไม่เป็นธรรมเท่านั้น หากยังเป็นผลจากความพยายามในการปกป้องอุตสาหกรรมภายในประเทศอีกด้วย ทั้งๆที่หลายต่อหลายอุตสาหกรรมอ่อนแอเกินกว่าที่จะเผชิญกับการแข่งขันในตลาดโลก หากประเทศมหาอำนาจเหล่านี้ยึดมั่นในปรัชญาเศรษฐกิจเสรีนิยม ก็จำเป็นต้องปรับโครงสร้างการผลิต โดยละทิ้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หมดความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบมิได้คงอยู่ชั่วกาลปาวสาน หากแต่แปรเปลี่ยนไปตามความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และแปรเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงราคาสัมพัทธ์ของสินค้าและราคาสัมพัทธ์ของปัจจัย

การผลิต โครงสร้างการผลิตจึงต้องปรับเปลี่ยนไปตามความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ การปกป้องอุตสาหกรรมที่หมดความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบจึงเป็นมาตรการที่ผิดธรรมชาติ เพราะทำให้กระบวนการปรับโครงสร้างการผลิตเชื่องช้ากว่าที่ควร ความเชื่องช้านี้หากยังมีมากเพียงพอ ก็ยังสร้างแรงกดดันให้มีการกีดกันการค้าเพิ่มขึ้นมากเพียงนั้น มิหนำซ้ำการอ้างไว้ซึ่งอุตสาหกรรมที่หมดความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบย่อมเป็นการบ่อนทำลายประสิทธิภาพการผลิตของระบบเศรษฐกิจ และทำให้ฐานะการแข่งขันในสังคมโลกต่ำทรามลงไปเรื่อยๆ โดยที่ในขณะเดียวกันนั้น ความเสื่อมถอยของประสิทธิภาพการผลิตจะกลับกลายเป็นแรงกดดันให้มีการกีดกันการค้ามากยิ่งขึ้นไปอีก

รัฐบาลคลินตันกำลังยืนอยู่บนทางสองแพร่ง ทางหนึ่งได้แก่การขยายและการเพิ่มแรงดึงดูดของว้งวนแห่งการกีดกันการค้า อีกทางหนึ่งได้แก่ การทำลายว้งวนดังกล่าวนี้

ปัญหาสิ่งแวดล้อมกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระหว่างประเทศ

ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงเวลา 30 ปีที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวอย่างยิ่งยวดในหมู่ผู้คนในประเทศที่พัฒนาแล้ว ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เติบโตใหญ่จนทรงพลังเกินกว่าที่รัฐบาลประเทศเหล่านี้จะทำแซ่เขื่อนต่อไปอีกได้ ทั้งนี้ปรากฏว่าในบางกรณี การเมืองว่าด้วยสิ่งแวดล้อมสามารถสั่นคลอนเสถียรภาพของรัฐบาลได้ แต่ความตื่นตัวในเรื่องเดียวกันนี้ในประเทศโลกที่สามมีอายุเพียงทศวรรษเศษเท่านั้น การเติบโตของอุตสาหกรรมในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาได้ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างรวดเร็ว ประกอบกับผลกระทบเรือนกระจก (Greenhouse Effect) ที่มีความร้ายแรงตามลำดับ การเมืองทั้งภายในและระหว่างประเทศจึงค่อยๆ เปลี่ยนโฉมมาเป็นการเมืองว่าด้วยสิ่งแวดล้อม (Green Politics)

ทศวรรษ 2530 นับเป็นทศวรรษที่ระบบทุนนิยมโลกกำลังปรับเปลี่ยนระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศ โดยที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมกลายมาเป็นตัวแปรสำคัญ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศกำลังแปรโฉมมาสู่ความสัมพันธ์พื้นฐานของปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งในด้านความช่วยเหลือระหว่างประเทศ การลงทุนระหว่างประเทศ และการค้าระหว่างประเทศ

ในด้านความช่วยเหลือระหว่างประเทศ แนวนโยบายการให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศมีการเปลี่ยนแปลงสาระสำคัญสู่ประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น การก่อเกิดและการเติบโตของ Debt-for-Conservation Swaps หรือ Debt-Nature Swaps นับเป็นเรื่องน่าสนใจยิ่ง องค์กรเอกชน (NGOs) ในประเทศโลกที่หนึ่งพยายามผลักดันให้โลกที่สามใจอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง ทั้งนี้ด้วยการช่วยปลดปล่อยภาระหนี้ต่างประเทศแลกเปลี่ยนกับการที่รัฐบาลประเทศในโลกลำดับนโยบายการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ

ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า นับตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ประเทศในโลกลำดับหลายต่อหลายประเทศเผชิญกับวิกฤติการณ์หนี้ต่างประเทศ โดยที่ความรุนแรงของวิกฤติการณ์

มีมากน้อยแตกต่างกันไป แต่แบบแผนการก่อหนี้ต่างประเทศได้เปลี่ยนโฉมไปจากทศวรรษ 2500 และทศวรรษ 2510 ไปในด้านการพึ่งพิงเงินกู้จากสถาบันการเงินเอกชนมากยิ่งขึ้น แทนการพึ่งพิงเงินกู้จากองค์กรระหว่างประเทศและรัฐบาลประเทศมหาอำนาจ เมื่อวิกฤติการณ์หนี้ต่างประเทศประทุขึ้นในโลกที่สามในทศวรรษ 2520 สถาบันการเงินเอกชนในสหรัฐอเมริกาต้องเผชิญกับปัญหาสภาพคล่องและปัญหาฐานะในการประกอบกิจการอย่างรุนแรง สถาบันการเงินเอกชนจำนวนมากได้นำตราสารการเงินที่ถือไว้ในฐานะเจ้าหนี้ ออกจำหน่ายโดยคิดส่วนลดในตลาดหลักทรัพย์รอง (secondary security market) องค์กรเอกชนที่มีจุดมุ่งหมายในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้เข้าไปซื้อตราสารการเงินเหล่านี้ในตลาดหลักทรัพย์แล้วนำไปเจรจาต่อรองกับรัฐบาลประเทศโลกที่สามที่เป็นลูกหนี้ว่า หากรัฐบาลประเทศเหล่านั้นดำเนินนโยบายการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ องค์กรเอกชนที่เป็นเจ้าหนี้จะยกหนี้ให้ นี่คือการแลกเปลี่ยนระหว่างการดำเนินนโยบายสิ่งแวดล้อมกับการปลดปล่อยภาระหนี้ต่างประเทศ หรือ Debt-for-Conservation Swaps หรือ Debt-Nature Swaps

กรณีการปลดปล่อยหนี้ต่างประเทศให้รัฐบาลโบลิเวียในปี 2530 นับเป็นกรณีอุทาหรณ์ดังที่กล่าวข้างต้นนี้ ในกรณีนี้ รัฐบาลโบลิเวียได้กู้เงินจากธนาคารในสวิตเซอร์แลนด์ต่อมาในปี 2530 องค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอเมริกันชื่อ Conservation International ได้ซื้อตราสารการเงินมูลค่า 650,000 เหรียญอเมริกันจากธนาคารสวิส แต่ซื้อลดในราคา 100,000 เหรียญอเมริกันเท่านั้น Conservation International ตกลงยกหนี้มูลค่า 650,000 เหรียญอเมริกันนี้แก่รัฐบาลโบลิเวีย โดยมีข้อแลกเปลี่ยนว่า รัฐบาลโบลิเวียจะต้องกำหนดพื้นที่ 1.4 ล้านเฮกตาร์เป็นป่าสงวน และต้องจัดสรรงบประมาณจำนวน 250,000 เหรียญอเมริกันให้มูลนิธิแห่งหนึ่งในโบลิเวียเป็นผู้จัดการอนุรักษ์ป่าสงวนแห่งนี้ โดย Conservation International เป็นที่ปรึกษา

กรณีการผ่อนภาระหนี้ต่างประเทศของประเทศคออสตาริกาและประเทศอีคิวดอร์ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับกรณีโบลิเวียที่กล่าวข้างต้นนี้ ในกรณีนี้ องค์กรอนุรักษ์ธรรมชาติอเมริกัน 2 องค์กรคือ World Wildlife Fund และ U.S. and the Nature Conservancy ได้เข้าไปปรับภาระหนี้ต่างประเทศบางส่วนของรัฐบาลคออสตาริกาและรัฐบาลอีคิวดอร์แล้วยกหนี้ให้ โดยมีข้อแลกเปลี่ยนว่า รัฐบาลประเทศทั้งสองจะต้องออกพันธบัตรเงินตราสกุลท้องถิ่นให้แก่องค์กรพัฒนาเอกชนภายในประเทศ เพื่อจะได้นำไปใช้ในกิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ

Debt-for-Conservation Swaps หรือ Debt-Nature Swaps ไม่เพียงแต่จะมีประโยชน์ในการผ่อนคลายภาระหนี้ต่างประเทศของประเทศในโลกที่สามเท่านั้น หากทว่ายังมีประโยชน์ต่อกระบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติอีกด้วย กรมสรรพากรอเมริกันได้แก้กฎหมายภาษีเงินเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2530 (U.S. Internal Revenue Service,

Advance Ruling 87 - 124) เพื่อส่งเสริมให้มี Debt-for-Conservation Swaps กล่าวคือ ธนาคารพาณิชย์ที่ยกหนี้ให้แก่ประเทศลูกหนี้ เพื่อให้องค์การพัฒนาเอกชนในประเทศลูกหนี้นำไปใช้ในกิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ สามารถนำหนี้ส่วนที่ยกให้นี้มาหักค่าลดหย่อนเพื่อจะได้เสียภาษีเงินได้นิติบุคคลน้อยลงได้

เมื่อไม่นานมานี้ กระทรวงการค้าระหว่างประเทศและอุตสาหกรรม (MITI) แห่งประเทศญี่ปุ่นริเริ่มที่จะให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศในการป้องกันและควบคุมมลภาวะอันเกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรม แผนการให้ความช่วยเหลือดังกล่าวนี้เรียกว่า Green Aid Plan ญี่ปุ่นเลือกที่จะให้ความช่วยเหลือแก่รัฐบาลไทยเป็นประเทศแรก ส่วนหนึ่งเป็นเพราะประชาชนคนไทยมีความสำนึกในความร้ายแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมมากพอสมควร อีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะรัฐบาลไทยมีนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน ทั้งนี้เป็นการเปิดเผยของเจ้าหน้าที่ญี่ปุ่นในระหว่างที่นายเออิชิ นากะโอะ (Eiichi Nakao) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการค้าระหว่างประเทศและอุตสาหกรรมเยือนอาเซียนตะวันออกเฉียงใต้ในเดือนสิงหาคม 2534 (*The Nation*, August 14, 1991)

ในด้านการลงทุนระหว่างประเทศ ประเทศในโลกลำดับสามเริ่มเข้มงวดกับโครงการลงทุนที่มีผลเสียด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ในช่วงทศวรรษ 2500 และ 2510 ประเทศมหาอำนาจได้โยกย้ายโรงงานอุตสาหกรรมที่สร้างมลภาวะไปสู่โลกที่สาม กระบวนการโยกย้ายแหล่งที่ตั้งโรงงานออกนอกประเทศในทศวรรษ 2530 นี้ไม่ราบรื่นมากเท่ากับที่เคยเป็นมา เพราะประเทศในโลกลำดับสามเริ่มมีสำนึกในภัยอันเกิดจากมลภาวะชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

ประเด็นเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ไม่เพียงแต่จะเกี่ยวพันกับความช่วยเหลือและการลงทุนระหว่างประเทศเท่านั้น หากยังสัมพันธ์กับการค้าระหว่างประเทศด้วย มหาอำนาจบางประเทศได้ตรากฎหมายที่มีบทบัญญัติกีดกันการค้าสินค้าที่มีผลในการสร้างปัญหาสิ่งแวดล้อมและทำลายทรัพยากรธรรมชาติ สหรัฐอเมริกาได้ตรา Marine Mammal Protection Act เพื่อปกป้องและคุ้มครองปลาโลมา โดยทั่วไปแล้ว ปลาโลมามักจะอยู่รวมกลุ่มกับปลาหูฉลามหรือปลาค้างคาว การจับปลาหูฉลามจึงมักมีผลในการทำลายปลาโลมาตาม Marine Mammal Protection Act ผู้ผลิตปลาหูฉลามจะต้องแจ้งในสลากว่า วิธีการจับปลาหูฉลามมีผลในการทำลายปลาโลมาหรือไม่ กฎหมายฉบับนี้ยังได้ให้อำนาจประธานาธิบดีอเมริกันในการลงโทษประเทศคู่ค้าที่ละเมิดกฎหมายอเมริกันและข้อตกลงระหว่างประเทศเกี่ยวกับการคุ้มครองปลาโลมา ปลาวาฬ และสัตว์ทะเลที่เสี่ยงถูกด้วยนมอื่น ๆ

U.S. Marine Mammal Protection Act มีผลกระทบโดยตรงต่อบริษัทบีบีเบิ้ลบี (Bumble Bee, Inc.) ซึ่งเป็นบริษัทในเครือของกลุ่มยูนิคอร์ด (Unicord) ของไทย ด้วยเหตุที่บริษัท

ดังกล่าวรับซื้อปลาหูฉลามส่วนใหญ่จากปานามา ซึ่งใช้วิธีจับปลาหูฉลามซึ่งมีผลทำลายปลาโลมา และบริษัทัมเบิลปีในชั้นแรกมีที่ท่าจะไม่ปฏิบัติตาม U.S. Marine Mammal Protection Act อันก่อให้เกิดปฏิกิริยาในหมู่ชนวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในสหรัฐอเมริกาเป็นอันมาก ในเดือนตุลาคม 2533 รัฐบาลอเมริกันพยายามกดดันรัฐบาลไทยให้ประกาศห้ามนำเข้าปลาหูฉลามจากปานามา กรณีดังกล่าวนี้ทำให้กลุ่มยูนิคอร์ดต้องใช้จ่ายประชาสัมพันธ์เพื่อปรับปรุงภาพพจน์เป็นอันมาก (*The Nation*, March 15, 1991) ในขณะนี้ รัฐบาลอเมริกัน โดยคณะกรรมการการค้าระหว่างประเทศ (U.S. International Trade Commission) กำลังสอบสวนว่าการนำเข้าปลาหูฉลามกระป๋องมีผลกระทบต่ออุตสาหกรรมปลาหูฉลามในสหรัฐอเมริกาอย่างไรบ้าง และการจับปลาหูฉลามดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมีผลในการทำลายปลาโลมาอย่างน้อยเพียงใด (*ประชาชาติธุรกิจ* ฉบับวันที่ 5 - 7 กันยายน 2534)

นอกเหนือจากความพยายามที่จะคุ้มครองชีวิตปลาโลมา ซึ่งมีผลกระทบต่ออุตสาหกรรมปลาหูฉลามแล้ว ความเกรงภัยจากผลกระทบเรือนกระจก (Greenhouse Effect) ทำให้รัฐบาลอเมริกันกำลังตรา Stratospheric Ozone and Climate Protection Act ซึ่งอาจมีบทบัญญัติในการกีดกันการค้าสินค้าที่มีผลในการทำลายชั้นโอโซนในบรรยากาศ กฎหมายฉบับนี้ หากมีผลบังคับใช้ จะมีผลกระทบต่อสินค้าดังเช่นเครื่องปรับอากาศและเครื่องอิเล็กทรอนิกส์ที่มีผลในการทำลายชั้นโอโซน

เหตุเกิดที่โภพาล

วันที่ 3 ธันวาคม 2537

ผู้คนนั่งสวดมนต์ตามศาสนสถานในเมืองโภพาล (Bhopal) ประเทศอินเดีย และบริเวณใกล้เคียงเพื่อระลึกถึง ‘เหตุเกิดที่โภพาล’ เมื่อสิบปีที่แล้ว มิเพียงเพื่อเพ่งกระแสดิจให้ผู้ที่ถึงแก่กรรมไปแล้วไปสู่สุคติเท่านั้น หากยังแผ่เมตตาเพื่อให้ผู้ที่ต้องรับทุกข์จากกรณี ‘เหตุเกิดที่โภพาล’ พ้นจากทุกข์อีกด้วย

วันที่ 2 ธันวาคม 2527

ก๊าซพิษจากโรงงานผลิตยาฆ่าแมลงของบริษัทยูนิยอน คาร์ไบด์ (Union Carbide) ณ เมืองโภพาลเริ่มรั่ว ก๊าซพิษดังกล่าวนี้มีชื่อว่า Methyl Isocyanate gas และยังคงรั่วในวันต่อมา คาดกันว่า ชาวเมืองโภพาลตายทันทีประมาณ 1,750 คน ศพเกลื่อนเมือง นับเป็นอุบัติเหตุด้านอุตสาหกรรมที่ร้ายแรงที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ

แต่จำนวนผู้ตายยังคงทับทวีในเวลาต่อมา จนเพิ่มเป็นประมาณ 7,000 คน ในปัจจุบัน แม้ว่าเวลาจะล่วงเลยมา 10 แล้วก็ตาม ชาวเมืองโภพาลจำนวนมากยังคงทนทุกข์ด้วยโรคภัยอันเป็นผลจากการสูดดมและสัมผัสก๊าซพิษ บ้างก็เป็นโรคปอด บ้างก็มีปัญหาระบบการหายใจ บางคนเป็นวัณโรค โรคผิวหนัง โรคตา และที่เป็นโรคจิตประสาทก็มี ชาวเมืองโภพาลที่ต้องทุกข์ทนกับโรคภัยเหล่านี้มีจำนวนเท่าใด ไม่เป็นที่ทราบแน่ชัด ประมาณการมีตั้งแต่ 120,000 คน จนถึง 250,000 คน แต่ที่ทราบแน่ชัดก็คือ ทุกวันนี้ชาวเมืองโภพาลยังคงทนทุกข์กับอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นเมื่อ 10 ปีที่แล้ว และยังคงมีคนตายอันเนื่องจากเหตุดังกล่าวนี้สืบต่อไป

ที่กล่าวว่า ‘เหตุเกิดที่โภพาล’ เป็นอุบัติเหตุเช่นนั้น บางคนก็หาเชื่อไม่ อย่างน้อยที่สุดมีความพยายามที่จะปล่อยข่าวกันว่า ก๊าซรั่วครั้งนั้นเป็นฝีมือของคณงานที่เกิดปัญหาความขัดแย้งกับฝ่ายจัดการของบริษัทยูนิยอนคาร์ไบด์ แต่ฝ่ายคณงานก็ได้แย้งว่า การแก้มปล่อยก๊าซรั่วมิใช่เรื่องง่าย อย่างน้อยที่สุดคณงานที่หาญกล้าไปปล่อยก๊าซรั่วก็ต้องตายตามไปด้วย ข้อที่น่าสังเกตก็คือ แม้จะมีการกล่าวหาเช่นนั้น รัฐบาลอินเดียก็หาได้สนใจได้สนอย่างจริงจังไม่

ข้อที่ยอมรับกันโดยทั่วไปก็คือ มาตรฐานความปลอดภัยของโรงงานผลิตยาฆ่าแมลง ณ เมืองโกพาลต่ำกว่ามาตรฐานที่กำหนดโดยประเทศที่พัฒนาแล้วเป็นอันมาก นักสังเกตการณ์จำนวนไม่น้อยเสนอให้เปรียบเทียบโรงงานของบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์ในสหรัฐอเมริกา กับโรงงานของบริษัทเดียวกันในประเทศโลกที่สาม ด้วยเหตุที่รัฐบาลประเทศด้อยพัฒนา มุ่งแต่ส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศเพื่อก่อให้เกิดการจ้างงานเติบโตทางเศรษฐกิจ จนละเลยมาตรฐานด้านสิ่งแวดล้อมและมาตรฐานด้านความปลอดภัยนี้เอง บรรดาบรรษัทระหว่างประเทศ จึงพากันส่งออกมลภาวะไปสู่ประเทศโลกที่สาม ความหย่อนยานในด้านมาตรฐานความปลอดภัย นับเป็นที่มาของ ‘เหตุเกิดที่โกพาล’

ท่าทีของรัฐบาลอินเดียที่มีต่อ ‘เหตุเกิดที่โกพาล’ นับว่าน่าสนใจยิ่ง แม้จะมีการประกาศว่า นายวอร์เรน แอนเดอร์สัน (Warren Anderson) ประธานบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์แห่งอินเดียเป็นอาชญากร แต่ก็หาได้มีความพยายามอย่างจริงจังในการนำนายแอนเดอร์สันมาลงโทษไม่ โดยที่นายแอนเดอร์สันไม่เพียงแต่จะเล็ดลอดออกจากอินเดียได้เท่านั้น หากยังสามารถเสปซุขอยู่ในสหรัฐอเมริกาจนทุกวันนี้ได้ด้วย

รัฐบาลอินเดียมีท่าทีค่อนข้างรอมชอมกับบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์ ดังจะเห็นได้จากการยอมรับเงินชดเชยเพียง 470 ล้านดอลลาร์อเมริกัน ซึ่งน้อยกว่า 20% ของจำนวนเงินชดเชยที่รัฐบาลอินเดียเรียกร้องในเบื้องต้น ขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศพากันผิตหัวงในท่าทีของรัฐบาลอินเดียดังกล่าวนี เพราะแม้จนบัดนี้ยังไม่สามารถนำบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์มาลงโทษทางอาญาได้ จนท้ายที่สุดบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์ก็ถอยนวลออกจากอินเดีย เมื่อถอนทุนออกจากประเทศนั้นในเดือนกันยายน 2537

เมื่อบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์จ่ายเงินชดเชยจำนวน 470 ล้านดอลลาร์อเมริกันแก่รัฐบาลอินเดียในปี 2532 นั้น เป็นเวลาหลังจากที่เกิด ‘เหตุเกิดที่โกพาล’ แล้ว 5 ปี ชาวเมืองโกพาล จึงตกอยู่ในภาวะทุกข์เข็ญอย่างแสนสาหัส รัฐบาลอินเดียมิได้ดำเนินการช่วยเหลือชาวเมืองอย่างเต็มที่ แม้กระทั่งในด้านการรักษาพยาบาล จนเมื่อเวลาผ่านไปแล้ว 10 ปี สถานพยาบาลในบริเวณเมืองโกพาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงพยาบาลเนห์รู (Nehru Medical Hospital) มีอุปกรณ์ทางการแพทย์ไม่พอเพียงแก่การรักษาพยาบาล

กระบวนการจ่ายเงินชดเชยแก่ผู้เสียหายเป็นไปอย่างเชื่องช้ายิ่ง ซึ่งเป็นการซ้ำเติมภาวะทุกข์เข็ญของชาวเมืองโกพาล เมื่อผู้เสียหายยื่นคำร้องขอเงินชดเชย ทางกรจะจ่ายเงินสงเคราะห์ชั่วคราวให้เดือนละ 200 รูปี (ประมาณ 7 เหรียญอเมริกัน) ต่อเมื่อศาลวินิจฉัยแล้วว่า เป็นผู้เสียหายจริง จึงจะได้รับเงินชดเชยเป็นก้อน เงินชดเชยที่จ่ายไปแล้วมีจำนวนระหว่าง 25,000 ถึง 100,000 รูปี แต่คนส่วนใหญ่ได้รับเพียง 25,000 รูปี (ประมาณ 835 เหรียญอเมริกัน) ขบวนการประชาชนชาวเมืองโกพาล ซึ่งมีนายอับดุล จับบาร์ ข่าน (Abdul Jabbar Khan) เป็นผู้นำเรียกร้อง

ให้จ่ายเงินชดเชยจำนวน 50,000 รูปีเป็นอย่างน้อย แต่ชาวเมืองโกพาลที่ยากจนอยู่ในภาวะ
จำยอมในการรับเงินชดเชยเพียง 25,000 รูปี

เท่าที่ผ่านมาประมาณร้อยละ 63 ของผู้ยื่นคำร้องมิได้รับเงินชดเชยเนื่องจาก
เอกสารคำร้องไม่สมบูรณ์บ้าง หรือมีฉะนั้นก็เป็นเพราะไม่สามารถพิสูจน์ความเสียหายที่ได้รับจาก
'เหตุเกิดที่โกพาล' บ้าง เงินชดเชยที่รัฐบาลอินเดียได้รับจากบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์ในปี 2532
จำนวน 470 ล้านดอลลาร์อเมริกัน เริ่มจ่ายให้แก่ผู้เสียหายในเดือนตุลาคม 2535 จนบัดนี้เพิ่งจ่ายให้
แก่ผู้เสียหายเพียง 113 ล้านดอลลาร์อเมริกัน ทั้งๆที่เวลาล่วงเลยมาแล้ว 5 ปี มีผู้ได้รับเงินชดเชย
เพียงเรือนพัน ยังมีชาวเมืองโกพาลอีกเรือนแสนที่รอรับเงินชดเชยนี้ หากการพิจารณาจ่ายเงิน
ชดเชยเป็นไปดังที่เป็นมา มีผู้ประมาณการว่าจะต้องใช้เวลากว่า 128 ปี จึงจะพิจารณาคำร้อง
ได้หมด

ชาวเมืองโกพาลไม่เพียงแต่ต้องทนทุกข์กับอาการเจ็บไข้ได้ป่วยเท่านั้น
การประกอบสัมมาชีพเป็นไปได้ด้วยความลำบากยากยิ่ง รัฐบาลอินเดียเองมิได้สนใจช่วยเหลือเท่า
ที่ควร ขบวนการประชาชนชาวเมืองโกพาลต้องการให้รัฐบาลอินเดียประกาศให้ 'เหตุเกิดที่โกพาล'
เป็น 'ภัยพิบัติแห่งชาติ' ที่ต้องดำเนินการช่วยเหลือทั้งในด้านการรักษาพยาบาลและการพัฒนา
อาชีพอย่างจริงจัง

3 ธันวาคม 2537

ชาวเมืองโกพาลพากันชุมนุมเนื่องในวาระที่ 'เหตุเกิดที่โกพาล' ครบรอบ 10 ปี
ตำรวจพยายามขัดขวางการชุมนุมและจับกุมผู้ชุมนุม แต่มีอาชญากรฉวยโอกาสได้ ผู้ชุมนุมพากัน
เดินขบวนไปยึดโรงงานผลิตยาฆ่าแมลงของบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์ที่เป็นต้นเหตุแห่งภัยพิบัติครั้งนั้น
พร้อมทั้งเผาหุ่นนายออร์เรน แอนเดอร์สัน

'เหตุเกิดที่โกพาล' จะยังคงเกิดขึ้นในโลกที่สามได้อีก ตรามเท่าที่รัฐบาลประเทศ
โลกที่สามยังคงเห็นแก่การเติบโตทางเศรษฐกิจเหนือความทุกข์ยากของประชาชน และตรามเท่าที่
กลุ่มทุนและบรรษัทระหว่างประเทศสามารถแผ่อิทธิพลครอบงำกระบวนการกำหนดนโยบาย
'เหตุเกิดที่ล้าพูน' มิได้แตกต่างจาก 'เหตุเกิดที่โกพาล' ในสาระสำคัญ จะต่างกันก็แต่ขนาดของ
ผลกระทบเท่านั้น

ในไม่ช้าอาจเกิด 'เหตุเกิดที่ปทุมธานี' หากเจ้าหน้าที่ของรัฐหย่อนยานมาตรฐาน
ด้านสิ่งแวดล้อมและมาตรฐานด้านความปลอดภัย ในเมื่อบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์ (ประเทศไทย)
เข้าไปตั้งโรงงานในจังหวัดนั้น

สงครามประมงระหว่างสเปนกับแคนาดา

สงครามประมงระหว่างสเปนกับแคนาดายุติลงชั่วคราวเมื่อวันที่ 15 เมษายน 2538 เมื่อตัวแทนสหภาพยุโรปลงนามในบันทึกความเข้าใจซึ่งมีสาระสำคัญว่า สหภาพยุโรปจะให้สัตยาบันในข้อตกลงระหว่างสหภาพยุโรปกับแคนาดาว่าด้วยการอนุรักษ์และตรวจสอบการจับปลาเตอร์บอต (turbot) บริเวณ Grand Banks ใกล้เกาะกรีนแลนด์ (Greenland)

เรื่องของเรื่องมีอยู่ว่า เรือประมงสัญชาติสเปนชื่อ The Estai ถูกกองทัพเรือแคนาดาจับเมื่อต้นเดือนมีนาคม 2538 บริเวณ Newfoundland ในข้อหาว่า เรือดังกล่าวละเมิดข้อตกลงสัตว์น้ำระหว่างประเทศ รัฐบาลแคนาดากำลังเป็นห่วงว่า ปลาเตอร์บอต หรือที่ชาวยุโรปเรียกว่า Greenland halibut จะสูญพันธุ์ ดังเช่นที่กำลังเกิดปัญหากับปลาคอด (Cod) ด้วยเหตุดังนั้น จึงผลักดันให้องค์การประมงแห่งแอตแลนติกเหนือ (North Atlantic Fisheries Organization = NAFO) กำหนดโควตาการจับปลาดังกล่าว สำหรับปี 2538 NAFO กำหนดให้มีการจับปลาเตอร์บอตไม่เกิน 27,000 ตัน โดยเป็นโควตาของแคนาดา และสหภาพยุโรปไม่เกินฝ่ายละ 10,000 ตัน ส่วนที่เหลือ 7,000 ตันเป็นโควตาของภาคี NAFO อื่นๆ หนึ่งโควตาของสหภาพยุโรปทั้งหมดเป็นของสเปนและปอร์ตุเกส การจำกัดโควตา 27,000 ตันนี้เป็นความหวังว่าจะช่วยรักษาพันธุ์ปลาเตอร์บอตต่อไปได้ เพราะก่อนหน้านี้มีการจับถึงปีละ 60,000 ตัน

ในทันทีที่เรือ The Estai ถูกจับ สหภาพยุโรปก็ประท้วงแคนาดา และคาดว่าจะตัดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสหภาพยุโรปอ้างว่า การจับปลาเตอร์บอตยังไม่เกินโควตาที่ได้รับจัดสรรประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเรือ The Estai ถูกจับห่างจากฝั่ง Newfoundland เกินกว่า 320 กิโลเมตร ซึ่งหมายความว่าเรือประมงสเปนถูกจับนอกน่านน้ำทะเลหลวงของแคนาดา

รัฐบาลแคนาดาอ้างว่า ตนมีความชอบธรรมในการตรวจสอบเรือประมงต่างชาติ ตาม กฎหมายแคนาดา ในเดือนพฤษภาคม 2537 รัฐสภาแคนาดาได้ตรากฎหมายให้อำนาจรัฐบาลแคนาดาตรวจสอบเรือประมงต่างชาติ แม้การตรวจสอบนั้นจะกระทำนอกน่านน้ำทะเลหลวงก็ตาม โดยที่ในเวลาต่อมารัฐบาลแคนาดาประกาศห้ามจับปลาเตอร์บอตบริเวณ Grand Banks นอกฝั่ง Newfoundland รัฐบาลแคนาดาอ้างว่า การออกกฎหมายข้างเดียว โดยมิได้รับ

ความเห็นชอบจากนานาชาติเป็นเรื่องที่สามารถทำได้ ทั้งนี้โดยอ้างอิงจารีตในการร่างกฎหมายทะเลแต่เก่าก่อน

รัฐบาลสเปนพยายามผลักดันให้สหภาพยุโรปตัดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับคานาดา แต่ไม่เป็นผล ทั้งนี้เพราะเหตุว่า สหราชอาณาจักร เยอรมนี และกลุ่มประเทศสแกนดิเนเวีย ไม่เห็นด้วย อังกฤษพยายามทัดทานมิให้สหภาพยุโรปกระทำการรุนแรงกับคานาดา เรื่องนี้ทำให้สเปนเป็นเดือตเป็นแค้นอย่างยิ่ง ถึงกับกล่าวหาว่า อังกฤษเห็นแก่ประเทศเครือจักรภพยิ่งกว่าภาคีสหภาพยุโรป จนท้ายที่สุดสเปนทำท่าจะนำเรื่องฟ้องศาลโลก แต่รัฐบาลคานาดาประกาศเสียแต่ต้นว่า จะไม่ยอมรับคำพิพากษาใด ๆ ของศาลโลก

เหตุที่สเปนมิได้รับความเห็นใจจากภาคีสหภาพยุโรปเท่าที่ควร เป็นเพราะความเป็นนักเลงโตของกองเรือประมงสเปน เพราะเรือประมงสเปนมิได้มีปัญหาคือพิพาทกับประเทศนอกสหภาพยุโรปเท่านั้น แต่สร้างปัญหาความขัดแย้งภายในสหภาพยุโรปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อพิพาทการจับปลาแอนโชวี (anchovy) และปลาทูน่า (tuna) บริเวณอ่าวบิสเคย์ (Bay of Biscay) ของฝรั่งเศส และข้อพิพาทกับอังกฤษในบริเวณน่านน้ำระหว่างอังกฤษกับไอร์แลนด์ ท้ายที่สุด ในขณะที่สเปนกำลังมีข้อพิพาทกับคานาดานั้นเอง เรือประมงสเปนก็ถูกรัฐบาลไอร์แลนด์จับเมื่อกลางเดือนเมษายน 2538 ในข้อหาละเมิดน่านน้ำ แม้รัฐบาลไอร์แลนด์ในฐานะภาคีสหภาพยุโรปร่วมประณามคานาดาในกรณีการจับเรือประมงสเปน แต่โดยน้ำใจจริงแล้ว ไอร์แลนด์เห็นใจคานาดา เรือประมงไอร์แลนด์พากันติดธงคานาดาเพื่อแสดงความสนับสนุน แม้แต่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเยอรมนีก็แสดงความเห็นใจคานาดา

ด้วยเหตุที่ภาคีสหภาพยุโรปหลายต่อหลายประเทศมีข้อพิพาทการประมงกับสเปนนี้เอง สหภาพยุโรปจึงมีจุดยืนที่ค่อนข้างประนีประนอมกับคานาดา อันเป็นเหตุให้สเปนไม่พอใจอย่างยิ่ง ความไม่พอใจของสเปนนี้เองเป็นเหตุให้การเจรจายืดเยื้อมากกว่าที่ควร รัฐบาลสเปนเสนอข้อเรียกร้องที่ค่อนข้างสุดโต่ง อาทิเช่น ข้อเรียกร้องให้แบ่งครึ่งโควตาการจับปลาเตอร์บอต 27,000 ตันระหว่างสหภาพยุโรปกับคานาดา โดยไม่คำนึงถึงประเทศประมงชาติอื่น ๆ

ข้อพิพาทการประมง ดังเช่นที่เกิดขึ้นระหว่างสเปนกับคานาดานี้ จะยังคงมีต่อไปในอนาคต โดยที่จะมีความถี่และความรุนแรงยิ่งขึ้น ในขณะที่ความต้องการทรัพยากรประมงมีแต่จะเพิ่มขึ้น แต่ทรัพยากรประมงลดน้อยถอยลง ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรประมงจึงเป็นเรื่องที่คาดการณ์ได้

องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) รายงานว่า ในปี 2536 มีการจับปลาถึง 84.3 ล้านตัน ประเทศที่มีการจับปลาในน่านน้ำทะเลมากที่สุด ได้แก่ สาธารณรัฐประชาชนจีน เปรู ญี่ปุ่น ชิลี สหรัฐอเมริกา รัสเซีย สเปน และคานาดา

แต่เดิมนั้นมนุษย์ไม่เคยคาดคิดว่า ทรัพยากรประมงมีปริมาณจำกัด ท้องทะเลและมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ไพศาลมีทรัพยากรประมงอันเหลือเฟือ เมื่อเทียบกับจำนวนประชากรของโลก จวบจนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 มนุษย์จึงเริ่มตระหนักถึงความจำกัดของทรัพยากรประมง ในปี 2442 กษัตริย์แห่งสวีเดนได้เรียกประชุมนานาชาติเกี่ยวกับการจับปลาในทะเลเหนือและทะเลบอลติก ครั้นในปี 2444 จึงมีการจัดตั้ง International Council for the Exploration of the Seas (ICES) ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง นับแต่นั้นมา ความตื่นตัวในเรื่องนี้เพิ่มขึ้นตามลำดับ

ความต้องการแสวงหาประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากรประมง ทำให้นานาชาติเริ่มประกาศขยายเขตน่านน้ำทะเลหลวงของตน เริ่มต้นในปี 2488 เมื่อประธานาธิบดีรูธเวนประกาศขยายน่านน้ำทะเลหลวงของสหรัฐอเมริกาไปจรดไหล่ทวีป (continental shelf) ซึ่งมีนัยสำคัญว่า สหรัฐอเมริกาเป็นเจ้าของทรัพยากรประมงและแร่ในน่านน้ำทะเลหลวงนั้น ประเทศต่างๆ ในลาตินอเมริกา ดังเช่น ชิลี เปรู และอีคิวอดอร์ เจริญรอยตามสหรัฐอเมริกาในการขยายน่านน้ำทะเลหลวง ครั้นในปี 2501 จึงเริ่มมีการจัดการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยกฎหมายทะเล (U.N. Conference on the Law of the Sea = UNCLOS) โดยที่มีการประชุม UNCLOS III ในปี 2525 เป็นครั้งล่าสุด

ผลการประชุม UNCLOS ทั้งสามครั้งได้ก่อให้เกิดหลักการอันเป็นที่ยอมรับของนานาชาติ อย่างน้อย 2 หลักการ คือ

หลักการแรก ได้แก่ เขตประมงขยาย (Extended Fisheries Jurisdiction = EFJ) อันเป็นหลักการที่ให้สิทธิแก่รัฐชายฝั่งทะเลในการควบคุมการเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรประมงเกินกว่าเขตน่านน้ำทะเลหลวง สิทธิดังกล่าวนี้นี้ครอบคลุมถึงการควบคุมเรือประมงที่เข้าสู่ EFJ การกำหนดวิธีการจับปลา การกำหนดปริมาณและประเภทของปลาที่จับ และการเก็บค่าธรรมเนียมจากเรือประมงที่เข้าสู่ EFJ

หลักการที่สอง ได้แก่ เขตเศรษฐกิจเฉพาะ (Exclusive Economic Zones = EEZs) อันเป็นหลักการที่ให้รัฐชายฝั่งทะเลมีกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรได้ทะเลในขอบเขต 200 ไมล์ นับจากชายฝั่ง ซึ่งเป็นเขตที่เกินกว่าน่านน้ำทะเลหลวง แม้ว่ารัฐชายฝั่งจะสามารถให้สัมปทานในการสำรวจและนำทรัพยากรได้ทะเลมาใช้ประโยชน์ได้ แต่น่านน้ำทะเลส่วนที่อยู่นอกน่านน้ำทะเลหลวงยังคงถือเป็นน่านน้ำทะเลระหว่างประเทศ ซึ่งนานาชาติยังคงมีสิทธิในการเดินเรือและการเดิน อากาศ

ทะเลและมหาสมุทรถือเป็น 'สาธารณสมบัติของโลก' (Global Commons) แต่เดิมน่านน้ำทะเลหลวงอันเป็นส่วนหนึ่งของอาณาเขตประเทศต่างๆ มีพื้นที่เพียงน้อยนิด หลักการว่าด้วย EFJ และ EEZs อันเป็นผลจากการประชุม UNCLOS ยังผลให้ 'สาธารณสมบัติ

ของโลก' ลดพื้นที่ลงไปเป็นอันมาก ความจำกัดและความหาได้ยากของทรัพยากรประมงและทรัพยากรได้สมุทรอื่นๆจะผลักดันให้นานาชาติขยายเขตผลประโยชน์รูก้านานน้ำทะเลระหว่างประเทศออกไปอีก พื้นที่ของน่านน้ำทะเลระหว่างประเทศจะยังคงลดลงต่อไปในอนาคต ความขัดแย้งอันเกิดจากการกำหนด Extended Fisheries Jurisdiction ก็ดี และการกำหนด Exclusive Economic Zones ก็ดี จะยังคงมีต่อไปและทวีความรุนแรงมากขึ้น หากยังไม่มีการจัดระเบียบที่ชัดเจน แต่ปัญหาที่สำคัญยิ่งกว่าก็คือ การจัดระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศในอาณาบริเวณที่เป็นน่านน้ำทะเลระหว่างประเทศ มิจำเพาะแต่การป้องกันข้อพิพาทอันเกิดจากความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรเท่านั้น หากยังคลุมถึงการป้องกันการประกอบกระประมงที่มีลักษณะไม่ยั่งยืนอีกด้วย

ดอลลาร์กับเยน

ใครบางคนบอกว่า เงินดอลลาร์อเมริกันกับเงินเยนญี่ปุ่นมีสภาพเหมือนกัน คู่แฝดที่ปรากฏเป็นข่าวควบคู่กันเสมอ แต่การเปรียบเทียบเช่นนี้ไม่ถูกต้องนัก เพราะตามธรรมชาติ คู่แฝดมักจะเจริญเติบโตควบคู่กันไป แต่เงินดอลลาร์อเมริกันและเงินเยนหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ข้อเท็จจริงปรากฏว่า ในยามใดที่เงินดอลลาร์แข็งตัวเงินเยนจะอ่อนตัว แต่เมื่อเงินเยนแข็งตัว เงินดอลลาร์จะมีค่าตกต่ำลง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ อัตราแลกเปลี่ยนของเงินเยนแปรผันในทิศทางตรงกันข้ามกับค่าเงินดอลลาร์

นับตั้งแต่กลางเดือนมิถุนายน 2537 เป็นต้นมาเงินดอลลาร์อเมริกันมีค่าตกต่ำลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเทียบกับเงินเยน ครั้นวันที่ 21 มิถุนายน 2537 เงินดอลลาร์เริ่มมีค่าต่ำกว่า 100 เยน ณ ตลาดนิวยอร์ก และร่วงหล่นสู่ระดับ 98.55 เยน เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน ศกเดียวกัน นักเศรษฐศาสตร์การเงินระหว่างประเทศหลายต่อหลายท่านคาดการณ์ว่า เงินดอลลาร์จะมีค่าตกลงเหลือ 95 เยนในอนาคตอันใกล้นี้ ข้อมูลเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2537 อยู่ในระดับ 96.7 เยน

ปรากฏการณ์ที่เงินดอลลาร์อเมริกันมีค่าขึ้นๆลงๆนี้ ในวงวิชาการเศรษฐศาสตร์ เรียกกันว่า วัฏจักรเงินดอลลาร์ (Dollar Cycle) วัฏจักรดังกล่าวนี้ขึ้นอยู่กับสถานะของดุลบัญชีเดินสะพัด (Current Account) โดยที่บัญชีเดินสะพัดแสดงการเคลื่อนย้ายเงินตราระหว่างประเทศ อันเกิดจากการซื้อขายสินค้าและบริการ รวมตลอดจนการบริจาดเงินระหว่างประเทศ

ประเทศที่มีบัญชีเดินสะพัดเกินดุล ค่าของเงินจะแข็งขึ้น ส่วนประเทศที่ขาดดุลบัญชีเดินสะพัด ค่าของเงินจะตกต่ำลง

เมื่อสหรัฐอเมริกาขาดดุลบัญชีเดินสะพัด เงินดอลลาร์เคลื่อนย้ายออกนอกสหรัฐอเมริกา เงินดอลลาร์จะมีค่าตกต่ำลง เนื่องจากปริมาณเงินดอลลาร์ที่หมุนเวียนในตลาดการเงินระหว่างประเทศมีมากขึ้น

ในทำนองกลับกัน เมื่อญี่ปุ่นมีบัญชีเดินสะพัดเกินดุล เงินดอลลาร์เคลื่อนเข้าญี่ปุ่นโดยสุทธิ เงินดอลลาร์เมื่อเทียบกับเงินเยนจะมีค่าตกต่ำลง เนื่องจากเงินดอลลาร์ในตลาดการเงินญี่ปุ่นมีมากขึ้น สินค้าหรือบริการอะไรก็ตามที่มีปริมาณมากขึ้น ราคาย่อมถูกลงตามธรรมชาติเงินตราก็เช่นเดียวกัน กล่าวในทางกลับกัน เงินเยนมีค่าแข็งขึ้นเมื่อเทียบกับดอลลาร์

หากรัฐบาลประเทศต่างๆปล่อยให้อัตราแลกเปลี่ยนปรับตัวตามกลไกตลาด อัตราแลกเปลี่ยนจะเคลื่อนไหวตามฐานะของดุลบัญชีเดินสะพัด

สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศที่มีบัญชีเดินสะพัดขาดดุลมาเป็นเวลาช้านาน แต่ในบางช่วงเวลา แทนที่ค่าเงินดอลลาร์จะตกต่ำลง กลับแข็งตัวขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงระหว่างปี 2523-2528 ทั้งนี้เพราะเหตุว่า รัฐบาลเรแกนขึ้นอัตราดอกเบี้ยเพื่อดึงดูดเงินทุนเข้าประเทศ (Capital inflow) จนเงินดอลลาร์มีค่าสูงเกินความเป็นจริง (Overvaluation) แต่นโยบายอัตราดอกเบี้ยของรัฐบาลเรแกน ซึ่งทำให้เงินทุนเคลื่อนย้ายออกจากยุโรปตะวันตกไปสู่สหรัฐอเมริกา ทำให้ยุโรปตะวันตกต้องปรับอัตราดอกเบี้ยตามเพื่อดึงดูดเงินทุนกลับ การปรับอัตราดอกเบี้ยเพื่อแย่งชิงเงินทุนเกิดขึ้นหลายครั้งในระหว่างปี 2522-2523 จนกลายเป็นสงครามดอกเบี้ยระหว่างสองฟากฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติก ซึ่งทำให้ภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมโลกยืดเยื้อ และรุนแรงกว่าที่ควรจะเป็น นอกจากนี้ การที่เงินดอลลาร์มีค่าสูงเกินความเป็นจริงก็มีผลเสียต่อฐานะการแข่งขันของสินค้าอเมริกันในตลาดโลกด้วย เนื่องจากทำให้สินค้าอเมริกันมีราคาแพงกว่าที่ควรจะเป็น

ในเดือนกุมภาพันธ์ 2528 เงินดอลลาร์อเมริกันเริ่มมีค่าตกต่ำลง และตกต่ำมากขึ้นภายหลังจากที่กลุ่มประเทศมหาอำนาจ G-5 บรรลุข้อตกลงพลาซา (Phaza Accord) ในเดือนกันยายน 2528 ข้อตกลงดังกล่าวนี้มีเจตนารมณ์ที่จะปรับอัตราแลกเปลี่ยนให้สมจริงตามฐานะของดุลบัญชีเดินสะพัด กล่าวคือ ปรับค่าเงินมาร์กเยอรมันและเงินเยนญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น และลดค่าเงินดอลลาร์อเมริกันลง ปฏิบัติการตามข้อตกลงพลาซายังผลให้อัตราแลกเปลี่ยนของเงินดอลลาร์ตกต่ำลง จากระดับ 240 เยนในเดือนกันยายน 2528 เหลือต่ำกว่า 150 เยนในปี 2530

แม้ว่าค่าของเงินดอลลาร์มีแนวโน้มตกต่ำลงนับตั้งแต่ปี 2528 เป็นต้นมา และแม้ว่ารัฐบาลอเมริกันได้พยายามรัดเข็มขัดจนการขาดดุลทางการคลังลดลง แต่การขาดดุลบัญชีเดินสะพัดก็ไม่มีทีท่าว่าจะน้อยลง ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ในขณะที่สหรัฐอเมริกาขาดดุลบัญชีเดินสะพัด ญี่ปุ่นกลับมีส่วนเกินดุลจำนวนมาก ในอดีตประเทศมหาอำนาจที่มีส่วนเกินดุลบัญชีเดินสะพัดชนิดเป็นกอบเป็นกำ ก็มีเฉพาะแต่ญี่ปุ่นและเยอรมนีตะวันตก แต่เมื่อเยอรมนีตะวันตกและตะวันออกผกผันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ฐานะทางเศรษฐกิจกลับทรุดลง ในปัจจุบัน ญี่ปุ่นเป็นประเทศเดียวในกลุ่มประเทศมหาอำนาจ G-7 ที่มีส่วนเกินดุลบัญชีเดินสะพัด ด้วยเหตุนี้เอง ผู้นำอเมริกันบางคนจึงกล่าว สรุปว่า การขาดดุลบัญชีเดินสะพัดของสหรัฐเป็นผลจากการเกินดุลของญี่ปุ่น มรรควิธีในการแก้ปัญหาของสหรัฐ อยู่ที่การกดดันให้ญี่ปุ่นเปิดตลาดรับสินค้าอเมริกัน

ตลอดช่วงเวลาเดือนเศษที่ผ่านมา หนังสือพิมพ์พากันประโคมข่าวเรื่องค่าของเงินดอลลาร์ตกต่ำ แต่สำหรับนักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำ ดังเช่นศาสตราจารย์เฟรด เบิร์กสเทน (Fred Bergsten) แห่งสถาบันศึกษาเศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศ (Institute for International

Economics) ปรากฏการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นนี้มีสาเหตุจากดอลลาร์ราคาตก หากแต่เป็นปัญหาเงินเยนราคาแพงขึ้น เพราะเหตุปัจจัยของปรากฏการณ์นี้ได้เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจอเมริกัน หากแต่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจญี่ปุ่น กล่าวคือ เมื่อญี่ปุ่นมีดุลบัญชีเดินสะพัดเกินดุล เงินเยนก็ต้องมีราคาแพงขึ้น แต่เป็นเพราะธนาคารกลางแห่งประเทศไทยญี่ปุ่นอัดฉีดเงินเยนเข้าไปซื้อเงินดอลลาร์เอาไปเก็บไว้ในช่วงปี 2536 อันเป็นเหตุให้เงินเยนมีค่าต่ำกว่าที่ควรจะเป็น (Undervaluation) เมื่อธนาคารกลางลดการแทรกแซง เงินเยนย่อมต้องมีค่าสูงขึ้น

การแข่งขันตัวของเงินเยนครั้งนี้ นับเป็นประวัติการณ์นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สอง ยุติลง และการตกต่ำของเงินดอลลาร์ก็เป็นประวัติการณ์เช่นเดียวกัน ตลาดการเงินพากันจับตาดูว่า ธนาคารกลางแห่งสหรัฐอเมริกา (Federal Reserve) จะขึ้นอัตราดอกเบี้ยเพื่อพุงค่าเงินดอลลาร์หรือไม่ เพราะการขึ้นอัตราดอกเบี้ยจะช่วยดึงดูดเงินเข้าประเทศได้ แต่ครั้งประธานาธิบดีคลินตันยืนยันว่าจะไม่มีการปรับอัตราดอกเบี้ย ตลาดการเงินก็พากันคาดการณ์ต่อไปว่า เงินดอลลาร์จะมีค่าตกต่ำลงไปอีก ผู้คนพากันนำเงินดอลลาร์และหลักทรัพย์ที่อิงกับดอลลาร์ออกขาย ผลก็คือ เงินดอลลาร์มีค่าตกต่ำลงไปอีกจริงๆ

รัฐบาลคลินตันไม่ยอมใช้มาตรการดอกเบี้ยในการพุงค่าเงินดอลลาร์ด้วยเหตุผลอย่างน้อย 2 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก รัฐบาลคลินตันยังคงต้องการให้ระบบเศรษฐกิจอเมริกันเติบโตต่อไป ด้วยดี อย่างน้อยเพื่อที่จะฟื้นตัวจากภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจอย่างเต็มที่ และติดเครื่องเดินหน้าต่อไป การเติบโตทางเศรษฐกิจจะมีผลสำคัญต่อการเลือกตั้งประธานาธิบดีในปี 2539 แต่การขึ้นอัตราดอกเบี้ยจะทำให้การลงทุนชะลอตัวและลดทอนการเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลเสียต่อการเลือกตั้ง

ประการที่สอง การที่รัฐบาลอเมริกันตัดสินใจปล่อยให้ตลาดอัตราแลกเปลี่ยนปรับตัวของมันเอง มีผลเสมือนหนึ่งการโยนภาระการแก้ปัญหาให้แก่รัฐบาลญี่ปุ่น ยิ่งการประชุมสุดยอดของกลุ่มประเทศมหาอำนาจ G-7 ไม่หยิบยกปัญหาเงินดอลลาร์มีค่าตกต่ำขึ้นมาเป็นวาระการประชุมที่สำคัญด้วยแล้ว รัฐบาลญี่ปุ่นก็ต้องดำเนินการแก้ปัญหาเงินเยนแข่งตัวแต่เดียวดาย รัฐบาลอเมริกันดำเนินนโยบาย 'เฉยเมย' เพื่อกดดันให้ญี่ปุ่นเปิดตลาดรับสินค้าต่างประเทศ อีกทั้งเป็นการเร่งให้ญี่ปุ่นรับสรุปข้อตกลงการค้ากับสหรัฐฯ โดยทางอ้อมอีกด้วย

แต่เงินดอลลาร์มิได้มีค่าตกต่ำเมื่อเทียบกับเงินเยนเท่านั้น หากยังมีค่าตกต่ำเมื่อเทียบกับเงินตราสกุลหลักอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงินมาร์กเยอรมันอีกด้วย ดังนั้นปรากฏการณ์ที่เงินดอลลาร์มีค่าตกต่ำและเงินเยนแข่งตัวในขณะนี้ จะถือเป็นปัญหาของญี่ปุ่น แต่ฝ่ายเดียวไม่น่าจะถูกต้องนัก หากแต่ต้องถือเป็นปัญหาของระบบเศรษฐกิจอเมริกันด้วย จึงจะชอบด้วยเหตุด้วยผล เพราะฐานะของดุลบัญชีเดินสะพัดของสหรัฐอเมริกาอ่อนปวกเปียก

เต็มที แม้ค่าเงินดอลลาร์มีแนวโน้มตกต่ำลงนับตั้งแต่ปี 2528 เป็นต้นมา แต่ฐานะของบัญชีเดินสะพัดยังไม่มีที่ท่าว่าจะกระเตื้องขึ้นอย่างชัดเจน

นักเศรษฐศาสตร์อเมริกันบางคนไม่เห็นด้วยกับการดำเนินนโยบาย 'เฉยเมย' ของรัฐบาลคลินตัน เพราะความแปรปรวนของอัตราแลกเปลี่ยน และการแข็งตัวของเงินตราสกุลหลักอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงินเยนและเงินมาร์ก จะเป็นอุปสรรคต่อการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจทั้งในญี่ปุ่นและเยอรมนี ซึ่งมีผลต่อการเติบโตของระบบเศรษฐกิจโลก หากระบบเศรษฐกิจโลกถูกซ้ำเติมให้จมปลักอยู่ในภาวะถดถอยต่อไป สหรัฐอเมริกาย่อมยากที่จะเดินเครื่องเจริญเติบโตต่อไปได้นั้นย่อมหมายความว่า นโยบาย 'เฉยเมย' ของรัฐบาลคลินตันจะมีผลสะท้อนกลับในการเหนี่ยวรั้งการเติบโตของระบบเศรษฐกิจอเมริกันด้วย

ส่วนญี่ปุ่นเองก็ตกอยู่ในฐานะ 'เสียลำบาก' เพราะยามใดที่ระบบเศรษฐกิจทำท่าจะหลุดจากภาวะถดถอย เงินเยนมักจะมีอันเป็นไปจนระบบเศรษฐกิจต้องตกอยู่ในวังวนแห่งภาวะถดถอยต่อไป ในปี 2536 ระบบเศรษฐกิจญี่ปุ่นมีที่ท่ากระเตื้องขึ้นในช่วงต้นปี แต่แล้วเงินเยนกลับแข็งตัว จนอัตราแลกเปลี่ยนเยนจาก 125 เยนต่อดอลลาร์ในเดือนมกราคม เป็น 101 เยนต่อดอลลาร์ในเดือนสิงหาคม 2536 การแข็งตัวของค่าเงินเยนยังผลให้ญี่ปุ่นต้องเผชิญกับภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจต่อไป สถานการณ์ในปี 2537 นี้คล้ายคลึงกับปี 2536 เป็นอันมาก เพราะในช่วงปลายเดือนมิถุนายน 2537 เมื่อข้อมูลปรากฏสู่สาธารณชนว่า ระบบเศรษฐกิจญี่ปุ่นเติบโตถึง 3.9% ในช่วงไตรมาสแรก ก็เป็นเวลาเดียวกับที่เงินเยนมีค่าเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ รัฐบาลญี่ปุ่นพยายามชะลอการขึ้นค่าเงินเยนด้วยการดูดเงินดอลลาร์ออกจากตลาด การกว้านซื้อเงินดอลลาร์กระทำในสหรัฐอเมริกาด้วย โดยธนาคารชาติญี่ปุ่นมอบหมายให้ Federal Reserve Bank of New York เป็นผู้ซื้อแทน

ระบบเศรษฐกิจโลกกำลังเผชิญปัญหาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง แม้จนถึงวันนี้ก็ยังไม่มีที่ท่าว่า ค่าเงินดอลลาร์จะหยุดตกต่ำ และค่าเงินเยนจะหยุดทะยาน มีหน้าซำราคาร้ำมันดิบกลับถีปตัวจนสูงกว่าบาร์เรลละ 18 เหรียญอเมริกัน ซึ่งเป็นราคาสูงสุดในรอบ 13 เดือน

ค่าเงินดอลลาร์

เงินดอลลาร์อเมริกันกำลังมีค่าตกต่ำอย่างรุนแรงเป็นประวัติการณ์ โดยที่ยังไม่มีที่ท่าว่า ภาวะตกต่ำของค่าเงินดอลลาร์จะสะดุดหยุดลง แม้ว่าวิกฤติการณ์เงินดอลลาร์จะก่อตัวขึ้นในระหว่างวันที่ 7-8 มีนาคม 2538 โดยที่ดอลลาร์มีค่าต่ำกว่า 90 เยนญี่ปุ่น และต่ำกว่า 1.40 มาร์กเยอรมัน แต่จนถึงต้นเดือนเมษายน 2538 ก็ยังไม่มีที่ท่าว่าวิกฤติการณ์เงินดอลลาร์จะคลี่คลายลง

ปรัภักษ์ของรัฐบาลนายบิล คลินตัน ไม่ลังเลที่จะชี้ให้เห็นความบกพร่องในการบริหารนโยบายเศรษฐกิจ เพราะนับตั้งแต่รัฐบาลพรรคเดโมแครตบริหารประเทศ เงินดอลลาร์มีค่าตกต่ำลงตามลำดับเมื่อเทียบกับเงินเยน จากระดับ 124 เยนต่อดอลลาร์ เหลือเพียงประมาณ 88 เยนต่อดอลลาร์เมื่อสิ้นเดือนมีนาคม 2538 แต่การโจมตีว่า ค่าเงินดอลลาร์ตกต่ำเพราะนายบิล คลินตัน เป็นข้อกล่าวหาที่ไม่เป็นธรรมอย่างยิ่ง เพราะเมื่อพิจารณาแนวโน้มระยะยาวแล้ว การตกต่ำของค่าเงินดอลลาร์เป็นปรากฏการณ์ที่เด่นชัดยิ่ง

ในช่วงเวลาหนึ่งทศวรรษระหว่างปี 2528-2538 เงินดอลลาร์มีค่าตกต่ำลง 60.9% เมื่อเทียบกับเงินมาร์กเยอรมัน จากอัตราแลกเปลี่ยน 3.45 มาร์กต่อดอลลาร์ เหลือเพียง 1.35 มาร์กต่อดอลลาร์ (เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2538) และมีค่าตกต่ำลงถึง 66.2% เมื่อเทียบกับเงินเยน ญี่ปุ่น จากอัตราแลกเปลี่ยน 263 เยนต่อดอลลาร์ เหลือเพียง 89 เยนต่อดอลลาร์ (เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2538)

ยิ่งเมื่อพิจารณาแนวโน้มที่ยาวนานกว่าหนึ่งทศวรรษจะยิ่งเห็นภาวะตกต่ำของค่าเงินดอลลาร์ชัดเจนมากขึ้น ในปี 2511 ก่อนที่เงินดอลลาร์จะเผชิญวิกฤติการณ์ที่ร้ายแรง (อันนำมาสู่จุดจบของระบบเบรตตันวูดส์ในปี 2514) อัตราแลกเปลี่ยนอยู่ในระดับ 360 เยนต่อดอลลาร์ และ 4 มาร์กต่อดอลลาร์

ฐานะทางเศรษฐกิจอันอ่อนแอ โดยเฉพาอย่างยิ่งการขาดดุลบัญชีเดินสะพัด เป็นระยะเวลาอันยาวนาน มีส่วนในการทำให้เงินดอลลาร์มีค่าตกต่ำลง รัฐบาลอเมริกันในอดีตพยายามพยุงค่าเงินดอลลาร์โดยอาศัยมาตรการทางนโยบายบางประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมาตรการอัตราดอกเบี้ย เงินดอลลาร์จึงมีค่าแปรเปลี่ยนไปตามมาตรการการแทรกแซงของรัฐบาล

การขึ้นอัตราดอกเบี้ยเพื่อดูดิ่งเงินเข้าประเทศในยุครัฐบาลเรแกน ยังผลให้เงินดอลลาร์มีค่าสูงเกินกว่าความเป็นจริง (overvaluation) ซึ่งกลับทำให้ปัญหาการขาดดุลการค้าเลวร้ายลงไปอีก

การที่เงินดอลลาร์มีค่าสูงเกินกว่าความเป็นจริงในช่วงทศวรรษ 2520 มิได้เป็นปัญหาเฉพาะแต่รัฐบาลอเมริกันเท่านั้น หากเป็นปัญหาแก่ระบบเศรษฐกิจโลกโดยส่วนรวมด้วย ในเดือนกันยายน 2528 กลุ่มประเทศมหาอำนาจ G-5 บรรลุข้อตกลงพลาซา (Plaza Accord) ในการกดดันให้เงินดอลลาร์มีค่าใกล้เคียงกับความเป็นจริง ครั้นในเดือนกุมภาพันธ์ 2530 กลุ่มประเทศมหาอำนาจ G-7 บรรลุข้อตกลงแห่งพระราชวังลูฟร์ (Louvre Accord) ในการรักษาเสถียรภาพค่าเงินดอลลาร์ โดยให้อัตราแลกเปลี่ยนเคลื่อนไหวภายในขอบเขตหนึ่ง

การดำเนินนโยบายเพื่อแทรกแซงการเคลื่อนไหวของค่าเงินดอลลาร์ ไม่ว่าจะเป็นมาตรการของรัฐบาลอเมริกันเอง หรือมาตรการของกลุ่มประเทศมหาอำนาจ ดังที่กล่าวข้างต้นนี้มีส่วนทำให้ดัชนีอัตราแลกเปลี่ยนที่แท้จริง (Real Exchange Rate Index) ของเงินดอลลาร์ผันผวนขึ้นลง ซึ่งเรียกกันในหมู่นักเศรษฐศาสตร์การเงินว่า "วัฏจักรค่าเงินดอลลาร์" (Dollar Cycle)

การที่ค่าเงินดอลลาร์ตกต่ำอย่างต่อเนื่องนับแต่ปี 2528 เป็นต้นมา โดยพื้นฐานแล้วเป็นผลจากการขาดความเชื่อมั่นของนักลงทุน เมื่อนักลงทุนขาดความเชื่อมั่น นักลงทุนย่อมละทิ้งเงินดอลลาร์ โดยหันไปถือเงินตราสกุลหลักอื่นที่อัตราแลกเปลี่ยนมีเสถียรภาพมากกว่า การผลจากเงินดอลลาร์ครอบคลุมาถึงการผลจากตราสารการเงินหรือตราสารการลงทุนที่ชำระเป็นเงินดอลลาร์ด้วย ความเชื่อมั่นของนักลงทุนโดยพื้นฐานย่อมมาจากการพิจารณาประเด็นความแข็งแกร่งและเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศเจ้าของเงินตราสกุลหลักนั้น ๆ

ความเชื่อมั่นของนักลงทุนที่มีต่อค่าเงินดอลลาร์ค่อยๆ ถูกกัดกร่อนทีละเล็กละน้อย นับเป็นเวลายาวนานที่ดุลบัญชีเดินสะพัดของสหรัฐอเมริกาขาดดุล โดยที่ไม่มีทีท่าว่าจะกระเตื้องขึ้น แม้ในปี 2537 ยังขาดดุลถึง 150,000 ล้านดอลลาร์ ทั้งๆ ที่รัฐบาลคลินตันให้ความสำคัญในการแก้ปัญหานี้ พื้นฐานทางเศรษฐกิจอันอ่อนเปลี้ยนี้เองที่กัดกร่อนความเชื่อมั่นของนักลงทุน แต่ความเชื่อถือของประชาคมโลกที่มีต่อเงินดอลลาร์ยังถูกระทบมากขึ้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ประเดประดังเข้ามา จนเกิดวิกฤติการณ์เงินดอลลาร์อย่างรุนแรงระหว่างวันที่ 7-8 มีนาคม 2538 เหตุปัจจัยดังกล่าวนี้มีอยู่อย่างน้อย 4 ประการ คือ

ประการแรก การที่รัฐบาลคลินตันตัดสินใจนำเงินจากกองทุนรักษาเสถียรภาพอัตราแลกเปลี่ยน (Exchange Stabilization Fund) จำนวน 20,000 ล้านดอลลาร์ไปช่วยประคับประคองเศรษฐกิจประเทศเม็กซิโก มีผลกระทบต่อความเชื่อมั่นในค่าเงินดอลลาร์ เพราะมาตรการดังกล่าวนี้ยังผลให้กองทุนรักษาเสถียรภาพอัตราแลกเปลี่ยนเหลือเงินอยู่เพียง 16,000 ล้านดอลลาร์

ประการที่สอง ธนาคารกลางแห่งสหรัฐอเมริกา (Federal Reserve) มีส่วนทำลายความเชื่อมั่นในค่าเงินดอลลาร์ คำให้สัมภาษณ์ของนายอลัน กรีนสแปน (Alan Greenspan) ประธานธนาคารกลางแห่งสหรัฐอเมริกาที่ว่า ภายหลังจากที่ธนาคารกลางได้ขึ้นอัตราดอกเบี้ยรวม 7 ครั้งนับตั้งแต่ต้นปี 2537 เป็นต้นมา ธนาคารกลางจะยุติการวัดเข้มงวดทางการเงิน บทสัมภาษณ์เมื่อต้นเดือนมีนาคม 2538 ดังกล่าวนี้นำให้เกิดการคาดการณ์ไปต่าง ๆ นานา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่ว่า อัตราดอกเบี้ยในสหรัฐอเมริกาได้ขึ้นมาสู่ระดับสูงสุดแล้ว ต่อแต่นี้ไปมีแต่จะลดลง ข้อคาดการณ์ดังกล่าวนี้เองทำให้นักลงทุนเริ่มผละจากการถือเงินดอลลาร์ ในวันที่ 9 มีนาคมนั้นเอง นายกรีนสแปนได้ให้การต่อรัฐสภาว่า การที่ค่าเงินดอลลาร์ตกต่ำเป็นเรื่องน่าวิตก แต่คำให้การที่แสดงถึงความกังวลของผู้บริหารนโยบายการเงินนี้ช่วยให้ค่าเงินดอลลาร์กระเตื้องขึ้นไม่มากนัก ในภายหลังกนายกรีนสแปนต้องออกมายืนยันว่า จะยังคงดำเนินนโยบายการเงินเพื่อยับยั้งภาวะเงินเฟ้อต่อไป คำให้สัมภาษณ์ของนายลอเรนซ์ ลินด์เซย์ (Lawrence Lindsay) กรรมการธนาคารกลางแห่งสหรัฐอเมริกาอีกท่านหนึ่งก็มิผลต่อพฤติกรรมกระตือรือร้นของนักลงทุนด้วย เพราะนายลินด์เซย์ให้ความเห็นว่า ควรจะปล่อยให้เงินดอลลาร์ปรับค่าโดยเสรี

ประการที่สาม ข้อคาดการณ์ที่ว่า ดอลลาร์ค่าและดุลบัญชีเดินสะพัดไม่มีแนวโน้มจะกระเตื้องขึ้น มีผลกระทบต่อความเชื่อมั่นในค่าเงินดอลลาร์ ไม่เพียงแต่สถิติดุลการค้าและดุลบัญชีเดินสะพัดของเดือนมกราคม 2538 จะช่วยเสริมข้อคาดการณ์นี้ การที่วุฒิสภาไม่ยอมรับร่างกฎหมายแก้ไขเพิ่มเติมรัฐบัญญัติงบประมาณสมดุล (Balanced Budget Amendment) ยิ่งเป็นการตอกย้ำข้อคาดการณ์ดังกล่าวนี้ เพราะหากไม่สามารถรัดเข็มขัดทางการคลังได้แล้ว ย่อมเป็นเรื่องยากยิ่งที่จะแก้ปัญหาการขาดดุลบัญชีเดินสะพัด

ประการที่สี่ ข้อคาดการณ์ที่ว่า ระบบเศรษฐกิจอเมริกันกำลังเผชิญกับภาวะถดถอยในอนาคต มีส่วนกัดกร่อนความเชื่อมั่นในค่าเงินดอลลาร์ ทั้งนี้ไม่เพียงแต่การฟื้นตัวจากภาวะถดถอย ทางเศรษฐกิจยังไม่ปรากฏโฉมอย่างชัดเจนเท่านั้น แต่ยังมีเหตุที่จะเชื่อว่าเกิดกรณีผีซ้ำด้ำพลอยอีกด้วย เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจอย่างร้ายแรงในเม็กซิโก วิกฤติการณ์ดังกล่าวนี้มีผลลดทอนความสามารถในการนำเข้าของเม็กซิโก ซึ่งประมาณสองในสามเป็นการนำเข้าจากสหรัฐอเมริกา ทั้งนี้มีประมาณการว่า วิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจในเม็กซิโกจะทำให้สหรัฐอเมริกาส่งสินค้าออกได้น้อยลงปีละ 12,000 ล้านดอลลาร์ การส่งออกที่ตกต่ำลงนี้มีผลกระทบต่อดุลการค้า ดุลบัญชีเดินสะพัด และการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาโดยตรง

เหตุปัจจัยทั้ง 4 ประการดังที่กล่าวข้างต้นนี้เป็นเพียงปัจจัยเสริมที่ก่อให้เกิดวิกฤติการณ์เงินดอลลาร์ในปัจจุบัน แต่สาเหตุปฐมฐานยังคงเป็นปัญหาการขาดความเชื่อถือในค่าเงินดอลลาร์ หากวิกฤติการณ์แห่งศรัทธาดังกล่าวนี้อย่างไม่สามารถแก้ไขให้ลุล่วงไปได้ ในไม่ช้าไม่นานนัก เงินดอลลาร์อเมริกันจะต้องสูญเสียฐานะเงินตราสกุลหลักอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้

วิกฤติการณ์การเงินญี่ปุ่น

ภาวะการล้มละลายของสถาบันการเงินประเภทต่างๆในญี่ปุ่น ซึ่งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ต้นปี 2538 เป็นต้นมา สะท้อนให้เห็นวิกฤติการณ์ทางการเงินอันเลวร้ายในประเทศนั้น อย่างน้อยก็เลวร้ายเกินกว่าที่รัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระทรวงการคลังและธนาคารแห่งประเทศไทยจะปกปิดได้

กระทรวงการคลังญี่ปุ่นยอมรับว่า สถาบันการเงินในญี่ปุ่นมีหนี้เสียและหนี้ต้องสงสัยประมาณ 40 ล้านล้านเยน หรือประมาณ 421,000 ล้านดอลลาร์ แต่สถาบันการเงินระหว่างประเทศประมาณว่าอาจสูงถึง 100 ล้านล้านเยน (หรือประมาณ 1,050,000 ล้านดอลลาร์) นับเป็นความเสียหายที่สามารถสั่นคลอนระบบการเงินทั้งระบบได้

วิกฤติการณ์ทางการเงินที่ญี่ปุ่นกำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ เป็นผลสืบเนื่องจากภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ (bubble economy) ที่ก่อตัวมาแต่ปลายทศวรรษ 2520 ระบบเศรษฐกิจญี่ปุ่นรุ่งเรืองสุดขีดในช่วงระหว่างปี 2529-2533 ภาคธุรกิจมีกำไรส่วนเกินจำนวนมาก และสามารถขยายการลงทุนโดยอาศัยทรัพยากรทางการเงินของตนเอง (internal finance) มีจำต้องพึ่งพาสถาบันการเงิน ด้วยเหตุดังนั้น ระบบการเงินญี่ปุ่นจึงมีสภาพคล่องอันสูงยิ่ง และเป็นเหตุให้สถาบันการเงินเริ่มปล่อยสินเชื่อในด้านอสังหาริมทรัพย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการซื้อขายและพัฒนาที่ดิน ทั้งนี้ปรากฏว่า ธนาคารที่ใหญ่ที่สุด 21 แห่งให้สินเชื่อในด้านนี้ถึง 44 ล้านล้านเยน ธนาคารบางแห่งหันไปจัดตั้งสถาบันการเงินประเภทอื่นเพื่อหลีกเลี่ยงกฎข้อบังคับของธนาคารแห่งประเทศไทย ญี่ปุ่น แล้วผันเงินไปให้สถาบันการเงินเหล่านั้นจัดสรรสินเชื่อเพื่อการพัฒนาที่ดิน ธนาคารเกือบทุกแห่งให้สินเชื่อแก่จุนเซ็น (junsen) ซึ่งเป็นสถาบันการเงินเพื่อการเคหะ จุนเซ็นไม่สามารถรับฝากเงิน แต่อาศัยเงินกู้จากสถาบันการเงินอื่น ๆ มาปล่อยกู้ด้านการเคหะ เมื่อเศรษฐกิจฟองสบู่ขยายตัวจุนเซ็นกระโดดเข้าไปร่วมวงไพบูลย์ในการเก็งกำไรซื้อขายที่ดินด้วย

ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์เฟื่องฟูชนิดที่หาที่เปรียบมิได้ ราคาที่ดินในมหานครโตเกียว โอซากา และนาโกย่าถีบตัวสูงขึ้นอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน การถีบตัวของราคาที่ดินยิ่งเร่งให้เศรษฐกิจฟองสบู่ขยายตัว เพราะธุรกิจอสังหาริมทรัพย์สามารถขอเงินกู้จากสถาบันการเงินต่างๆ ได้มากขึ้น เนื่องจากที่ดินที่เป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันมีมูลค่าเพิ่มขึ้น

ในไม่ช้า กำไรจากการซื้อขายที่ดินเริ่มผันเข้าสู่ตลาดหลักทรัพย์ และใช้ไปในการเก็งกำไรซื้อขายหลักทรัพย์ ภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่จึงเกิดขึ้นทั้งในตลาดอสังหาริมทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์ วงจรเศรษฐกิจระหว่างตลาดทั้งสองเสริมส่งกันในลักษณะที่เป็น virtuous circle กล่าวคือ ต่างฝ่ายต่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ในด้านหนึ่ง กำไรจากการเก็งกำไรซื้อขายที่ดินถูกนำไปปันหุ้นในตลาดหลักทรัพย์ ในอีกด้านหนึ่ง กำไรจากการปันหุ้นถูกผันไปใช้ปันราคาที่ดิน เศรษฐกิจฟองสบู่จึงเบ่งบานเต็มที่

ไม่เพียงแต่บริษัทธุรกิจในการผลิตจะเข้าไปเก็งกำไรซื้อขายที่ดินและหลักทรัพย์เท่านั้น ธนาคารพาณิชย์ก็ร่วมสังฆกรรมด้วย กฎหมายญี่ปุ่นอนุญาตให้ธนาคารพาณิชย์เข้าถือหุ้นในวิสาหกิจที่มีสัดส่วนการเงินได้ไม่เกิน 5% ของหุ้นแต่ละบริษัท ธนาคารพาณิชย์จึงกระโดดเข้าไปเก็งกำไรจากการซื้อขายหุ้นในตลาดหลักทรัพย์ด้วย

เมื่อโลกเผชิญกับภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจในปี 2533 ส่วนหนึ่งเป็นผลจากสงครามในตะวันออกกลาง ซึ่งส่งผลต่อราคาน้ำมัน ญี่ปุ่นก็เผชิญกับภาวะถดถอยด้วย การขยายตัวของการส่งออกลดลง ภาคธุรกิจเริ่มเผชิญกับภาวะตกต่ำของกำไร ทรัพยากรทางการเงินที่เคยใช้ในการเก็งกำไรเริ่มหดหายไป มินนาซังยังมีราคาแพงขึ้นด้วย ทั้งนี้เนื่องจากธนาคารแห่งประเทศไทยปรับอัตราดอกเบี้ยสูงขึ้นตามลำดับนับแต่ปี 2532 แรงพยุราคาที่ดินอ่อนตัวลงในเดือนสิงหาคม 2533 ราคาที่ดินเริ่มตกต่ำ เศรษฐกิจฟองสบู่เริ่มแตกสลาย

ธุรกิจการเก็งกำไรทั้งในตลาดอสังหาริมทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์ต่างประสบการขาดทุน ตลาดทั้งสองซึ่งเคยมีวงจรเศรษฐกิจที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน กลับจูงมือกันร่วงหล่นสู่หุบเหวแห่งความหายนะ Virtuous Circle กลับกลายเป็น Vicious Circle เมื่อราคาที่ดินตกต่ำ ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ย่อมไม่สามารถข้ามพรมแดนไปปันหุ้นในตลาดหลักทรัพย์ได้ ราคาหุ้นที่เคยถูกปั่นให้อยู่ในระดับสูงจึงร่วงหล่นไปสู่ระดับธรรมชาติ ส่วนเกินทางเศรษฐกิจที่เคยผันจากตลาดหลักทรัพย์ไปใช้ปันราคาที่ดินไม่มีอีกต่อไป ยิ่งราคาที่ดินตกต่ำมากเพียงใด ราคาหุ้นก็ยิ่งตกต่ำมากเพียงนั้น การตกต่ำของราคาหลักทรัพย์ยิ่งกดดันให้ที่ดินราคากลับไปอีก ซึ่งมีผลสะท้อนกลับสู่ราคาหลักทรัพย์อีกทอดหนึ่ง จนกลายเป็นวัฏจักรแห่งความหายนะ

ในขณะที่เศรษฐกิจฟองสบู่กำลังแตกสลายนี้ มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เร่งการแตกสลายของเศรษฐกิจฟองสบู่ ปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่ง ได้แก่ การแข็งตัวของเงินเยน ซึ่งซ้ำเติมภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจ เนื่องจากมีผลกระทบโดยตรงต่อการส่งออก อีกปัจจัยหนึ่ง ได้แก่ การปรับตัวของประชาชนชาวญี่ปุ่นด้วยการรัดเข็มขัด ลดการบริโภค ซึ่งมีผลซ้ำเติมภาวะเศรษฐกิจถดถอยเช่นเดียวกัน การณ์ทั้งหมดนี้กระทบต่อกำไรของภาคธุรกิจโดยตรง เมื่อกำไรของภาคธุรกิจลดลง เงินทุนที่เคยใช้ในการเก็งกำไรทั้งในตลาดอสังหาริมทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์ย่อมหดหายตามไปด้วย

การแตกสลายของเศรษฐกิจฟองสบู่มีผลกระทบโดยตรงต่อสถาบันการเงินในด้านหนึ่ง สถาบันการเงินที่ร่วมเก็งกำไรในการซื้อขายหลักทรัพย์และที่ดิน ย่อมต้องประสบการขาดทุนจากกิจการเหล่านี้ เพราะราคาที่ดินและหลักทรัพย์ยังคงจมดิ่งต่อไป โดยที่ยังไม่มีที่ท่าว่าจะผงกหัวขึ้น ในอีกด้านหนึ่ง สถาบันการเงินที่ปล่อยเงินกู้แก่ธุรกิจหลักทรัพย์และธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ ย่อมต้องเผชิญภาวะหนี้สูญและหนี้เสีย ที่ดินและหลักทรัพย์ที่ใช้ค้ำประกันเงินกู้อาจมีราคาตกต่ำตามกาลเวลา เนื่องจากการแตกสลายของเศรษฐกิจฟองสบู่ จนหลักทรัพย์ที่ใช้ค้ำประกันมีมูลค่าต่ำกว่าเงินกู้หลายเท่าตัว

กฎเกณฑ์และจารีตในระบบการเงินญี่ปุ่นมีส่วนซ้ำเติมวิกฤติการณ์ทางการเงินครั้งนี้ ตามกฎหมายการเงินญี่ปุ่น เงินกู้ใดก็ตามจะถือเป็นหนี้เสียก็ต่อเมื่อลูกหนี้ไม่ได้ชำระดอกเบี้ยติดต่อกันเป็นเวลา 6 เดือน ในขณะที่ประเทศมหาอำนาจอื่นๆ ถือเกณฑ์ 3 เดือน สถาบันการเงินมักจะกลบเกลื่อนหนี้เสีย ด้วยการปล่อยเงินกู้เพื่อให้ลูกหนี้นำมาชำระดอกเบี้ย โดยหวังว่าสถานการณ์จะดีขึ้น ด้วยเหตุที่เศรษฐกิจฟองสบู่ยังคงแตกสลายต่อไป ภาวะหนี้เสียกลับเพิ่มพูนตามกาลเวลาด้วยจารีตปฏิบัติของสถาบันการเงินดังกล่าวนี้

ความล่าช้าในการตัดสินใจแก้ปัญหาของกระทรวงการคลังและธนาคารแห่งประเทศไทยญี่ปุ่นมีส่วนทำให้เกิดวิกฤติการณ์ทางการเงินที่เกิดขึ้นครั้งนี้ยืดเยื้อและทวีความรุนแรงมากขึ้น รัฐบาลญี่ปุ่นไม่ต้องการปล่อยให้อาณัติเงินล้ม แต่แล้วสถานการณ์ก็เลวร้ายเกินกว่าที่จะประคองต่อไปได้

ต้นปี 2538 เครดิตยูเนียน 2 แห่ง อันได้แก่ Tokyo Kyowa และ Anzen Credit ต้องปิดกิจการ ครั้นต้นเดือนสิงหาคม Cosmo Shinyo Kumiai ซึ่งเป็นเครดิตยูเนียนที่ใหญ่ที่สุดก็มีอันเป็นไป ในปลายเดือนสิงหาคมนั่นเอง Kizu Shinyo Kumiai แห่งนครโอซาก้า ก็ต้องปิดกิจการพร้อม ๆ กับ Hyogo Bank Ltd. ซึ่งมีฐานอยู่ในเมืองโกเบ นับเป็นธนาคารแห่งแรกที่ต้องปิดกิจการนับแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา

รัฐบาลญี่ปุ่นต้องถอยร่นจากหลักการที่ว่า สถาบันการเงินล้มไม่ได้ มาตรึงหลักการที่ว่า ธนาคารพาณิชย์ล้มไม่ได้ แต่แล้วการณีก็นปรากฏแล้วว่า ธนาคารพาณิชย์บางแห่งอ่อนแอเกินกว่าที่จะยืนอยู่บนขาของตนเองได้ บัดนี้รัฐบาลญี่ปุ่นต้องออกมายืนยันว่า ประชาชนเจ้าของเงินฝากจะได้รับเงินฝากคืนทุกบาททุกสตางค์ ในช่วงเวลาเกือบขวบปีที่ผ่านมา ชาวสื่อเกี่ยวกับความมั่งคั่งของสถาบันการเงินปรากฏอย่างหนาหู ประชาชนชาวญี่ปุ่นเริ่มหมดความเชื่อมั่นในสถาบันการเงินของตน ภาพชาวญี่ปุ่นแห่แหนไปถอนเงินฝากจากสถาบันการเงินที่มีข่าวว่าจะล้มปรากฏอยู่เนืองๆ เมื่อภาพเช่นนี้ปรากฏขึ้นคราใด ก็จะมีสถาบันการเงินล้มครานั้น หาก

รัฐบาลญี่ปุ่นยังไม่สามารถกู้ฟื้นความเชื่อมั่นของประชาชนที่มีต่อสถาบันการเงินกลับคืนมาได้ สถาบันการเงินที่อ่อนแอก็ยังคงล้มครืนต่อไป

นับตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมา ธนาคารญี่ปุ่นพากันตกบันไดดารา สถาบันที่ทำหน้าที่ประเมินฐานะการประกอบกิจการของสถาบันการเงิน ที่เรียกกันว่า Credit Rating Agency พากันลดอันดับธนาคารญี่ปุ่น ล่าสุดเมื่อปลายเดือนสิงหาคม 2538 Moody's Investors Service Inc จัดทำ Bank Financial Strength Ratings เพื่อประเมินฐานะของธนาคารบนพื้นฐานของการยืนยันบนขาของตนเอง โดยปราศจากความช่วยเหลือจากรัฐบาล (Stand-Alone Basis) ผลปรากฏว่าในบรรดากลุ่มธนาคาร 5 กลุ่ม ตั้งแต่ A ถึง E ไม่มีธนาคารญี่ปุ่นธนาคารใดอยู่ในกลุ่ม A หรือ B ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่ม D สูงสุดอยู่ในกลุ่ม C การที่ธนาคารญี่ปุ่นถูกจัดอยู่ในอันดับต่ำ ๆ แสดงว่ามีภาวะการเสี่ยงสูง ธนาคารที่มีภาวะการเสี่ยงสูง เมื่อต้องกู้ยืมเงิน ก็ต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราสูง

ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนี้ Standard and Poor's Rating Group จัดธนาคารญี่ปุ่น 5 แห่งอยู่ในกลุ่ม Credit Watch ซึ่งมีนัยในทางลบ ธนาคารทั้งห้าประกอบด้วย Mitsubishi Bank, Sanwa Bank, Fuji Bank, Dai-Ichi Kangyo Bank และ Sumitomo Bank

วิกฤติการณ์ทางการเงินที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นครั้งนี้เลวร้ายกว่าภาพลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ภายนอกมากนัก และด้วยวิกฤติการณ์ทางการเงินนี้เอง การฟื้นตัวจากภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจจึงเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก